

Βεργίνα

Γεωργικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικός μετασχηματισμός σ' ένα χωριό της Κεντρικής Μακεδονίας

**των
Στάθης Δαμιανάκου**

*Έρευνήτῃ στό CNRS
Groupe des Recherches Sociologiques,
Université de Paris X, Nanterre*

Ήλίας Νικολακόπουλου

Έρευνήτῃ στό ΕΚΚΕ

Δημήτρη Ψυχογιού

Έρευνήτῃ στό ΕΚΚΕ

0. εισαγωγή

0.1. συνθήκες τῆς ἔρευνας καὶ γενικὴ προβληματικὴ

Τὸ ἄρθρο ποὺ ἀκολουθεῖ συνοψίζει τὴν ἐπὶ τόπου ἐμπειρία καὶ δίνει ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ ὕλικο ποὺ συλλέχθηκε κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἔρευνας ἀγροτικῆς κοινωνιολογίας, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1977 στὸ χωριὸ Βεργίνα τοῦ Νομοῦ Ἡμαθίας.¹ Πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη φάση (διερευνητικὴ-ἀνιχνευτικὴ) μιᾶς εὐρύτερης μελέτης πάνω στὸ θέμα τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ ὅπως ἐκδηλώνεται στὰ πλαίσια τῆς ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἀνάπτυξης τῆς τεχνολογίας καὶ τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων, καὶ ὅπως ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τίς διαφορὲς ἀναπροσαρμογὲς ποὺ γνωρίζει ἡ ἀγροτικὴ κοινότητα ἀναφορικὰ μὲ μία, κυρίως, ὄψη τῶν κοινωνικῶν τῆς δομῶν: ἐκείνη ποὺ παραπέμπει στὶς σχέσεις ἐξουσίας τόσο μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς τοπικῆς διαπροσωπικῆς κοινωνίας ὅσο καὶ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς καθόλου κοινωνίας.

Ὁ ἀπώτερος στόχος αὐτῆς τῆς προσπάθειας εἶναι διττός: κατὰ πρῶτο λόγο, νὰ φωτιστοῦν οἱ μηχανισμοὶ μὲ τοὺς ὁποίους ἡ καθόλου κοινωνία ἐπεμβαίνει στὸ πλέγμα τῶν παραδοσιακῶν σχέσεων τῆς κοινωνίας τοῦ χωριοῦ καὶ οἱ συγκεκριμένοι τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους αὐτοὶ οἱ μηχανισμοὶ ἐπέμβασης ἐπαναπροσανατολίζουν, τροποποιοῦν ἢ ἀποσυνθέτουν

1. Ἡ ἔρευνα ὁργανώθηκε στὰ πλαίσια τῆς συνεργασίας ἀνάμεσα στὸ Ἐθνικὸ Κέντρο Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν καὶ τὴν Ὁμάδα Κοινωνιολογικῶν Ἐρευνῶν τοῦ CNRS (Université de Paris X-Nanterre), πάνω σ' ἓνα σχέδιο ἔρευνας ποὺ κατάρτισε ὁ Σ. Δαμιανάκος. Συνολικὰ κάλυψε πέντε βδομάδες (Σεπτέμβριος-Ὀκτώβριος 1977) ποὺ μοιράστηκαν ἀνάμεσα στὴν προκαταρκτικὴ ἐργασία καὶ στὴν καθαυτὸ ἐπιτόπια ἔρευνα, στὴν ὁποία, ἐκτός ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς αὐτοῦ τοῦ ἀρθροῦ, πήρε μέρος καὶ ἡ Χρ. Δασοβίγκα.

Ἡ πραγματοποιήση τῆς ἔρευνας ὀφείλει πολλὰ στὶς ἐνθαρρυντικὲς συμβουλὲς τῶν καθηγητῶν Ἰ. Περιστεριῶν καὶ Β. Φιλία, τῶν ἐρευνητῶν τοῦ ΕΚΚΕ Π. Ἀβελίδη καὶ Ἡλ. Ἀντονακοπούλου, ὅπως ἐπίσης καὶ τοῦ καθηγητῆ Γ. Κιτοσπανιῶν καὶ Γ. Σιάρδου τῆς Γεωπονοδασολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. Ἐπίσης οἱ ἐρευνητὲς διευκολύνθηκαν στὴν ἐπιτόπια ἐργασία τους καὶ ἐμπλούτισαν τὰ στοιχεῖα τους χάρι τῆς εὐγενικῆς βοήθειας τοῦ τότε νομάρχου Ἡμαθίας Γρ. Θεοδοσίου, τῶν βουλευτῶν Δ. Βλαζόπουλου, Μ. Γικόνουλου, Ἀρχ. Ἰακωβίδη καὶ Γ. Χιονίδη, τοῦ πρώην γεωπόνου τῆς περιοχῆς Ν. Δαμιανάκου, τῶν διευθυντῶν καὶ τοῦ προσωπικοῦ τῆς Διευθύνσεως Γεωργίας καὶ τῆς ΑΤΕ, τῶν ἐκπροσώπων τῶν Νομαρχιακῶν Ἐπιτροπῶν, τῶν πολιτικῶν κομμάτων καὶ τοῦ τοπικοῦ τύπου, καθὼς καὶ πολλῶν ἐπαγγελματικῶν καὶ συνδικαλιστικῶν παραγόντων τῆς Βέροιας. Τέλος ἡ πραγματοποίηση τῆς ἐργασίας αὐτῆς θὰ ἦταν ἀδύνατη χωρὶς τὴν ἀνεκτίμητη βοήθεια καὶ τὴ φιλικὴ ὑπόδοχὴ ποὺ ἐπιφύλαξαν στὴν ὁμάδα μας ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Βεργίνας καὶ οἱ κοινοτικὲς ἀρχές, ἰδιαίτερα ὁ τότε πρόεδρος τῆς κοινότητας Ν. Γουλιδίδης, ὁ σημερινὸς πρόεδρος Ἀθ. Λαζόπουλος, ἡ γραμματεὺς τῆς κοινότητας Κ. Ξανθοπούλου, ἡ γραμματεὺς τοῦ Γ.Π.Σ. Φ. Ντινοπούλου καὶ ὁ ἀρτοποιὸς Σ. Παπαστεργίου, τοὺς ὁποίους καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτῆ θεράμ ἐχαριστοῦμε.

τίς «προτογενείς» πολιτικές σχέσεις—έκφραση διαπροσωπικών εξαρτήσεων και άσυμμετρών ανταλλαγών (σχέσεις πελατείας)—προκειμένων σταδικά να τις αντικαταστήσουν με σχέσεις «δευτερογενείς», λειτουργικές και άπρόσωπες που χαρακτηρίζουν το παιχνίδι των συλλογικών συμφερόντων της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Κατά δεύτερο λόγο, η προσπαθεία μας άποσκοπεί στό να έκτιμηθεί ό ρόλος που αυτή ή μορφή της παραδοσιακής κοινωνικότητας του χωριού έπαιξε, ως τώρα, στη διαμόρφωση ενός ιδιαίτερου κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού στη σύγχρονη Έλλάδα και μιάς, ιδιαίτερης επίσης, θεσμικής-κοινοβουλευτικής φυσιολογίας, σέ σχέση με τίς δυτικές κοινωνίες.

Αυτή ή ξεχωριστή σημασία που άποδίδουμε στην πολιτική διάσταση της κοινωνίας του έλληνικού χωριού κατά κανένα τρόπο δέν άποκλείει τίς άλλες όψεις της κοινωνικής του ζωής. Άντίθετα, άπορρέει άπό την πεποίθηση ότι οι σχέσεις έξουσίας άποτελούν τόν ιδιόωδη χώρο για μία συνολική παρατήρηση του άγροτικού φαινομένου και της θέσης του στά πλαίσια της καθόλου κοινωνίας, στην όλότητά του, και μαζί στην πολυμορφία του. Πολυμορφία που δέν έκφράζει, σέ τελευταία άνάλυση, παρά τίς διαφορετικές κάθε φορά διαδικασίες μέσα άπό τίς όποιες ή καθόλου κοινωνία επιβάλλει την κυριαρχία της στις τοπικές συμβιωτικές ομάδες (άφαίρεση του ύπερπρόϊόντος, πολιτισμική και ιδεολογική άφομώωση).

Ή παραπάνω όπτική φαίνεται, έξ άλλου, να καλύπτει ένα άναμειβήσιμο κενό που έξακολουθεί να ύπάρχει στη σύγχρονη κοινωνιολογική έρευνα ή όποία, μέχρι στιγμής, είναι προσανατολισμένη είτε πρós μακρο-κοινωνιολογικές μελέτες για τό κράτος και τούς πολιτικούς θεσμούς σέ έθνικό επίπεδο, τίς κοινωνικές δυνάμεις κτλ., είτε άποκλειστικά πρós μικροκοινωνιολογικές ανάλυσεις πάνω στά πλέγματα σχέσεων που κυριαρχούν στό έσωτερικό της τοπικής συμβιωτικής ομάδας. Άντίθετα, ή έρευνά μας προσπαθεί να εισαγάγει ένα ενδιάμεσο επίπεδο άνάλυσης, τέτοιο που να επιτρέπει της μελέτη των άλληλεπιδράσεων μεταξύ των δύο αυτών συνόλων (της καθόλου και της τοπικής κοινωνίας) λαβαίνοντας ταυτόχρονα ύπ' όψη την προβληματική της θεωρίας της μετάβασης άπό τό «χωρικό» στόν «καλλιεργητή» και άπό τό «χωριό» στόν «άγροτικό χώρο»,² ιδωμένη βεβαίως στην ιστορική της διάσταση: τό ενδιάμεσο αυτό επίπεδο ανταποκρίνεται, επί πλέον, στην άνάγκη να κατασκευαστεί μία τυπολογία των «αντιδράσεων» που προβάλλουν στην άλλαγή οι τοπικές κοινωνίες άνάλογα με τη μεγαλύτερη ή μικρότερη δομική άκαμψία τους και την ικανότητα

τους ν' άνοίγονται στόν έξω κόσμο και την άγορά.

Οί γενικοί αυτόν στόχοι επιβάλλουν την προσφυγή στη μονογραφική προσέγγιση, τουλάχιστον σέ μία πρώτη φάση έρευνών που είναι άναγκαία να συμπληρηθούν προκειμένου όχι μόνο να κατανοηθούν όλες οι διαστάσεις του κοινωνικού μετασχηματισμού στόν άγροτικό κόσμο και να έντοπιστεί τό σημείο διατομής μεταξύ των άντιθετικών δυνάμεων διείσδυσης και αντίστασης, αλλά και για να κατασκευαστούν κατάλληλοι δείκτες που να άπορούν να χρησιμοποιηθούν σέ συγκριτικές αναλύσεις (ή, άντίστροφα, για να έλεγχθεί ή άξιολογία των μεταβλητών που κατασκευάστηκαν για να χρησιμοποιηθούν σέ διάφορες ποσοτικές μελέτες), προϋποθέσεις άπαραίτητες για τίς έπόμενες φάσεις αυτών των μελετών.

Όστόσο, δέν μās επιτρέπεται να παραβλέψουμε τά προβλήματα που προκύπτουν άπό τη χρήση αυτής της μεθόδου (κυρίως όσον άφορά τη διασάφηση των ζητημάτων που μās άπασχολούν), προβλήματα έπιστημολογικής ενάργειας την όποία κατεξοχήν άπαιτεί, άν ληφθούν ύπ' όψη τά ιδεολογικά και θεωρητικά προηγούμενα καθώς και οι άτέλειες στό επίπεδο των τεχνικών μās όρισμένης παράδοσης μονογραφικών πού άνέρχεται στόν Le Play και στις πραγματικές της άμερικανικής Άγροτικής Κοινωνιολογίας, που έδωσε άλλωστε άφορμή σέ πολυάριθμες κριτικές,³ προβλήματα, άκόμη, ιδιαίτερον καταναγκασμών που επιβάλλει στόν έρευνητή, στό θέμα της έπιλογής του τύπου της έμπειρικής έργασίας.

Προσπαθώσμε να ύπερβούμε τίς δυσκολίες αυτές κατά δύο τρόπους: άπό τη μία μεριά, υιοθετώντας (στό θεωρητικό επίπεδο) μία προβληματική και όρισμένες ύποθέσεις έρευνας οι όποιες, χωρίς να άνατρέχουν σέ «ένδογενείς» έρμηνείες και χωρίς να χρησιμοποιούν, όπως σωστά ειπώθηκε, «την έπιλογή μās περιοχής ως άλλοθι στην άπουσία μās προβληματικής», σκοπούν άντίθετα να έρμηνεύσουν τούς μηχανισμούς με τούς όποιους ένεργούν και στός όποιους μεταφράζονται στό τοπικό επίπεδο οι καταναγκασμοί της καθόλου κοινωνίας, πράγμα που συνεπάγεται μίαν όρισμένη σύλληψη του ιστορικού γίνεσθαι, που άντιτίθεται στόν άξιολογικό και περιγραφικό χαρακτήρα ενός μεγάλου μέρους μονογραφικών έργαστων. Άπό την άλλη μεριά, εφαρμό-

2. Σύμφωνα με τό θεωρητικό σχήμα των R. Redfield-H. Mendras, όπως έκτίθεται στη μελέτη του τελευταίου: *Sociétés Paysannes*, Paris, A. Colin, 1976.

3. Πάνω στό σημείο αυτό βλέπε τίς κλασικές έργασίες του H. Lefebvre «Problemes de Sociologie Rurale, la communauté paysanne et les problèmes historico-sociologiques» στό *Cahiers Internationaux de Sociologie*, τομ. VI, 1949, και «Perspectives de la Sociologie Rurale», στό ίδιο, τομ. X, 1953, και πύ πρόσφατα, τά άρθρα του M. Jollivet «L'analyse fonctionnelle-structurelle en question ou la théorie nécessaire» και του M. Dion «Des Monographies en Sociologie» στό *Sociétés Paysannes ou Lutte de Classes au Village*, που έκδόθηκε άπό την Όμάδα Άγροτικής Κοινωνιολογίας του CNRS ύπό τη διεύθυνση του M. Jollivet, Paris, A. Colin, 1974.

ζοντας (στό ἐπίπεδο τῶν τεχνικῶν τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας) μιά συλλογικὴ καὶ κατὰ στάδια ἔρευνα πού περιορίζει τοὺς κινδύνους τοῦ ὑποκειμενικοῦ τοῦ ἀπομονωμένου ἔρευνητῆ καὶ ἐπιτρέπει παράλληλα μιά κάποια ἐπιστημονικὴ ἐπαλήθευση· ἐξάλλου, διαφοροποιήσαμε τὶς τεχνικὲς τῆς παρατήρησης, κρατώντας καθεμιά γιὰ τὴ μελέτη μιᾶς καὶ μόνης τάξης προβλημάτων, τὰ ὁποῖα καὶ τῆς ἀντιστοιχοῦν (ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ἡ προγραμματισμένη χρῆση τῶν ἡμι-κατευθυνόμενων συνεντεύξεων, τῆς δειγματοληψίας, τῆς προσφυγῆς στοὺς λεγόμενους «προνομιακοὺς πληροφορητὲς» κτλ.).

Ὅσο γιὰ τοὺς καταναγκασμοὺς πού ἡ μονογραφία ἐπιβάλλει στὸν ἔρευνητῆ, κυρίως τὴν παρατεταμένη ἐπὶ τόπου παρουσία καὶ τὴν ἐνδελεχὴ καὶ σὲ βάθος παρατήρηση τῶν διαφορῶν ὄψεων τῆς τοπικῆς κοινωνίας, εἶναι ἀλήθεια ὅτι δὲν θὰ μπόρουν νὰ ξεπεραστοῦν παρά στὴ διάρκειά της ἐπόμενων φάσεων τῆς ἐμπειρικῆς ἔρευνας, πού προβλέπονται στό ἀρχικὸ σχέδιο. Γιὰ τὴν ὥρα, ἡ συμπλήρωση τῆς πρώτης φάσης ἐπέτρεψε νὰ ἐντοπιστοῦν καὶ νὰ διατυπωθοῦν καλύτερα ὀρισμένα προβλήματα τὰ ὁποῖα ἔχουν κατὰ τὴν ἄποψή μας προτεραιότητα γιὰ τὴν κατανόησιν τοῦ συνόλου τῆς κοινωνίας πού ἐπιλέξαμε καὶ γύρω ἀπὸ τὰ ὁποῖα περιστρέφεται ἡ παρουσία πού ἀκολουθεῖ. Ἐπὶ πλέον, ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ χαραχτοῦν πῶς συγκριμένοι προσανατολισμοὶ γιὰ τὶς μελλοντικὲς ἔρευνες, ἐνῶ παράλληλα ἐπιβεβαίωσε τὴν καταλληλότητα καὶ τὴ γονιμότητα τοῦ τρόπου προσέγγισιν πού υιοθετήσαμε προκειμένου νὰ ἀποδοθοῦν ὁ πολυτεταμένως χαρακτηρηστικὴ τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος—τοῦ βαθμοῦ πού ἐξαικολουθεῖ νὰ ὑπάρχει σάν τέτοια—, ἡ σχετικὴ ἀυτόνομη προσωπικότητά της καὶ ὁ δικός της κάθε φορὰ ἰδιαίτερος τρόπος νὰ ὑποτάσσεται στὸν κυρίαρχο τρόπο παραγωγῆς καὶ στὴν καθόλου κοινωνία.

0.2. ὀργάνωση τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας

Κεντρικὴ ἐπιδίωξις αὐτῆς τῆς πρώτης ἐπαφῆς μὲ τὴν περιοχὴ ὑπῆρξε ἡ συγκρότησις ἐνὸς corpus ἀπὸ μονογραφικὲς παρατηρήσεις μὲ ἄξινα ὀρισμένα θέματα πού κριθῆκαν ἰδιαίτερης σημασίας γιὰ τὸ σύνολο τοῦ σχεδίου. Θεωρήσαμε ὅτι μιὰ ἐλάχιστη ἐξοικείωσις μὲ τὰ θέματα αὐτὰ ἦταν ἀπαραίτητη προϋπόθεσις μελλοντικῶν διερευνήσεων. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἡ προσοχὴ μας στράφηκε, ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχή, πρὸς τὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὴν ἀνίχνευσις τομέων πού σχετίζονται μὲ τὴν κοινωνικὴ διαπάλη καὶ τὸ ἀντικείμενό της σὲ ἐνδοκοινωνικὸ καὶ διακοινωνικὸ ἐπίπεδο σὲ συνάρτησιν μὲ τὴν πρόσφατη οικονομικὴ καὶ δημογραφικὴ ἐξέλιξις τοῦ χωριοῦ, τὴν ταυτότητα, τὴ θέσι, τοὺς ρόλους καὶ τὶς λειτουργίες τῶν «τοπικῶν ἡγετῶν», τὶς μορφές τῆς κοινωνικότητας τοῦ χωριοῦ (πελατεία καὶ συγγένεια, ἀλληλοβοήθεια, γειτονία, σύλλογοι, κτλ.), τὶς πολιτικὲς δια-

στάσεις τῆς κοινωνικότητας αὐτῆς καὶ τοὺς δεσμοὺς της μὲ τὴν τυχόν ὑπαρξὴ πολιτικῶν φέουδων, τὴν πρόσφατη ἐξέλιξις τῶν ἔγγειων σχέσεων καὶ τῶν ἀγροτικῶν δομῶν, καθὼς καὶ τὶς πρὸς τὰ ἔξω σχέσεις: ἀνταλλαγές, ἐπικοινωνίες, ἐξαρτήσεις διαφορῶν εἰδῶν.

Τὰ ἴδια αὐτὰ θέματα, ὅπως συνδέονται μὲ τὴ γενικότερη προβληματικὴ μας, καθόρισαν καὶ τὰ κριτήρια βάσει τῶν ὁποίων ἔγινε ἡ ἐπιλογὴ τῆς κοινότητος. Ἡ ἐπιλογὴ αὕτη, ὀφείλομε νὰ τὸ διευκρινίσουμε ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχή, κάθε ἄλλο παρά ὑπακούει σὲ κριτήρια ἀντιπροσωπευτικότητας ὡς πρὸς τὸ σύνολο τῶν ἀγροτικῶν κοινότητων τῆς χώρας, ἢ ἔστω τῆς Μακεδονίας (στό βαθμὸ πού ἡ ἔννοια αὕτη τῆς ἀντιπροσωπευτικότητας μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἔχει κάποιο νόημα)· ἄλλωστε συμβαίνει, τουλάχιστον ὡς ἓνα βαθμὸ, νὰ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ κριτήρια πὸν ἔχουν χρησιμοποιεθεῖ ἀπὸ ἀνθρωπολόγους καὶ γεωγράφους στὶς σχετικὲς μὲ τὴν Ἑλλάδα μονογραφικὲς ἔρευνες.

Πράγματι, τόσο ἡ θεωρητικὴ προσέγγισις ὅσο καὶ τὰ ἰδιαίτερα μεθοδολογικὰ ἐργαλεῖα πού ἐφαρμόζουσι οἱ πρῶτοι, προσανατόλισαν τὴν ἐπιλογὴ τους, στὴν πλειοψηφία τῶν περιπτώσεων, πρὸς κοινωνίες κλειστές, ἀυτόνομες καὶ λίγο-πολύ συμπαγεῖς ἢ, ἐλλεῖψει αὐτῶν, πρὸς τὴ μελέτη τῶν τελευταίων ὑπολειμμάτων τῶν παραδοσιακῶν αὐτῶν κοινωνιών. Ὅσο γιὰ τοὺς δευτέρους, ἡ προσήλωσις τους στὴν προβληματικὴ τῆς ὑπάναπτυσῆς τῶς τοῖς ἔστρεψε, σχεδὸν κατ' ἀποκλειστικότητα, πρὸς τοπικὲς κοινωνίες πού παρουσιάζαν ἐκδοχὰ τὰ σημάδια τῆς κοινωνικῆς ἀσυνέχειας καὶ ἀποδιοργάνωσης, λόγῳ τῆς διατάραξής τῆς ἰσορροπίας τῶν δημογραφικῶν καὶ οἰκονομικῶν δομῶν, παράλληλα μὲ μιὰ δῆξια κρίσις προσαρμογῆς.⁴

Στὴ δική μας περίπτωση, ἀντίθετα, ἀναζητήσαμε μιὰ τοπικὴ ἐνότητα πού νὰ ἔχει ὀποστέι, τουλάχιστον ὡς ἓνα βαθμὸ, τὴ διεΐδυσιν τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων χωρὶς αὐτὸ νὰ ἔχει προκαλέσει τὴν πλήρη ἀποδιάρθρωσιν τῶν κοινωνικῶν της δομῶν ἢ νὰ τὴν ἔχει ἐξαφανίσει ὀδυσιαστικὰ μὲ τὴν ἀγροτικὴ ἔξοδο καὶ τὴ μετανάστευσιν.

4. Τυπικὰ παραδείγματα αὐτῶν τῶν προσανατολισμῶν ἔχουμε, στὸν τομέα τῆς Ἀνθρωπολογίας, τὶς ἔρευνες τοῦ J. Campbell καὶ τοῦ Γ. Καββαδία γιὰ τὸν Σαρακατσάνο (1964 καὶ 1965), τῆς J. du Boulay γιὰ μιὰν ἀπομονωμένη κοινότητα τῆς Εἰβορίας (1974), τοῦ B. Vernier γιὰ τοὺς Πομάκους καὶ γιὰ ἓνα ὄρεινὸ χωριὸ τῆς Καρπάθου (1977). Στὸν τομέα τῆς Ἀνθρωπογεωγραφίας, ἀναφέρομε τὶς ἔρευνες τοῦ B. Kayser γιὰ τὸ Μαργαριτὶ καὶ τὴν «ποταμὸν πού ἀθρόμηται ὑποκτισμῶν τοῦ» (1964), τοῦ G. Burgel γιὰ τὴν Πόμπια καὶ τὰ σοβαρὰ ἐμπόδια πού συναντᾷ ἡ ἀνάπτυξις τῆς (1965), τοῦ M. Sivignon γιὰ τὶς μεταπολεμικὲς ἀναδιρθώσεις τῆς νομαδικῆς ζωῆς τῶν βοσκῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Πίνδου (1968), τοῦ P.Y. Réchou γιὰ τὶς κοινωνικο-οικονομικὲς ἀνισότητες ἀπὸ τὶς ὀρεινὲς ὑπερφορὲς τὰ χωριὰ τῆς ἀνατολικῆς ὀχθῆς τοῦ Κάτω Νέστου (1969) καὶ τοῦ E. Kolodny γιὰ τὰ προβλήματα προσαρμογῆς πού ἀντιμετωπίζει ὁ νησιωτικὸς ἑλληνικὸς χῶρος (1974).

“Αν στις επιλογές των ανθρωπολόγων και των γεωγράφων αναγνωρίζει κανείς δύο τύπους αντίδρασης των αγροτικών συμβιωτικών ομάδων απέναντι στις εξωτερικές επεμβάσεις, δηλαδή από τη μία μεριά την αναδιπλώνση στον εαυτό τους με διατήρηση και κάποτε σκλήρυνση των παραδοσιακών κοινωνικών δομών και από την άλλη τη σταδιακή υλική εξάφαιση της ομάδας, αντικείμενο της προσπάθειάς μας υπήρξε η επιλογή μίας αγροτικής κοινότητας που θα υπάκουε σ’ έναν τρίτο τύπο αντίδρασης: τη λίγο ή πολύ «κανονική» προσαρμογή στις εξωτερικές επιταγές, μία κοινότητα που θα είχε να παρουσιάσει αναπτυγμένες και σχετικά παλιές σχέσεις με την καθόλου κοινωνία, στενή εξάρτηση από την αγορά, ενώ, παράλληλα, θα διατηρούσε μιάν έπαρκη κοινωνικο-οικονομική βιωσιμότητα.

Οι δι’ικτες τους όποιους χωροκατασκευασι γ’αυτό τό σκοπό επιλέγησαν ανάμεσα σέ μερικά στοιχειώδη στατιστικά δεδομένα που περιέχονται στις έπιτηρίδες άπογραφών τής Στατιστικής Ύπηρεσίας ή τού Ύπουργείου Γεωργίας. Ύπιμείναμε ιδιαίτερα σέ χαρακτηριστικά όπως: ή συνεχής καμπύλη δημογραφικής εξέλιξης, ή ειδίκευση σέ έμπορικές κερδοσκοπικές καλλιέργειες, ό έκμηχανισμός και ή παρουσία στήν περιοχή αγροτικών βιομηχανιών.

Οί θεωρήσεις αυτές μάς προσανατόλισαν γρήγορα πρός τό νομό Ήμαθίας, ό όποιος μεταξύ όλων τών αγροτικών περιοχών τής χώρας παρουσιάζει τά έξωτερικά σημεία τού πύ έκδηλου έκσυγχρονισμού: συνεχή θετική εξέλιξη τού πληθυσμού μετά τό 1920, σχετικά σημαντική δημογραφική πυκνότητα, ίκανοποιητικό ποσοστό ένεργού πληθυσμού, μικρό δείκτη άναλφαβητισμού, αναπτυγμένες έμπορευματικές καλλιέργειες (κυρίως βαμβάκι και φρούτα), αγροτικό έκμηχανισμό, άρδευση και έξωτερικό έμπόριο σέ μεγάλη ανάπτυξη, καθώς και εγκατάσταση στήν περιοχή πολλών βιομηχανικών μονάδων.

Ως πρός τό χωριό πού επέλεξι, θελήσαμε να συγκεντρώνει τά παραπάνω χαρακτηριστικά κατά τρόπο λίγο ή πολύ αντιπροσωπευτικό και ταυτόχρονα τό δημογραφικό του μέγεθος να κυμαίνεται ανάμεσα σέ όρισμένα όρια, έτσι ώστε να μήν άποτελεί κομώπολη ούτε πάλι μικροσκοπικό συνοικισμό, καταδικασμένο, άργά ή γρήγορα, στήν εξαφάνιση. Ή έπιτόπια έρευνα έπιβεβαίωσε τήν όρθότητα τής επιλογής μας στό σύνολό της και τήν έγκυρότητα τών κριτηρίων πού χρησιμοποιήθηκαν, μέ δύο εξαίρεσεις οί όποιες ώστόσο δέν άναιρούν τό γενικό σχήμα. Πρέπει άφ’ ενός γιά μιά άβλεπία πού διαπιστώσαμε στά στοιχεία τού Ύπουργείου Γεωργίας σχετικά μέ τόν αριθμό τών όπωροφόρων (ροδακινές) πού υπάρχουν στή Βεργίνα (αριθμός πού θά πρέπει να μειωθεί κατά τά 2/3) και άφ’ έτέρου γιά τήν άπατηλή ζωτικότητα πού παρουσιάζει ή καμπύλη εξέλιξης πληθυσμού τού χωριού ή όποία στήν πραγματικότητα, συγκαλύπτει μιά σημαντική αγροτική

έξοδο πίσω από ένα έποικιστικό κύμα πού παρατηρείται στήν κοινότητα άπό τό 1960 και μετά.

Ένα άλλο γεγονός, έπίσης άπρόβλεπτο τή στιγμή πού άρχισε ή έρευνα, ήρθε να προστεθεί έν τό μεταξύ στά βασικά χαρακτηριστικά τού χωριού: οί σημαντικές άρχαιολογικές ανακαλύψεις τού καθηγητή Μ. Άνδρόνικου, οί όποιες κάνοντας τ’ όνομα τού γνωστό και πέρα άπό τά έθνικά σύνορα, φαίνεται ότι τού άνοίγουν καινούργιες προοπτικές κοινωνικο-οικονομικής εξέλιξης. Ή έπέμβαση αύτού τού άναπάντεχου παράγοντα, πού θά έχει άσφαλώς προδι-οριστικές επιπτώσεις στή ζωή τής κοινότητας, κάνει διπλά ένδιαφέρουσα τή συνέχεια αύτης τής έρευνας, προσθέτοντας ένα ακόμη στοιχείο παρατήρησης τού κοινωνικού μετασχηματισμού, μή έγγεγραμμένο στά άρχικά δεδομένα.

Οί τεχνικές πού χρησιμοποιήθηκαν είναι αυτές τής μονογραφικής έρευνας, αλλά ή έφαρμογή τους καθορίστηκε άπό τά περιορισμένα χρονικά περιθώρια πού είχαμε στή διάθεσή μας, καθώς και τό μικρό αριθμό έρευνητών πού έλαβαν μέρος στήν έπιτόπια έρευνα. Αποφύγαμε τή χρήση τού έρωτηματολογίου ως άκατάλληλου γιά τή φύση τών έρωτημάτων πού μάς άπασχολούσαν, τουλάχιστον κατά τήν πρώτη αύτη φάση. Οί προσπάθειές μας συγκεντρώθηκαν κυρίως στίς ήμι-κατευθυνόμενες συνεντεύξεις πού πραγματοποιήσαμε τόσο μ’ ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα άρχηγών οικογενειών τής κοινότητας, όσο και μ’ έναν αριθμό «προνομιακών πληροφρητών» τούς όποιους επιλέξαμε μέ βάση τήν «κοινωνιολογική» άρμοδιότητά τους γιά τή διεκρίνιση τών στοιχείων πού μάς ένδιέφεραν. Οί συνεντεύξεις αυτές χρησιμοποιήσαν έναν κοινό σκελετό θεμάτων πού περιστρέφονταν γύρω άπό προβλήματα είτε άτομικά-οικογενειακά (άγροτική έκμετάλλευση, τό μέλλον τών παιδιών κτλ.), είτε κοινοτικά και όμαδικά (δικεδίκτησεις, διαφορές, διενέξεις), όπως τά συλλαμβάνει και τά ζει στήν πράξη ή ένδιαφερόμενος, όπως τά ίεραρχεί έπίσης ή διαβλέπει τούς δυνατούς τρόπους επίλυσής τους μέσφ άπρόσπων ή προσποποιημένων μηχανισμών, ανάλογα μέ τήν κοινωνικο-οικονομική του ένταξη. Στόχος μας έδω ήταν να έντοπίσουμε τά κρίσιμα εκείνα κέντρα όπου διυπλώνονται, σταθεροποιούνται και ίσορροπούν, βρίσκουν διέξοδο ή διαιώνίζονται οί συγκρούσεις ανάμεσα σέ άτομα, οικογένειες ή ομάδες συμφερόντων, στό έσωτερικό τού χωριού ή έξω άπ’ αυτό, να παρακολουθήσουμε άπό κοντά τή διαδικασία μετασχηματισμού τών «προσωπικών δοκιμασιών» σέ αντικείμενα κοινωνικής διάπλξης, κατά τήν έκφραση τού C. Wright Mills. Παράλληλα, χρησιμοποιήσαμε τά δελτία τών αγροτικών νοικοκυριών και τών οικογενειακών έκμεταλλεύσεων, και τό σύνολο συμπληρώθηκε μέ τή διαλογή τών κοινοτικών και νομαρχιακών άρχείων, έλευθères συζητήσεις, και παρατηρήσεις βασισμένες στήν προσωπική συμμετοχή.

1. παρουσίαση τοῦ μελετώμενου χωριοῦ*

τοῦ
Στάθης Δαμιανάκου

1.1. τὸ οἰκολογικὸ πλαίσιο

Σπάνια τοπίο τῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου ἔχει ἀλλάξει τόσο πολὺ ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ ἀνθρώπου στὴ διάρκεια τῶν τελευταίων πενήντα χρόνων, ὅσο αὐτὴ ἡ τεράστια πεδιάδα τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας. Τρεῖς ποταμοί, ὁ Ἀλιάκμονας, ὁ Λουδίας καὶ ὁ Ἄξιός, ποὺ ἐκβάλλουν στὸ Θερμαϊκὸ κόλπο, διασχίζουν τὴν περιοχὴ ποὺ πρὶν ἀπὸ τὸ 1920-1930 ἦταν σὲ μεγάλο μέρος τῆς ἐλάδης καὶ μαστιζόταν ἀπὸ ἐπιδημίες ἐλονοσίας.¹ Ἡ κατάσταση ἐπιδεινώθηκε περισσότερο σ' αὐτὸν τὸν τομέα μετὰ τὴν ἀφίξη, τὸ 1921, πενήντα χιλιάδων προσφύγων ἀπὸ τὸν Καύκασο καὶ τὴ Ρωσία: οἱ πρόσφυγες αὐτοὶ ἔφεραν μαζί καὶ τὰ ζῶα τους ποὺ ἀποτελέσαν πηγὴ διάδοσης τοῦ ἐξαφανιστικοῦ τύφου. Ἀπὸ τότε ἀπέξι ἀσθένειες ἐξαφανίστηκαν χάρις στὴν υγειονομικὴ ἐκστρατεία ποὺ ἀναλήφθηκε καί, τὸ κυριότερο, χάρις στὴν κατασκευὴ πολλῶν ὑδραγωγείων καὶ ἀρτεσιανῶν φρεατῶν, καθὼς καὶ χάρις στὰ ἔργα ἀποξήρανσης ποὺ οἱ τότε κυβερνήσεις ἀνέθεσαν σὲ ξένες ἐταιρίες, κατὰ πρῶτο λόγο ἀμερικανικῆς, ὅπως ἡ Foundation Company τῆς Νέας Ἰόρκης. Ἄν σὲ αὐτὰ τὰ σημαντικὰ ἐγγειοβελτιστικὰ ἔργα, ποὺ ἔδωσαν στὴν καλλιέργεια χιλιάδες στρέμματα, προσθέσουμε τοὺς πεντακόσιους περίπου ἀγροτικούς οἰκισμοὺς ποὺ δημιουργήθηκαν με τὴν ἀφίξη τῶν προσφύγων ἐντὴν Κεντρικῆς Μακεδονίας (χωριὰ ποὺ ξανακατοικήθηκαν, ἐγκαταστάσεις νέων χωριῶν, οἰκοδόμησις νέων συνοικιῶν πλῆι στὰ παλῖα χωριά), τὴν κατασκευὴ μεγάλων ἀρδευτικῶν ἔργων, φραγμάτων καὶ γεφυρῶν, τὴν ἠλεκτροδότηση καὶ τὴν ἐπέκταση τοῦ δίκτου δικτύου, τὶς ἀλλαγές τέλος ποὺ προκάλεσε ἡ ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση (πολυτεμαχισμὸς τῆς ἀγροτικῆς γῆς, διαφοροποίηση στὶς καλλιέργειες, εἰσαγωγή τῆς μικρῆς ἐντατικῆς καλλιέργειας), ἀντιλαμβάνομαστε γιατί ὁ ταξιδιώτης ἐκείνης τῆς ἐποχῆς δὲ θ' ἀναγνώριζε πολλὰ πράγματα σήμερα ἀπὸ αὐτὴ τὴν τοποθεσία.

*Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἦταν γραμμένο ἀρχικὰ στὴ γαλλικῆ.

1. Ὁ ἐνδημικὸς δεικτὴς ἐλονοσίας, ποὺ δόθηκε τὸ 1917-18 ἀπὸ τὴν Ἀποστολὴ τοῦ Στρατοῦ τῆς Ἀνατολῆς, κυμαίνονταν μετὰ 50 καὶ 100% γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς λίμνης τῶν Γιαννιτσῶν, κοντὰ στὴ Βέροια. Ἡ θνησιμότητὴ ἀπὸ τὴν ἐλονοσία ἦταν ἐπίσης πολὺ ὑψηλὴ: 28,3% γιὰ τὴν ἐπαρχία Βεροίας σὸ διάστημα 1915-19, σύμφωνα μὲ τὶς ἴδιες πηγές. (Βλέπε J. Ancel, *La Macédoine, Etude de colonisation contemporaine*, Paris, Delagrave, 1930).

Τὸ χωριό, ἐγκατεστημένο στὶς ρίζες τῶν Πιερίων, σὲ ὑψόμετρο 120 μ., δεσπόζει σὲ μιά μεγάλη ἐκταση «ἀνοικτοῦ κάμπου» (open-field) μὲ ἕδαφος προσχωσιγενές. Στὰ βορειοδυτικὰ, δώδεκα χλμ. τὸ χωρίζουν ἀπὸ τὴ Βέροια, πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ. Τὸ ἕδαφος, μισοαβεστολιθικὸ, μισοαργιλλώδες, ὅπως καὶ τὸ εὐκράτο κλίμα, δημιουργοῦν τὶς κατάλληλες φυσικὲς συνθήκες γιὰ τὴν καλλιέργεια πολλῶν προϊόντων ὅπως ὁ καπνός, τὰ ὄπωρικά, τὰ κηπευτικά, τὸ μπαμπάκι. Τὰ νερά τοῦ Ἀλιάκμονα κυλᾶνε σὲ ἀπόσταση μερικῶν χλμ. στὰ βορειοδυτικὰ τοῦ χωριοῦ καὶ ἐκεῖ τὸ ἕδαφος γίνεται ἀμμώδες καὶ ἀπαιτεῖ σημαντικὰ ἐγγειοβελτιστικὰ ἔργα γιὰ νὰ γίνει καλλιέργησιμο. Γιὰ τὴν ὥρα ἐξαφαιλῆς τὴν ἀμμοληψία σὲ ὄφελος μᾶς ἰδιωτικῆς ἐπιχείρησιν στὴν ὅποια τὸ ἔως τὸ 1974 κοινοτικὸ συμβούλιο παραχώρησε τὴν ἐκμετάλλευσήν γιὰ δεκαπέντε χρόνια. Τὸ σύνολο τῆς καλλιεργούμενης ἐπιφάνειας τῆς κοινότητος ἀνέρχεται σήμερα σὲ 11.000 περίπου στρέμματα ἀπὸ τὰ ὅποια πολλὰ εἶναι ποτιστικὰ καὶ τροφοδοτοῦνται εἴτε ἀπὸ τὸ κοινοτικὸ δίκτυο διανομῆς εἴτε ἀπὸ ἰδιωτικῆς γεωτρήσεις ἐφοδιασμένες μὲ μικρὲς, ἀτομικῆς, μηχανοκίνητες ἀντλίες. Ὁ τεμαχισμὸς τῆς γῆς εἶναι πολὺ ἐντονος καὶ δίνει στὸ ἀγροτικὸ τοπίο μιά ὄψη βαθιὰ σημαδεμένη ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἱστορία τῆς κοινότητος. Μετὰ ἀπὸ μισὸ αἰῶνα διαδοχικῶν διανομῶν τῆς γῆς, μεταβιβάσεων λόγω κληρονομίας ἢ προικοδότησης, ἀγορῶν καὶ πωλήσεων ἢ ἐνοικιάσεων κάτω ἀπὸ διάφορους ὅρους, ὁ ἀριθμὸς τῶν τεμαχίων, μέσα στὸ σύνολο τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων, ὑπερδιπλασιάστηκε. Ὅπως θὰ δοῦμε λεπτομερειακὰ στὴ συνέχεια, ἀπὸ 2 μέχρι 40 (μέσος ὅρος, ἐπὶ τὰ τεμάχια ἀνά ἐκμετάλλευσήν). Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ μέγεθος ἐνὸς ἀγροτεμαχίου δὲν ἐξαρτᾶται, κατὰ γενικὸ κανόνα, ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ἐκμετάλλευσής τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ μέρος (μέσος ὅρος, 6 στρέμματα τὸ τεμάχιο). Οἱ γεωργικὲς δυνατότητες τοῦ χωριοῦ ἐξαρτῶνται στενά ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ νεροῦ, δεδομένης τῆς ἀνεπάρκειας τῶν βροχοπτώσεων στὴν περιοχὴ (μέσος ὅρος ἐτήσιων βροχοπτώσεων: 400 ὠς 600 mm). Παρὰ τὶς προόδους ποὺ ἔχουν γίνει, οἱ ἀνάγκες σ' αὐτὸν τὸν τομέα εἶναι μεγάλες.

Τὸ φράγμα ποὺ κατασκευάζεται αὐτὴ τὴ στιγμὴ στὸν Ἀλιάκμονα, σὲ ἀπόσταση 12 χλμ. ἀπὸ τὸ χωριό, δὲ μ' ἀπορροσε, καθὼς λένε, νὰ τροφοδοτήσει μετὰ νερὸ ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ. Μ' αὐτὴν τὴν προοπτικὴ, ἢ μὲ τὴν προοπτικὴ νὰ πολλαπλασιαστοῦν οἱ γεωτρήσεις, θὰ ὑπῆρχαν πιθανότητες νὰ στραφοῦν οἱ κάτοικοι σὲ πρώτες καλλιέργειες (τομάτες,

πιπεριές), μεγαλύτερης αποδοτικότητας σε σχέση με τις άλλες έντατικές καλλιέργειες, ή σε υδροκαλλιέργειες (άκτινίδια) για τις οποίες δλο και περισσότερο γίνεται λόγος στην περιοχή. Οι φυσικές δυνατότητες φαίνονται επίσης εξαιρετικές για την εκτροφή προβάτων και κατσικιών χάρη στα άφθονα βοσκοτόπια που βρίσκονται στους γύρω λόφους. Σήμερα, ωστόσο, τα βοσκοτόπια αυτά είναι απαγορευμένα στους βοσκούς επειδή αποτελούν μέρος παλιών μεγάλων ιδιοκτησιών (τσιφλίκια), που ανήκουν σε ιδιώτες ή στην 'Εκκλησία και εξαιρέθηκαν από την αγροτική μεταρρύθμιση. Το ίδιο πρόβλημα υπάρχει και σε σχέση με τα πλούσια δάση της περιοχής: από την ένδεχόμενη απαλοτρίψή τους θα μπορούσαν να ευημερήσουν αρκετοί δασικοί συνεταιρισμοί. "Όσο για τον πλούτο του υπεδάφους της περιοχής, σημειώνουμε την παρουσία χρωμίου και μαγγανίου, που δέν έγιναν ποτέ αντικείμενο συστηματικής εκμετάλλευσης.

"Ο οικισμός, σύνολο κατοικιών διευθετημένο και κανονικό με δρόμους ολόισιους, παρουσιάζει την ίδια εικόνα με όλα τα χωριά και τις συνοικίες που χτίστηκαν στην ελληνική ύπαιθρο, μετά την άφιξη των προσφύγων.² "Ο οικισμός, άραιος σχετικά, απλώνεται σε μία έκταση μήκους 1,5 χλμ. και πλάτους 1 χλμ. περίπου, και διαιρείται σε όρθογώνιους κλήρους που περιέχουν το σπίτι, συχνά διάφορο, μία αυλή κι έναν κήπο. "Από τα παλιά πλινθόκτιστα σπίτια των δυο μικρών οικισμών, που αποτελούσαν το χωριό πριν από το 1920, και τις πρώτες κατασκευές των προσφύγων δέν διατηρούνται σήμερα περισσότερα από 3 ή 4 κτίσματα. Τα υπόλοιπα έχουν ξαναχτιστεί, άλλα στη δεκαετία του 50, άλλα μετά το 1967-68 χάρη κυρίως στα στεγαστικά δάνεια που δόθηκαν από την 'Αγροτική Τράπεζα. "Ακόμη και σήμερα το χωριό μοιάζει να βρίσκεται σε πλήρη ανοικοδόμηση όπως μαρτυρούν τα πολυάριθμα γιαιτιά που όμως, είναι αλήθεια, δέν λειτουργούσαν όλα τις μέρες της επίσκεψής μας.

Το κέντρο του χωριού βρίσκεται στο σημείο όπου διασταυρώνονται οι δύο βασικές οδικές αρτηρίες, οι οποίες πού διαθέτουν ασφαλτόστρωση, κι αυτό τμήματα εκείνα απ' όπου διέρχεται το λεωφορείο της Βέροιας.

Γύρω απ' αυτό το σταυροδρόμι συσπειρώνονται οι κυριότερες δημόσιες κατασκευές, υπηρεσίες και εμπορικά καταστήματα: το 'Ηρώο, το κτίριο πού στεγάζει τα γραφεία της Κοινότητας, του 'Αγροτικού Συνεταιρισμού, του Τοπικού 'Οργανισμού 'Εγγείων Βελτιώσεων (TOEB), του 'Αθλητικού Συλλόγου και του Κοινοτικού 'Ιατρείου, το κτίριο του Σχολείου, ή Κοινοπραξία Ροδακιοπαραγωγών, ένα περίπτερο,

δυο έστιατόρια, ένας φούρνος (όπου βρίσκεται και το μοναδικό τηλέφωνο πού υπάρχει στο χωριό), ένα ζαχαροπλαστείο, τρία καφενεία (από τα όποια τό ένα πού συγκεντρώνει τή νεολαία θά λειτουργήσει από τό 1978 και ώς discothèque), ένα μπακάλικο πού χρησιμεύει και για βενζινάδικο, ένα κομμωτήριο, ένα κατάστημα ύφασμάτων. Λίγο πιο βίσκεουμε τό κτίριο του Νηπιαγωγείου, τό γήπεδο ποδοσφαίρου, άκόμη ένα καφενεύο-μπακάλικο, τίς άποθήκες του συνεταιρισμού, ένα δεύτερο κομμωτήριο, ένα κινηματογράφο, σήμερα κλειστό, ένα άλλο περίπτερο επίσης κλειστό, τό εργαστήριο του ξυλουργού-σιδερά-μαραγκού της κοινότητας, τό χώρο τέλους όπου πραγματοποιούνται οι αρχαιολογικές άνασκαφές. "Εδδ έγιναν και οι πρόσφατες άνακαλύψεις των μακεδονικών τάφων από τό συνεργείο του καθηγητή Μ. 'Ανδρόνικου. Σε έντελως άπόκεντρη θέση βρίσκονται οι δύο εκκλησίες του χωριού, ή Κοίμηση της Θεοτόκου στα νοτιοανατολικά και ή 'Αγία Παρασκευή με τό νεκροταφείο στά βορειοδυτικά, τό εργαστήρι ένός άκόμη σιδηρουργού, ένα όρνιθοτροφείο και μία ταβέρνα. "Εξω από τόν οικισμό βρίσκονται οι έγκαταστάσεις διαλόγης ροδακίνων (διαλογητήριό) της Κοινοπραξίας Ροδακιοπαραγωγών, όπως κι ένα παρόμοιο κτίριο πού ανήκει σε ιδιώτη. Οι δύο παλιοί αρχαιολογικοί χώροι βρίσκονται επίσης έξω από τό χωριό, τό προϊστορικό νεκροταφείο της βορειοανατολικά, και τά έρείπια του άνακτόρου και τών μακεδονικών τάφων στους νοτιοδυτικούς λόφους. "Εξ αίτίας της χρησιμοποίησης του πόσιμου νερού για τήν άρδευση τών κήπων, ή διανομή του παρουσιάζει ανεπάρκεια, πράγμα πού δδήγησε τό κοινοτικό συμβούλιο στην άπόφαση νά εγκαταστήσει τό 1977 μετρητή σε κάθε σπίτι. "Υπάρχουν σήμερα δύο δίκτυα διανομής πού συνδέονται με δύο ύδραγωγεία κατασκευασμένα στα 1958 και 1974-75. Τό πρώτο τροφοδοτείται από μία πηγή, τό δεύτερο από γεώτρηση. Αδτές οι δύο κατασκευές άντικατέστησαν τό παλιό ύδραγωγείο πού τροφοδοτούσε τίς τέσσερις-πέντε δημόσιες βρύσες πού ύπήρχαν άλλοτε. "Όσο για τίς συγκοινωνίες, φαίνονται ίκανοποιητικές. Τό χωριό συνδέεται με τή Βέροια με λεωφορεία πού εκτελούν δρομολόγια κάθε ώρα. Οι άγροτικοί δρόμοι βρίσκονται σε κακή κατάσταση, όμως ό επαρχιακός δρόμος πού δηγεί στην Βέροια παρουσιάζει άρκετά ίκανοποιητική όψη. "Η προπολεμική εποχή, όταν οι μαθητές πήγαιναν με τά πόδια στό Γυμνάσιο της Βέροιας και τό χωριό άποκοβόταν έντελως και για πολλές βδομάδες από τήν πόλη όποτε «φούσκωνε» τό ποτάμι και γινόταν άδιάβατο, μοιάζει πολύ μακρινή.

"Η γενική έντύπωση, πού άφηνι μία πρώτη έπίσκεψη στο χωριό, είναι έντύπωση σχετικής ευημερίας και έκσυγχρονισμού πού τονίζεται από τήν παρουσία πολλών άγροτικών μηχανημάτων και αυτοκινήτων, όπως και από τίς κεραίες τών τηλεοράσεων

2. Βλ. π.χ. τήν περιγραφή του χωριού της Θράκης 'Αβατον από τόν Ρ.Υ. Réchoux στη μονογραφία του *Les paysans de la rive orientale de Bas Nestos*, 'Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών 'Ερευνών, 'Αθήνα, 1969.

πού διακρίνονται πάνω ἀπό πολυάριθμες στέγες. Μένει νά μάθουμε ἂν αὐτή ἡ ἐντύπωση ἰσχύει γιά ὅλους τοὺς χωρικοὺς καὶ ἂν αὐτὸς ὁ ἐκσυγχρονισμὸς ἐγγράφεται σέ μιὰ προοπτικὴ πραγματικῆς ἀνάπτυξης τῆς κοινότητος.

1.2. Ἱστορικὴ σκιαγράφηση καὶ πρόσφατη ἐξέλιξη

Οἱ μεγάλοι ἱστορικὸι σταθμοὶ τῆς περιοχῆς τῆς Βέροιας³ ταυτίζονται μὲ ἐκείνους τοῦ συνόλου τῆς Μακεδονίας, πού ὑπῆρξε γιά αἰῶνες τὸ θέατρο διαδοχικῶν εἰσβολῶν καὶ κατακτῆσεων ὧσως καὶ διάφορον δημογραφικῶν ἀναστατώσεων πού τῆς ἀποτόπισαν μιάν ἐντελῶς ἰδιαίτερη ἔθνολογικὴ φυσιογνωμία μέσα στὸ βαλκανικὸ χῶρο.

Ἡ τελευταία χρονικὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες δημογραφικὲς μεταβολὲς συμπίπτει μὲ τὴν ἐγκατάσταση μισοῦ περίπου ἑκατομμυρίου ἀγροτῶν προσφύγων (ὧσως καθορίστηκε ἀπὸ τὸ πρωτόκολλο τῆς Γενεύης στὰ 1926) πού διπλασίασε τὸν πληθυσμὸ τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν ἀνταλλαζέντων μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν. Νέες διαπολιτισμικὲς ἰσορροπιὲς δημιουργοῦνται ὕστερ' ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀνταλλαγές. Ἡ ἐκκλῆση πού παρουσιάζει ὁ πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς τῆς Βέροιας σύμφωνα μὲ τὶς στατιστικὲς τῆς Γενικῆς Διοικήσεως τῆς Μακεδονίας στὰ 1925 εἶναι ἡ ἀκόλουθη: σὲ σύνολο 61.124 κατοικοῖν, 34.050 εἶναι ἀντόχθονες, 15.660 πρόσφυγες (στὸ μεγαλύτερο μέρος Πόντιοι καὶ Καυκάσιοι πού ἀντικαθίσταντο τοὺς 12.000 περίπου μουσουλμανοὺς πού ὑπῆρξαν στὴν περιοχὴ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγὴ), 10.235 Βλάχοι, 751 Σλάβοι καὶ 428 Ἑβραῖοι.⁴

Ἄν καὶ ἡ ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων συνεχίστηκε σποραδικὰ καὶ μετὰ ἀπ' αὐτὴν τὴ χρονολογία, μποροῦν νὰ δοθεῖ μ' αὐτοὺς τοὺς ἀριθμοὺς τὶς λίγο ἢ πολὺ ὀριστικὲς ἀριθμητικὲς σχέσεις, πού δημιουργήθηκαν ἐδῶ ἀνάμεσα στὶς τρεῖς μεγάλες κοινότητες. Πρέπει νὰ προσθεσοῦμε πὼς ἡ Βέροια δέχτηκε ἀναλογικὰ λιγότερους πρόσφυγες ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπὴ Κεντρικὴ Μακεδονία. Οἱ ἐπιπτώσεις ἀπὸ τὶς δημογραφικὲς αὐτὲς μεταβολές, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ἐπιπτώσεις ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση, ἄλ-

λαξαν ριζικὰ τὴν κοινωνικο-οικονομικὴ φυσιογνωμία τῆς περιοχῆς.

Πέρα ἀπὸ τὶς ἀλλαγές στὸ οἰκολογικὸ πλαίσιο πού ὑπογραμμίσουμε προηγουμένως, μιὰ πραγματικὴ ἐπανάσταση συντελεῖται στὰ πεδία τῶν κοινωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς, τῶν ἀγροτικῶν δομῶν, τῶν τεχνικῶν καὶ τῶν καλλιεργητικῶν συστημάτων: τὰ μεγάλα συστήματα τῆς ἑκτατικῆς μονοκαλλιέργειας παραχωροῦν τὴ θέση τους στὴ μικρὴ ἐντατικὴ ἐκμετάλλευση πολυκαλλιέργειας-κτηνοτροφίας. Τὶς δύο βασικὲς κοινωνικὲς τάξεις, τοὺς «μπεήδες» (μεγαλοἰδιοκτῆτες) καὶ τοὺς κολλῆγους ἀντικαθίστᾷ ἕνα πλῆθος ἀπὸ ἀτομικὸς μικροκαλλιεργητῆς: νέες καλλιέργειες εἰσάγονται (κτηνοτροφικὰ φυτὰ, λαχανικά, καπνὸς, ἀμπέλια κτλ.) ἐνῶ ἄλλες φθίνουν ἢ ἐξαφανίζονται ἀντελῶς (δημητριακὰ, σουσάμι, μουριές), οἱ τεχνικὲς καὶ τὰ πατροπαράδοτα καλλιεργητικὰ συστήματα ἀρχίζουν ν' ἀλλάζουν ἐπίσης ἐξ αἰτίας τῆς στενότητος τῆς γῆς καὶ τῆς ἐπιρροῆς τῶν προσφύγων (σταδιακὴ ἐγκατάλειψη τῆς ἀγρὰνἀπαυσης, ἐμφάνιση ἐναλλακτικῶν καλλιεργειῶν, χρῆση λιπασμῶν καὶ νέων σπόρων, δημιουργία πειραματικῶν σταθμῶν καὶ χῶρων ἐπιδειξεως, ἀντικατάσταση τῶν ξύλινων ἀρότρων καὶ τῶν μικρῶν δρεπανῶν μὲ δοτικὰ ἄροτρα καὶ μεγάλα δρεπάνια κτλ.), ἡ παραγωγικότητα τῆς γῆς καὶ τῆς ἐργασίας αὐξάνει γρήγορα, οἱ συνεταιρισμοὶ πολλαπλασιάζονται.

Στὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου πραγματοποιοῦνται στὸ νομὸ Ἡμαθίας οἱ πρῶτες δομικὲς προσαρμογὲς ὀρθολογικοποίησης τῆς παραγωγῆς πού σὲ διάστημα λιγότερο ἀπὸ τριάντα χρόνια θά ἀναδειξοῦν αὐτὴ τὴ ζώνη σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀγροτικὲς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας γιά τὴν πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς, τὴν ἑκτασίαν τῆς καλλιεργουμένης ἐπιφάνειας, τὴν ἐξειδικεύση τῆς στὴν καλλιέργεια ὀρισμένων προϊόντων (μπαμπάκι, φρούτα), τὴ χαμηλὴ σχετικὰ ἀγροτικὴ ἐξοδο καί, κύρια, τὴν ἀγροτικὴ ἐκμηχάνιση καὶ ἄρδευση,⁵ ὧσως καὶ στὴ διάρκεια τῆς τελευταίας δεκαετιατίας, γιά τὸ μεγάλο ἀριθμὸ ἀγροτικῶν βιομηχανιῶν καὶ τὴ σπουδαιότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ἐμπορίου.⁶ Ταυτόχρονα, οἱ ἀπαρχεῖς αὐτῆς τῆς ὀρθολογικοποίησης καὶ τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ θ' ἀνοίξουν τὸ δρόμο γιά μιὰ ὅλο καί

3. Γιά μιάν ἐνημέρωση πάνω στὴν ἱστορία τῆς Βέροιας βλέπε τὴν ἐξαιρετικὴ μονογραφία τοῦ Γ.Χ. Χιονίδη, *Ἱστορία Βεροίας, πόλεως, περιοχῆς*, τ. Α', Βέροια 1960. τ. Β' (Βυζαντινοὶ χρόνοι), Θεσσαλονικὴ 1970.

4. Βλ. J. Anceel (Ἐ.α.) ὧσως καὶ τὶς δημοσιεύσεις τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν *L'etablissement des réfugiés en Grèce*, Τομοὶ Ι καὶ ΙΙ, Γενεὴ 1926, ὅπου ὑπάρχει καὶ ἕνας χάρτης ἐθνολογικῆς σύνθεσης τῆς Μακεδονίας. Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ παρουσιάζουν ὀρισμένους διαφορὰς σὲ σύγκριση μ' ἐκείνους πού δίνει, τρία χρόνια ἀργότερα, ἡ ἀπογραφή τοῦ 1928. Σύμφωνα μ' αὐτὴν, ὁ συνολικὸς προσφυγικὸς πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς Βέροιας ἀνερχόταν σὲ 17.987, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 7.248 Μικρασιᾶτες, 4.146 Πόντιοι καὶ 2.785 Καυκάσιοι (οἱ ὑπόλοιποι πρῶρχονταν ἀπὸ τὴ Βουλγαρία καὶ τὴν Ἀνατ. Θράκη). Εἶναι πιθανὸν ἡ διαφορά τῶν 2.327 προσφύγων πού βρίσκουμε ἐπὶ πλέον στὴν ἀπογραφή τοῦ 1928 νὰ ὀφείλεται στοὺς Μικρασιᾶτες πού ἐξέκολλοῦσαν νὰ συρρέουν στὴν περιοχὴ μετὰ τὸ 1925.

5. Στὰ 1961, ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴ μηχανικὴ ἰσχύ (σὲ C. V.) καὶ στὴν καλλιεργουμένη ἐπιφάνεια ἔδινε στὴν Ἡμαθίαν τὴν πρῶτὴ θέση, καὶ μὲτὰ τὴν διαφορά, ἀπὸ ὅλους τοὺς νομοὺς τῆς Ἑλλάδος (100,01 ἐναντι 62,66 τὸ νομὸ Ἀριστοῦ πού ἐρχεται στὴ δεύτερη θέση). Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀρδευομένη ἐπιφάνεια καὶ τὴν καλλιεργουμένη ἐπιφάνεια: ἡ Ἡμαθία εἶναι πάλι ἐπιτεταλῆ μὲ 67,45%, ἀφῆνοντας πολὺ πίσω τὴς τὸ νομὸ Πέλλης (49,10%).

6. Βλέπε Β. Kayser, K. Thompson καὶ all., *Atlas économique et social de la Grèce*, Κέντρο Κοινωνικῶν Ἑπιστημῶν Ἀθηνῶν, Κέντρο Οικονομικῶν Ἑρευνῶν, Στατιστικὴ Ἰνστιτούτ Ἑλλάδος, Ἀθῆνα 1964.

7. Βλέπε, πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα καὶ τὴν τεκμηριωμένη ἐκθεση τῆς Νομαρχίας—Γρ. Θεοδοσίου, «Ἐνημέρωση...» Μάιος 1977 (πολυγραφ.)

στενότερη ένωση—από τη γαλλοποίηση της οικονομίας στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά, μ' όλα τα τυπικά επακόλουθα (άνισομέρεια, έλλειψη συνολής, αστάθμητο παραγόντων) για την τοπική οικονομική ανάπτυξη που εμπεριέχει αυτή η διαδικασία και που η πρόσφατη ιστορία του χωριού της Βεργίνας φωτίζει κατά τρόπο χαρακτηριστικό.

Τήν πρώτη γραπτή μνεία που έχουμε στην κατοχή μας για την ύπαρξη στη σύγχρονη εποχή εγκαταστάσεων στο σημείο όπου βρίσκεται το σημερινό χωριό, την οφείλουμε σε δυο Γάλλους αρχαιολόγους, τους L. Heuzey και M. Daumet, που επισκέφθηκαν αυτά τα μέρη στις αρχές του δεύτερου μισού του περασμένου αιώνα, στη διάρκεια μιας αρχαιολογικής αποστολής.⁷ Επρόκειτο για δυο μικροσκοπικούς οικισμούς, τις Κοΰτλες και τις Μπάρμπες, με δέκα περίπου κατοικίες ό καθένας, που συγκέντρωναν τους κολλήγους του τοπικά ό οποίος έξουσίαζε την περιοχή. Μισόν αιώνα αργότερα, την παραμονή της άφιξης των προσφύγων, οι δυο αυτοί οικισμοί παραμένουν ανάλαχτοι σύμφωνα με τις περιγραφές των πιο παλιών από τους αυτόχθονες πληροφορητές μας: καμιά τριανταριά, συνολικά, οικογένειες, δεμένες στενά μεταξύ τους με συγγένειες και συμπειθερία, μ' όλο που μόνο οι μισές ήταν πράγματι «αυτόχθονες» ενώ οι υπόλοιπες κατάγονταν είτε από άλλα χωριά της περιοχής (Βερούα, Πέρινα) είτε από διάφορες πολιτισμικές ομάδες (Καθαρόφονοι, Βλάχοι). Οι ετερογένειες αυτές καταβόλες, σε συνδυασμό με μία μεγάλη γεωγραφική κινητικότητα και μία έντονη επίσης εξωγαμική τάση (οι μισές παντρεμένες γυναίκες από τις οικογένειες που υπήρχαν μέχρι το 1920-22 προέρχονταν από χωριό διαφορετικό από εκείνο του άντρα τους), έξηγει την εξαιρετικά μεγάλη άνομοιογένεια του πληθυσμού του χωριού και την απουσία κοινοτικών θεσμών πριν από την άφιξη των προσφύγων.

Τό πρώτο κύμα των προσφύγων φθάνει γύρω στα 1920-21. Είναι Καυκάσιοι που έρχονται από τα χωριά Παντζερότ και Κεσέρ. Άπ' αυτούς 20-25 οικογένειες θά εγκατασταθούν στο χωριό ενώ οι υπόλοιποι θά μοιραστούν σ' άλλα μέρη ανάμεσα στην Καλαμαριά και στο Κιλκίς. Άκολουθούν οι Πόντιοι (1924-25), πολυπληθέστεροι, από τη Σάντα της Τραπεζούντας. Οι νέοι κάτοικοι εγκαθίστανται ανάμεσα στα δυο υπάρχοντα μικρά χωριά που στο έζηθς θά ένωθούν σχηματίζοντας έναν έναίο οικισμό. Ό Μητροπολίτης Βερούας θά τού δώσει τό όνομα Βεργίνα σε ανάμνηση της τελευταίας Βυζαντινής πριγκίπισσας της περιοχής. Στα 1935 τό χωριό όνομάζεται κοινότητα και διαχωρίζεται από τη γειτονική κοινότητα Παλατιτσιών στην όποια άνηκε διοικητικά μέχρι τότε. Στο μεταξύ, ή όψη της περιοχής

άλλάζει ριζικά χάρη, ιδιαίτερα, στην εφαρμογή της αγροτικής μεταρρύθμισης όπως και στο πνεύμα των προσφύγων, βαθιά διαποτισμένο από τις κοινοτικές παραδόσεις⁸ και τό αίσθημα άλληλεγγύης: εμφανίζονται οι πρώτες γερές κατασκευές που αντικαθιστούν τις πλινθόκτιστες, συστήνονται επιτροπές που αναλαμβάνουν τις πιο έπείγουσες ύποθέσεις της κοινότητας, διεξάγονται έρανοι και διοργανώνονται θεατρικές παραστάσεις για νά χρηματοδοτήσουν την ίδρυση του σχολείου που υπήρξε ή πρώτη φροντίδα των προσφύγων από τη στιγμή της εγκατάστασής τους και που δεσπόζει σήμερα—κτίριο όραίο και εύρύχωρο—στό κέντρο του χωριού, σύμβολο και ταυτόχρονα μαρτυρία επιβλητική και εύλωτη της παραδοσιακής πρόδεσης των Ποντίων στην έκπαιδευση.

Οι μεγάλες στιγμές που σφραγίζουν την ιστορία του χωριού στη διάρκεια των τελευταίων πενήντα χρόνων μπορούν νά συνοψιστούν ός έξής: Μετά την πρώτη και πιο σημαντική διανομή της γής που πραγματοποιήθηκε στα 1929-30 όχι χωρίς προστριβές και συγκρούσεις ανάμεσα στους αυτόχθονες και στους πρόσφυγες (οι πρώτοι διεκδικούσαν τη γή που είχαν δουλέψει οι πρόγονοί τους, οι δεύτεροι υπεράσπιζαν τό δικαίωμά τους ν' άποζημιωθούν για τό χάσιμο της ιδιότητος τους γής, αποτέλεσμα της ανταλλαγής των πληθυσμών), ή πλημμύρα του Άλιάκμονα στα 1935, που κατάστρεψε πολλές καλλιεργούμενες έκτασεις, δημιουργεί τις συνθήκες για μία δεύτερη διανομή της γής που θά λάβει χώρα στα 1940-42. Αυτή ή τελευταία δέ θά ύποληφθεί παρά μετά τό 1950 έπειτα από ένα δάνειο του Ύπουργείου Γεωργίας που έδωσε τη δυνατότητα νά γίνουν οι απαραίτητες έχειρσώσεις. Η γερμανική κατοχή και ό εμφύλιος πόλεμος διαίρεσαν τό χωριό σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα όπως έγινε με όλα σχεδόν τά ελληνικά χωριά, δέ φαίνεται όμως νά προέξηησαν σημαντικές ύλικές καταστροφές.

Βέβαιο είναι πώς τά γεγονότα αυτής της περιόδου σημάδεψαν βαθιά τη ζωή του χωριού και τό στέρησαν επί πλέον από ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού του, Πόντιους κυρίως, που για ν' άποφύγουν τις διώξεις που άκολουθούν τον εμφύλιο πόλεμο, προτίμησαν νά εγκατασταθούν όριστικά στις πόλεις ή αυτοεξορίστηκαν στις Άνατολικές χώρες. Μόνο τά τελευταία χρόνια μερικοί άπ' αυτούς άρχίζουν λίγο-λίγο νά επιστρέφουν στον τόπο τους.

Η δεκαετία του 50 εγκαινιάζει την εποχή της μεγάλης στροφής στην οικονομία του χωριού με τη σταδιακή εγκατάλειψη της αστοκαταναλωτικής οικονομίας, την εισαγωγή νέων καλλιεργειών και γεωργικών τεχνικών, τό όλοένα και μεγαλύτερο άνοιγμα

8. Για την περιγραφή των κοινοτικών θεσμών της Σάντας, βλ. Στάθη Άθανασιάδης (Γεροστάθη), *Ιστορία και Λαογραφία της Σάντας*, τομ. 1, Θεσσαλονίκη 1967, σελ. 123-150.

7. L. Heuzey-M. Daumet, *Mission archéologique de Macédoine*, Παρίσι 1876.

μα στήν ἀγορά. Πρόκειται γιά ἕνα γενικό φαινόμενο πού παρατηρεῖται μεταπολεμικά σέ ὀλόκληρη τή Μακεδονία τῆς ὁποίας ἡ «ὀρθολογιστική ἀναδιοργάνωση» τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί ἡ «κοινωνική ἀνάπτυξη», σύμφωνα μέ τίς ἐπιταγές τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, ἀποτελοῦν ἕνα ἀπό τὰ πρωταρχικά καθήκοντα τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς τῶν τότε κυβερνήσεων καί κινῶν, ὅπως ἰδιαιτέρως, τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἀμερικανικῆς ἔρευνας στήν Ἑλλάδα.⁹ Σέ ὅ, τι ἀφορᾷ τὸ δικό μας χωριό ἀπὸ τῆς πολιτικῆς μεταφράστηκε στήν ἐδραίωση ἐνὸς πιστωτικοῦ συστήματος λιγότερο ἀσυνάρτητου καί πιο ἀποτελεσματικοῦ ἀπὸ τὸ παλιό, στήν ἀπαρχὴ τῆς ἀγροτικῆς ἐκμηχάνισης, στήν ὄλο καί πιο μαζικὴ χρῆσιν λιπασμάτων καί ἀντιπαρασιτικῶν φαρμάκων, στήν ἐπέκταση ὀρισμένων ἐμπορικῶν καλλιιεργειῶν, ὅπως τὸ μπαμπάκι, καί στήν ἐμφάνιση ἄλλων ὅπως ὁ καπνός καί, πρὸς τὸ τέλος τῆς δεκαετίας, ἡ δενδροκομία. Παράλληλα ἡ παραδοσιακὴ κτηνοτροφία (πρόβατα καί κατσίκια) φθίνει ὀριστικά, ἡ ἀγρῶναυση ἐγκαταλείπεται, ὁ τύπος ἐκεῖνος διάρθρωσης τῶν καλλιιεργειῶν, πού συνίσταται σέ μιά διαφοροποίηση τῆς ἐμπορικῆς παραγωγῆς συνδυασμένη μὲ αὐτοκαταναλωτικὲς γεωργικὲς δραστηριότητες συμπληρωματικῆς τῆς οἰκιακῆς κτηνοτροφίας σὸ πλῆσις τῆς οἰκογενειακῆς ἐκμετάλλευσης, σταθεροποιεῖται καί γενικεύεται. Μποροῦμε νά ὀρίσουμε αὐτὴν τὴν περίοδο σάν περίοδο δοκιμῶν καί πειραματισμῶν πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις.

Ἀντίθετα, ἡ δεκαετία 1960-70 ἀποτελεῖ γιά τὸ χωριό τὴν περίοδο μιάς ἔντονης οἰκονομικῆς δραστηριότητας πού συνοδεύεται ἀπὸ τὴν προλεταριοποίηση ἑνός μέρους τῶν ἀγροτῶν παραγωγῶν. Στὴ διάρκεια αὐτῶν τῶν ἐτῶν οἱ ἐμπορικὲς καί κτηνοτροφικὲς καλλιιεργεῖες συστηματοποιοῦνται (αὐξησὴ τῶν τιμῶν τοῦ καπνοῦ, πρῶτες ἐξαγωγῆς ροδακίνων στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη), ἡ ἐκμηχάνιση ὅπως καί ἡ χρῆσιν λιπασμάτων καί ἀντιπαρασιτικῶν φαρμάκων γενικεύονται σέ ὅλες σχεδόν τίς ἐκμεταλλεύσεις, ἡ προσφυγὴ τοῦ χωρικοῦ σὲ τὰ ἀγροτικά δάνεια παίρνει καθολικὸ χαρακτήρα, ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἀρδευομένων ἐδαφῶν αὐξάνει σημαντικά, ἡ παρουσία γεωπόνων γίνεται πιο τακτικὴ καί πιο ἀποτελεσματικὴ, μπαίνει σ' ἐφαρμογὴ ἕνα σχέδιο διευθέτησης τοῦ οἰκισμοῦ, τὰ ἰδιωτικὰ αὐτοκίνητα πολλαπλασιάζονται, οἱ οἰκιακὲς ἠλεκτρικὲς συσκευὲς κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους στὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ. Φαινόμενο χαρακτηριστικὸ αὐτῆς τῆς περιόδου, οἱ πολυάριθμοι οἰκογέ-

νειες ἀπὸ τίς γύρω ὀρεινὲς περιοχὲς πού ἀρχίζουν νά μεταναστεύουν στὴ Βεργίνα. Ἡ ὀμαδικὴ αὐτὴ κάθοδος ἀναποκρίνεται τόσο στήν αὐξημένη ζήτηση ἐποχιακῆς ἐργασίας, ὅσο καί στίς δυνατότητες πού προσφέρονται γιά τὴν ἀνεύρεση μιάς ἀπασχόλησης στὴ γειτονικὴ Βέροια ἡ ὁποία, τὴν ἴδια περίοδο, παρουσιάζει τὴν εἰκόνα ἀληθινοῦ οἰκονομικοῦ δρασημοῦ. Συνοπτικά, κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 60, ἡ παραγωγὴ αὐξάνει ἀπὸ τὸ διπλάσιο σὸ τετραπλάσιο, ἀνάλογα μὲ τὸ προϊόν, σέ σχέση μὲ τὰ προπολεμικά ἐπίπεδα, ἡ ἀγροτικὴ ἐργασία ὀργανώνεται πάνω σέ ὀρθολογιστικότερες βάσεις, τὰ συλλογικά συμφέροντα τῶν καλλιιεργητῶν ἰσχυροποιοῦνται καί ποτικροσταλλάνονται γιά πρῶτὴ φορὰ πέρα ἀπὸ πολιτισμικὲς διαφορὲς: συγχώνευση τῶν δύο Συνεταιρισμῶν Ποντίων καί γηγενῶν σ' ἕνα μοναδικό (πὸ ἐντελὸς πρόσοφα ἀποκτὰ καί πιστοδοτικὲς ἀρμοδιότητες), κινήτοποίηση τῶν μικρο-ἰδιοκτητῶν καί τὸν ἀκτημόνη ἐν ὅψει μιάς τρίτης διανομῆς πού θά πραγματοποιηθεῖ στὰ 1969.

Ἀπέναντι σ' αὐτὲς τίς βαθιεῖς κοινωνικοοικονομικὲς μεταβολές, ἡ καλύτερα, σέ ἄμση σύνδεση μέ τὴν ἐσωτερικὴ λογικὴ τους, ἐρχονται σὸ φῶς κρούσματα ἀνακολουθίας καί ἀνισότητος, σέ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς κοινωνίας τοῦ χωριοῦ: ἡ συγκεντρωσὴ τῆς γῆς ἐπιταχύνεται, αὐξάνεται ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς μεγάλες καί μεσαῖες ἐμπορικὲς ἐκμεταλλεύσεις ἀπὸ τὴ μιά καί τίς μικροσκοπικὲς ἐκμεταλλεύσεις αὐτοκαταλωτικῶν χαρακτήρα ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐνῶ ταυτόχρονα συνεχίζεται ὁ πολυτεμαχισμὸς σὸ ἐσωτερικό τῆς κάθε ἐκμετάλλευσης. Νέοι ἀκτῆμονες ἐμφανίζονται. Ἡ ἄξια τῆς γῆς γίνεται ἀντικείμενο κερδοσκοπίας: οἱ τιμές τετραπλασιάζονται σὸ διάστημα λίγων χρόνων. Ὅλο καί περισσότερο καίτοι καί τὸν πόλεον ἐπενδύουν σὸ χωριό, ἐνῶ χωρικοὶ πού ἔχουν πλουτίσει ἀγοράζουν στήν πόλη διαμερίσματα. Παράλληλα, ὄλο καί περισσότερο καλλιιεργητὲς νοικιάζουν ἐδάφη χωρὶς νά ἐφαρμόζεται κανένα πλῆρες σύστημα ἐκμισθώσεων πού νά ἐξασφαλίζει τὰ συμφέροντά τους. Τὸ πέρασμα, ἐξ ἄλλου, ἀπὸ παραδοσιακὲς μορφὲς ἀλληλοβοήθειας γιά ὀρισμένους ἀγροτικὲς ἐργασίες στὴ μισθωτὴ ἐργασία προκαλεῖ ὀξείες ἐποχιακὲς κρίσεις, κρίσεις ἔλλειψης ἐργατικῶν χεριῶν στίς περιόδους αἰχμῆς, κρίσεις ὑποαπασχόλησης τὸν ὑπόλοιπο χρόνο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ ὑποαπασχόληση τῶν τρακτέρ καί τῶν ἄλλων γεωργικῶν μηχανημάτων κάνει ἀντιορθολογικὴ τὴν ἀτομικὴ κατοχὴ τους.

Τυπικὴ ἐκδῶληση τῶν ἀναστατώσεων πού συνταράσσουν τὴν κοινωνία τοῦ χωριοῦ: στὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου περισσότερο ἀπὸ τὸ ἕνα τέταρτο τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ θά μεταναστεύουν στὴ Γερμανία.

Αὐτὰ τὰ φαινόμενα τῆς κρίσης θά σημειώσουν μίαν ἔξαρση στὴ διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ 70, πού

9. Βλ. τὸ πρόγραμμα γιά τὴν ἀνάπτυξη τῆς Μακεδονίας πού ἐπεξεργάστηκε ἡ Near East Foundation (Macedonian Village Extension), τίς ἐργασίες τῶν Ἀμερικανῶν ἀγροτολόγων σὸ πλῆσις τῶν ἀνταλλαγῶν Fulbright, τίς ἔρευνες τῆς Ἀμερικανικῆς Γεωργικῆς Σχολῆς τῆς Θεσσαλονίκης, κτλ. Γιά μιά ἐνρύτερη ἐνημέρωση πάνω σὸ θέμα, βλ.ε: Stathis Damianakos, *Etudes Rurales et Monographies Locales en Grèce*—CNRS Univ. de Paris X, Nanterre, Groupe de Recherches Sociologiques, Παρίσι 1978.

μπορεί να χαρακτηριστεί σάν περίοδος της μεγίστης εξάρτησης της οικονομίας του χωριού από τις διακυμάνσεις της αγοράς, όπως και περίοδος νέων πειραματισμών και δοκιμών κάθε είδους. Στη διάρκεια αυτών των χρόνων ο χωρικός της Βεργίνας θά μπει με τη σειρά του στο φαύλο κύκλο: πτώση του πραγματικού αγροτικού εισοδήματος—αύξηση της παραγωγής, κρίση υπερπαραγωγής—νέα πτώση του εισοδήματος, κ.ο.κ., που θά προσπαθήσει να ξεπεράσει προσφεύγοντας όλο και περισσότερο στην αγροτική πίστη, αναζητώντας εξωαγροτικές συμπληρωματικές απασχολήσεις, ή προχωρώντας σε νέες αναπροσαρμογές της οικογενειακής του έκμετάλλευσής.

Πράγματι, από το 1972-73, η αύξηση του συνολικού αγροτικού εισοδήματος της περιοχής αδυνατεί να παρακολουθήσει τις πληθωριστικές τάσεις και η καλλιέργεια ροδακίνων, στην οποία στράφηκαν πολλοί καλλιεργητές προσδοκώντας μία αισθητή βελτίωση του εισοδήματός τους, δε φαίνεται να δικαιώνει τις ελπίδες τους. Οί τιμές αυτών των προϊόντων βελτιώνονται σε πολύ αργό ρυθμό τά τελευταία χρόνια ενώ το κόστος παραγωγής (ιδιαίτερα τό κονδύλι της μισθωτής εργασίας) έχει αυξηθεί πάνω από δύο φορές σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία. Μετά την κρίση του 1976, μερικοί καλλιεργητές άρχισαν μάλιστα να ξεριζώνουν τά δέντρα τους.

Ή Απέναντι σ' αυτή τή βαθμιαία επιδείνωση της κατάστασής του, ή απάντηση του αγρότη παραγωγού, που θέλει να παραμείνει τέτοιος, είναι κατά γενικό κανόνα ή έντατικοποίηση της εργασίας και ό διπλασιασμός της προσπάθειας γιά τήν εκμίσθωση και τήν επέκταση της έκμετάλλευσής με τήν εκμίσθωση νέων έδαφών, όπως και ή όλο και πύ έντονη διαφοροποίηση της αγροτικής δραστηριότητας. Είναι ένδεικτικό τό ότι στη διάρκεια της δεκαετίας του 70 ό αριθμός των αγελάδων στο χωριό διπλασιάζεται και σχεδόν όλες οί έκμεταλλεύσεις συνδυάζουν από δώ και μπρός τήν έκτροφή μιάς ή περισσότερών γαλακτοφόρων αγελάδων με τήν παραγωγή κτηνοτροφικών φυτών (τριφύλλι) που κι αυτή αύξάνει προοδευτικά σε σημαντικό βαθμό. Ταυτόχρονα, όρισμένες μεγάλες και μεσαίες έκμεταλλεύσεις εισάγουν νέες καλλιέργειες (ζαχαρότευτλα), ενώ κάνουν τήν εμφάνισή τους μερικές μεμονωμένες περιπτώσεις άλλων πειραματισμών με στόχο τή δημιουργία αγροτικών επιχειρήσεων που νά παράγουν έξ όλοκλήρου γιά τήν αγορά (άνθοκομία, βιομηχανοποιημένο όρνιθοτροφείο).

Μέσα σ' αυτές τές συνθήκες, ή τάση γιά μιά πύ άποτελεσματική κινητοποίηση των θερμοποιημένων ομάδων που ήδη υπάρχουν ή γιά τή δημιουργία καινούργιων γίνεται όλο και περισσότερο αισθητή: ό αγροτικός συνδικαλισμός κάνει τήν είσοδό του στο χωριό με τή δημιουργία ενός τοπικού παραρτήματος του Ήγροτικού Σύλλόγου, ή ομάδα των άκτη-

μών επαναδραστηριοποιείται, εμφανίζονται πολιτιστικοί σύλλογοι ή ομάδες πίεσης όπως ό Ήθλητικός Σύλλογος και ό Σύλλογος Γονέων και Κηδεμόνων, που εισάγουν νέες μορφές κοινωνικότητας μέσα στη ζωή του χωριού. Όμως τό πύ σημαντικό γεγονός της ιστορίας της κοινότητας στη διάρκεια αυτής της τελευταίας περιόδου είναι άναμφίβολα ή δημιουργία της Κοινοπραξίας Ροδακίνοπαραγωγών που άναλαμβάνει ή ίδια τές διαπραγματεύσεις γιά τή διοχέτευση στην αγορά της παραγωγής. Αυτό τό γεγονός παρέχει τήν άδιαμφισβήτητη άπόδειξη της θέλησης τουλάχιστον μιάς μερίδας των αγροτών-παραγωγών νά δοκιμάσουν νέους δρόμους στο πέραςμα από τήν κατάσταση τό παραδοσιακού αγρότη σε κείνη του μικρο-ιδιοκτήτη επιχειρηματία που προσπαθεί νά ύποκαταστήσει τούς μεσαζόντες, παίρνοντας ό ίδιος στά χέρια του τήν έμπορευματοποίηση των προϊόντων του. Ήξ άλλου, οί πρόσφατες αυτόματες έγκαταστάσεις της Κοινοπραξίας (διαλογητήριο) όπου δουλεύουν σαράντα περίπου μισθωτοί πάνω από δύο μήνες τό χρόνο, όπως και τά σχέδια ενός κατοίκου του χωριού που επαναπατρίστηκε τελευταία από τήν Τσεχοσλοβακία, νά ίδρύσει ένα έργοστάσιο κατασκευής ύλικού συσκευασίας μέσα στην κοινότητα, μοιάζουν νά έπιταχύνουν τές διαδικασίες εξέλιξης της κοινότητας του χωριού.

Διαδικασίες που δέν είναι άλλες από εκείνες που έγγράφονται μέσα στις γενικές τάσεις εξέλιξης της περιοχής, ιδωμένης στο σύνολό της, δηλαδή ένας άργός αλλά σίγουρος μετασχηματισμός της κοινότητας σε συνοικία τό άστικού κέντρου, μ' ένα τμήμα του πληθυσμού της νά ειδικεύεται στις έμπορικές καλλιέργειες, ενώ τό υπόλοιπο νά στρέφεται όριστικά πρós τή μισθωτή εργασία και τές ύπηρεσίες, διατηρώντας ταυτόχρονα ένα μικρό κομμάτι γής γιά αυτοκαταναλωτικούς κυρίως σκοπούς.

1.3. ή δημογραφική κατάσταση

Ή ιστορία και ή σημερινή δημογραφική κατάσταση του χωριού άντικατοπτρίζουν τές σημαντικές αυτές κοινωνικο-οικονομικές άνακατατάξεις. Είναι άλήθεια ότι όρισμένα στατιστικά δεδομένα δίνουν εκ πρώτης όψεως τήν έντύπωση μιάς μάλλον έντονης δημογραφικής ζοτικότητας της κοινότητας του χωριού ώστόσο, μιά προσεκτικότερη ματιά άποκαλύπτει τήν άστάθεια και τό εύθραστο των δημογραφικών δομών, που κρύβονται έπιμελώς πίσω από καθησυχαστικά επιφανόμενα. Παρ' όλο που ή ήμιτελής κατάσταση της εργασίας μας πάνω στά άρχεία της Κοινότητας, έξ αίτιας της συντομίας αυτής της πρώτης φάσης της έρευνας, μιά άπαγορευει πρós τό παρόν νά επιχειρήσουμε μιά δημογραφική άνάλυση σε βάθος, τά στοιχεία που διαθέτουμε σ' αυτόν τόν τομέα είναι άρκετά γιά νά σκιαγραφήσουμε μιά πρώτη εικόνα της δημογραφίας του χωριού όσον

ἀφορᾶ τὶς σημαντικότερες πλευρὲς τῆς, δηλαδή ἐξέλιξη καὶ φυσικὴ κίνηση τοῦ πληθυσμοῦ, δομὴ ἡλικιῶν, γεωγραφικὴ κινητικότητα, μέγεθος τῆς οἰκογένειας καὶ τῶν νοικοκυριῶν, γαμηλιότητα καὶ περιοχὲς γαμικῶν ἀνταλλαγῶν, πολιτισμικὴ καὶ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ, ἐπιπέδου ἐκπαίδευσης.

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Βεργίνας, σύμφωνα με τὶς ἀπογραφὲς ἀπὸ τὸ 1920 καὶ ἔπειτα, παρουσιάζεται ὡς ἐξῆς: ἀπὸ 222 κατοικοῦς τὸ 1920, ὁ πληθυσμὸς διογκάνεται στὸς 614 τὸ 1928, προοδεύει ἀκόμη τὸ 1940 φτάνοντας τοὺς 1008 κατ., γιὰ νὰ μειωθεῖ στὸς 794 κατ. τὸ 1951 καὶ νὰ ἀρχίσαι νέα ἄνοδο στὴ συνέχεια: 962 κάτοικοι τὸ 1961 καὶ 1048 τὸ 1971. Πρὶν ἐπιχειρήσουμε νὰ δοῦμε ἀπὸ κοντὰ αὐτὲς τὶς θεαματικὲς διακυμάνσεις, ἅς ἐξετάσουμε συνοπτικὰ τὴ φυσικὴ κίνηση καὶ τὴ γεωγραφικὴ κινητικότητα τοῦ πληθυσμοῦ. Τὰ ποσοστὰ γεννησιμότητος, πολὺ ὑψηλὰ στὴν περίοδο ποῦ ἀκολοῦθεῖ τὴν ἐγκαταστάσι τῶν προσφύγων, ἐλαττώνονται προοδευτικὰ μετὰ τὸν πόλεμο, γιὰ νὰ φτάσουν σὲ κρίσιμο ἐπίπεδο μετὰ τὸ 1971. Οἱ ἀριθμοὶ εἶναι εὐγλωττοί: 4,1% γιὰ τὴν περίοδο 1928-40, 2,6% γιὰ τὸ 1940-51, 2,4% γιὰ τὸ 1951-61, 2,3% γιὰ τὸ 1961-71, 1,5% γιὰ τὸ 1971-76.¹⁰ Αὐτὴ ἡ πτώσις τῆς κομπῆλης τῶν γεννήσεων ὀφείλεται, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, τόσο στὴ γήρανση τοῦ πληθυσμοῦ (ἀπόρροια τῆς μετανάστευσης), ὅσο καὶ στὴν πτώσις τῆς πραγματικῆς γονιμότητος τῶν νεαρῶν ζευγαριῶν. Ἄν πάρουμε ὑπ' ὄψη μας ὅτι τὰ ποσοστὰ θνησιμότητος παραμένουν σταθερὰ στὶς τελευταῖες περιόδους (0,7% τὸ 1951-61, 0,7% τὸ 1961-71, 0,6% τὸ 1971-76 —γιὰ τὶς περιόδους πρὶν ἀπὸ τὸ 1951 δὲν διαθέτουμε στοιχεῖα), βλέπουμε καθαρὰ ὅτι ἡ φυσικὴ αὔξησι τοῦ πληθυσμοῦ παρουσιάζει τάσεις ἐπικίνδυνης ἐλάττωσις μετὰ τὸ 1971: ἀπὸ 1,7% περίπου τὸ 1951-61 περνάει στὸ 1,6% τὸ 1961-71, γιὰ νὰ κατέβει στὸ 0,9% τὸ 1971-76.¹¹

Τὰ στοιχεῖα ποῦ διαθέτουμε γιὰ τὴ γεωγραφικὴ κινητικότητα τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ χωριοῦ¹² ἐπιβεβαιώνουν αὐτὲς τὶς τάσεις. Ἡ ἀγροτικὴ ἐξέοδος πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς χώρας, ἀσήμαντὴ τὸ 1951-61 (περίπου 3% τὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ), αὐξάνει προοδευτικὰ μετὰ τὸ 1961, ἐνὸς ταυτοχρόνα ἀλλάζει χαρακτῆρα: ἀπὸ 5% περίπου μετὰ 1961 καὶ 1971 (κι ἀπὸ αὐτὸ, περισσότερο ἀπὸ τὸ μισὸ ἀφορᾶ τὶς

γυναῖκες ποῦ παντρεύονται ἔξω ἀπὸ τὴν κοινότητα, ἐνὸς τὸ ὑπόλοιπο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄντρες ποῦ ἐγκαθίστανται στὰ ἀστικά κέντρα γιὰ νὰ ἐργαστοῦν), φτάνει σὲ 12% περίπου μετὰ 1971 καὶ 1976. Ἄν καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ πρωτοστατεῖ σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο κύμα ἡ γυναικεία μετανάστευσις γιὰ λόγους γάμου, ἡ σύνθεσις τῆς μετανάστευσις πρὸς τὶς πόλεις γιὰ λόγους ἐργασίας ἀλλάζει σὲ σχέσι μετὰ τὴν προηγούμενη περίοδο: σχεδὸν οἱ μισοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς μετανάστες εἶναι τώρα γυναῖκες, με ὑψηλὸ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκπαιδευτικὸ ἐπίπεδο, ποῦ πηγαίνουν στὴ Θεσσαλονίκη, στὴ Βέροια ἢ στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ἐργαστοῦν στὴν ἐκπαίδευσιν, στὶς δημόσιες ὑπηρεσίες ἢ σάν ἱδιαιτικοὺς ὑπάλληλους. Ὅσο γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ μετανάστευσις, ἀγνωστὴ μέχρι τότε, παρουσιάζει ἕνα μεγάλο ἄλμα στὴ δεκαετία τοῦ 1960, ὅταν ἕνας ἀριθμὸς 200 περίπου ἀτόμων ἐγκαταλείπει τὸ χωριὸ γιὰ νὰ ἐργαστεῖ στὴ Γερμανία κυρίως ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες χώρας (Βέλγιο, Ἑλβετία, Αὐστραλία). Ἡ μεγάλῃ πλειοψηφία αὐτῶν τῶν μεταναστῶν (ποῦ ἡ σύνθεσις τοὺς περιλαμβάνει τόσο ἄντρες ὅσο καὶ γυναῖκες) θὰ ἐπιστρέψαι στὸ χωριὸ ἀφοῦ ζήσει μερικὰ χρόνια στὸ ἐξωτερικὸ, εἴτε γιὰ νὰ ἀσχοληθεῖ πάλι μετὰ τὴ γεωργία ἢ τὴ μισθωτὴ ἐργασίαν, εἴτε γιὰ νὰ ξαναφύσῃ, αὐτὴ τὴ φορά σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς χώρας. Ἡ μετανάστευσις πρὸς τὶς χώρας αὐτὲς συνεχίζεται καὶ μετὰ τὸ 1971, ἂν καὶ μετὰ ρυθμὸ αἰσθητὰ πῶ ἀργό: εἶναι τῆς τάξεως τοῦ 3% περίπου μετὰ 1971 καὶ 1976, ποσοστὸ ποῦ ἂν προστεθεῖ σ' αὐτὸ τῆς ἐσωτερικῆς μετανάστευσις, ἀνεβάζει σὲ 15% τὴ συνολικὴ μετανάστευσις τοῦ χωριοῦ γιὰ τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια, δηλαδή σ' ἕνα ἐτήσιο μέσο ὄρο 2,5%, ποῦ ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὴ φυσικὴ αὔξησι, ἀφήνοντας ἕνα ἀρνητικὸ ὑπόλοιπο 1,6%.

Αὐτὴ ἡ δημογραφικὴ αἰμορραγία ποῦ φαίνεται νὰ πηλτεῖ ἀδιάκριτα τοὺς αὐτόχθονες ὅσο καὶ τοὺς πρόσφυγες, μερικῶς μόνον ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὶς μαζικὲς ἐγκαταστάσεις στὸ χωριὸ ὀρεινῶν πληθυσμῶν μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ 60. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀκόμη χαρακτηριστικὸ φαινόμενο τῆς σύγχρονης κοινωνικοδημογραφικῆς ἱστορίας τοῦ χωριοῦ ποῦ, σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὴν ἐπίσης μαζικὴ μετανάστευσις αὐτῆς τῆς περιόδου, δίνει μιὰ ἀνάγλυψη εἰκόνα τῆς ἰδιομορφίας τῆς οικονομικῆς ἐξέλιξις αὐτῶν τῶν χρόνων γιὰ τὴν ὁποία μίλησαμε στὸ προηγούμενο μέρος. Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι οἱ δυσμενεῖς συνθήκες κοινωνικῆς ὑπαρξῆς ποῦ δημιουργοῦνται μετὰ τὸν ἐκσυγχρονισμὸ τῆς γεωργίας γιὰ πολλὰς οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ (ποῦ ἀρνοῦνται τὴ νέα θέσι ποῦ τοὺς ἐπιφυλάσσει αὐτὴ ἡ διαδικασία καὶ ἐκπατρίζονται γιὰ νὰ ἀναζητήσουν ἄλλου τὴν τύχη τοῦ) θεωροῦνται ἀποδεκτῆ ἀπὸ ἄλλες, μετριότερες καταστάσεις, ποῦ σπεύδουν νὰ ἀναπληρώσουν τὸ κενό.¹³

10. Γιὰ κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς περιόδους, τὰ ποσοστὰ γεννησιμότητος καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ ποσοστὰ θνησιμότητος καὶ γαμηλιότητος ὑπολογίστικαν μετὰ βάση τὸ μέσο πληθυσμὸ μετὰ 200 ἀπογραφῶν, ὥστε νὰ μειωθοῦν κατὰ τὸ δυνατὸν οἱ ἐπιπτώσεις τῶν πληθυσμιακῶν διαφορῶν ἀπὸ τὴ μιὰ στατιστικὴ περίοδο στὴν ἄλλη.

11. Πηγή: Δημοτολόγιο, βιβλίον θανάτων καὶ προφορικῆς πληροφορίας.

12. Πηγή: Δελτὰ ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν (ἀντιπροσωπευτικὸ δείγμα ποῦ καλύπτει τὸ ἕνα πέμπτο τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ χωριοῦ) καὶ προφορικῆς πληροφορίας.

13. Αὐτὴ ἡ διπλῆ μεταναστευτικὴ κίνηση, ποῦ θυμίζει συγκοινωνοῦντα δοχεῖα, δὲν ἀποτελεῖ ἰδιομορφία μόνου τοῦ χωριοῦ ποῦ

Στήν πραγματικότητα, μία κάποια εποικιστική κίνηση δέν σταμάτησε ποτέ στο χωριό από τήν εποχή τής εγκατάστασης τών προσφύγων· ώστόσο, είναι ή πρώτη φορά πού τό ρεύμα παίρνει τέτοιες διαστάσεις. Από τό 1960 εγκαταστάθηκαν στή Βεργίνα 175 άτομα, δηλαδή σαράντα περίπου οικογένειες (οι περισσότερες πολυμελείς, αφού σχεδόν οι μισές αποτελούνται από 5 και άνω μέλη). Στή μεγάλη τους πλειοψηφία κατάγονται από χωριά τής Κοζάνης (Πολύφυτο, Άγία Κυριακή ή Σκούλαρη), όμως αρκετοί έρχονται και από τήν Καστοριά ή από χωριά τής ίδιας τής Ήμαθίας. Αυτές οι εγκαταστάσεις έχουν τήν τάση να αυξάνονται μετά τό 1971: ο έτήσιος μέσος όρος σε σχέση με τόν πληθυσμό τής Βεργίνας, από 1,1% μεταξύ 1961 και 1971 γίνεται 1,3% μεταξύ 1972 και 1975. Παρ' όλη τήν αύξηση όμως, κι άν ακόμα πάρομε υπ' όψη μας έναν ορισμένο επιπλέον αριθμό εγκαταστάσεων γυναικών λόγω γάμου, τό υπόλοιπο τής κίνησης τού πληθυσμού μετά τό 1971 παραμένει άρνητικό. Μόνο χάρη στις επιστροφές τών μεταναστών τής Γερμανίας ο πληθυσμός τού χωριού σημαίονει μία έλαφρά αύξηση μέσα στα τελευταία πέντε χρόνια.

Κάτω από τό φώς αυτών τών στοιχείων θά μπορούσαμε νά κάνουμε τīs εξής παρατηρήσεις σχετικά με τīs πληθυσμιακές μεταβολές από τό 1920 κι έπειτα:

α) Ή αύξηση κατά 176% τού πληθυσμού μεταξύ τών δύο άγοραφών τού 1920 και 1928 επιτρέπει νά εκτιμήσουμε κατά προσέγγιση σε 300-330 άτομα τό συνολικό αριθμό τών προσφύγων πού εγκαταστάθηκαν στο χωριό μέχρι τή χρονιά αυτή, άν λάβουμε υπ' όψη τή φυσική αύξηση τού συνόλου τού πληθυσμού, πού υπολογίζεται σε 3,1% με βάση τό ποσοστό γεννησιμότητας τής επόμενης περιόδου πού μās είναι γνωστό (4,1%) και ένα ποσοστό θνησιμότητας πού δέν έπερε να υπερβάνει τό 1,0%.¹⁴ Ή άναλογία τών δύο ομάδων αυτοχθόνων και προσφύγων, στο σύνολο τού πληθυσμού, πρέπει νά ήταν τό 1928 τής τάξης τού 45% και 55%, λαμβανόμενης βέβαια υπ' όψη τής φυσικής αύξησης, μεταξύ 1920 και 1928 για

τούς πρώτους, μεταξύ 1925 και 1928 (χοντρικά) για τούς δεύτερους. Αυτή ή διαπολιτισμική ισορροπία θά ύποσσει σημαντικές μετατροπές στη διάρκεια τής ιστορίας τής κοινότητας, όπως θά δοθε με στή συνέχεια.

β) Ή θετική διαφορά τής τάξης τού 64% πού παρουσιάζει ή εξέλιξη τού πληθυσμού μεταξύ 1928 και 1940 εξηγείται κατά τά 2/3 τής από τή φυσική αύξηση, πού υπολογίζεται πάλι πάντα στη βάση τού 3,1%. Το υπόλοιπο, πού αντιπροσωπεύει περίπου 150 άτομα, φαίνεται νά εκφράζει τīs νέες εγκαταστάσεις τών άκτημόνων πού εξακολουθούν νά γίνονται στο χωριό. Πρόκειται, κατά πάσα πιθανότητα, για πρόσφυγες πού ήρθαν νά εγκατασταθούν εδω αφού προηγουμένα πέρασαν από άλλες περιοχές τής Μακεδονίας, πού έπαιξαν ρόλο ενδιάμεσων σταθμών, όπως μεταξύ άλλων ή περιοχή τού Κιλκίς. Αυτή ή υπόθεση ενισχύεται από τούς πίνακες τής δριστηκής διανομής τού Άγροκτήματος Βεργίνας πού συντάχθηκαν τό 1935 από τήν Κτηματογραφική Ύπηρεσία:¹⁵ σε σύνολο 203 κλήρων πού διανεμήθηκαν σε οικογένειες τού χωριού, οι 133 διανέμονται σε πρόσφυγες και οι 70 σε αυτόχθονες, δηλαδή μία άναλογία 65% και 35% περίπου αντίστοιχα. Τήν ίδια σχέση θά βρούμε άν κάνουμε έναν ύπολογισμό τού αυτόχθονος πληθυσμού μέσα στο σύνολο τού πληθυσμού τού 1940, ξεκινώντας από τόν πληθυσμό τού 1920 και με βάση μία φυσική αύξηση τής τάξης τού 3,1%: $222+137=359/1008 (=35\%)$.

Δυστυχώς οι πηγές μας δέν αναφέρουν τί μέρος τού συνόλου τών προσφύγων καταλαμβάνουν οι Καυκάσιοι· άν ώστόσο εξετάσουμε τή σημερινή σύνθεση τού χωριού (βλ. παρακάτω), και παίρνοντας υπ' όψη τό γεγονός ότι δέν υπήρξε σημαντική μετανάστευση αυτού τού πληθυσμού μέσα στη δεκαετία τού 40, όπως μαρτυράει ή πρόσφατη κοινωνικοπολιτική ιστορία τής κοινότητας, φαίνεται ότι ο αριθμός τους δέν ξεπέρασε ποτέ τό 10 έως 12% περίπου τού συνολικού πληθυσμού.

γ) Στα χρόνια τού πολέμου, τής γερμανικής κατοχής και τού έμφυλίου πολέμου καθώς και τών γενοκτονιών πού έπακολούθησαν, ο πληθυσμός μειώνεται, για πρώτη φορά στην ιστορία τής κοινότητας, κατά 21%. Αυτή ή μείωση, πού κοστίζει στο χωριό 400 άτομα περίπου, άν λάβουμε υπ' όψη τή φυσική αύξηση πού θά είχαμε άν δέν υπήρχε καμιά άπώλεια (1,9%), όφείλεται πολύ περισσότερο σε μία μαζική μετανάστευση, κυρίως τών Ποντίων, παρά σε αύξηση τής θνησιμότητας, δεδομένου ότι οι άπώλειες πού προκάλεσε ο πόλεμος σ' αυτήν τήν περίοδο δέν υπήρξαν σημαντικές στη Βεργίνα. Οι άναστατώσεις πού γνωρίζει ή κοινότητα τού χωριού μέσα σ' αυτά τά χρόνια είναι ή αίτια τής άνατροπής τής άριθμητικής

μελετάμε. Ή εγκατάλειψη τών όρεινών ιδιαίτερα χωριών και ή κάθοδος τών πληθυσμών τους στην πόλη ή στην πεδιάδα αποτελεί ένα γενικό φαινόμενο τής άγροτικής Ήλλάδας μετά τό 1960, πού παίρνει όμως σημαντικές διαστάσεις στη Μακεδονία. Μās επισημάνθηκε μία τυπική περίπτωση ενός χωριού πού έρημώθηκε πρόσφατα, τής κοινότητας Έλασίνας, κοντά στη Βεργίνα, και τής όποιας ο πληθυσμός, αποτελούμενος κυρίως από κτηνοτρόφους, αναγκάστηκε νά μεταναστεύσει ομαδικά όταν ο «μπεήρ» τής περιοχής απαγόρευσε τήν είσοδο στα βοσκοτόπια του. Για μία μονογραφική περιγραφή τής προοδευτικής εγκατάλειψης ενός άλλου όρεινου χωριού τής περιοχής στη δεκαετία τού 60, βλ. τή διπλωματική εργασία του Α. Καραμήτσου, *Τά κοινωνικά προβλήματα τής Κοινότητας Συκής τού Νομού Ήμαθίας*, Γεωπονική Σχολή Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1971.

14. Ή έλλειψη ενδείξεων πού νά συνηγορούν γιά τό αντίθετο, θεωρούμε τά ποσοστά φυσικής αύξησης τών προσφύγων και τών αυτοχθόνων οδισιακά ίσα.

15. Πηγή: Άρχεία τής Τοπογραφικής Ύπηρεσίας τής Διευθύνσεως Γεωργίας τής Νομαρχίας Ήμαθίας.

ἀναλογίας μεταξύ αὐτοχθόνων καί προσφύγων (πού ὑπολογίζονται σέ 53% καί 47% κατὰ προσέγγιση τὸ 1951) καί ἐξήγουν τή σημερινή κυριαρχία τὸν πρῶτον στὸ χωριό.

δ) Μεταξὺ 1951 καί 1961 ὁ πληθυσμὸς αὐξάνεται κατὰ 21% κ' εἶσι ἀναπληρώνεται ἐν μέρει ἡ μείωση τῆς προηγούμενης περιόδου. Αὐτὴ ἡ ἄνοδος μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὴ φυσικὴ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ (τῆς τάξης τοῦ 1,7%), δεδομένου ὅτι ὁ μικρὸς ἀριθμὸς ἀναχωρήσεων γυναικῶν λόγω γάμου ἀντισταθμίζεται ἀπὸ ἓνα σχεδὸν ἴσο ἀριθμὸ νέων ἐγκαταστάσεων.

ε) Ἡ ἐξέλιξη ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι θετικὴ μεταξὺ 1961 καί 1971 (9%). Ὡστόσο, αὐτὴ ἡ δημογραφικὴ ζωτικότητα εἶναι πλὴν μόνο φαινομενικὴ, ὅταν ζέσσουμε τὴ σημασία τῶν ὑπόγειων ρευμάτων τῆς γεωγραφικῆς κινητικότητας τοῦ πληθυσμοῦ. Αὐτὴ ἡ μεταβολὴ τοῦ πληθυσμοῦ μεταξὺ τῶν δύο ἀπογραφῶν ἐξηγεῖται στὴν πραγματικότητα, ἐκτός ἀπὸ τὴ φυσικὴ αὐξηση (τῆς τάξεως τοῦ 1,6%, δηλαδὴ 153 ἄτομα), καί ἀπὸ τὴν ἄφιξη 123 ἀτόμων ἀπὸ ὄρεινὰ χωριὰ (ὅπως ἀναφέραμε προηγουμένα), μείον ἡ ἀναχώρηση πενήντα περίπου ἀτόμων γιὰ λόγους γάμου ἢ ἐργασίας στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἑλλάδας, μείον ἐπίσης οἱ 140 περίπου μετανάστες τῆς Γερμανίας (962+153+123-50-140=1.048). Ἐνα μέρος τοῦ συνόλου τῶν ἐξωτερικῶν μεταναστῶν, κάπου 60 ἄτομα, πρέπει νὰ πῆγαν καί νὰ ἐπέστρεψαν ἀπὸ τὴ Γερμανία μέσα στὸ ἴδιο αὐτὸ διάστημα.

στ) Γιὰ τὰ τελευταῖα ἐξῆς χρόνια (1971-76), τὰ στοιχεῖα πού διαθέτουμε δείχνουν ὅτι ἡ δημογραφικὴ κατάστασις ἐπιδεινώνεται ἀκόμα περισσότερο: οἱ ἀναχωρήσεις (γάμος-ἐργασία σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς χώρας, ἐξωτερικὴ μετανάστευση) ἀνέρχονται σὲ 150 περίπου ἄτομα ἔναντι 54 νέων ἐγκαταστάσεων καί μιάς φυσικῆς αὐξησης πού δέν ἀντιπροσωπεύει παρά 56 ἄτομα (0,9%). Τελικὰ, μόνο οἱ ἐπιστροφές τῶν μετναστῶν τῆς προηγουμένης περιόδου ἀπὸ τὴ Γερμανία ἐξασφαλίζουν μιά ἐλαφρὰ θετικὴ ἐξέλιξη τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ χωριοῦ σ' αὐτὴν τὴν τελευταία περίοδο. Ἐξέλιξη πού δέν πρέπει νὰ ζεπερνάει τὸ 5% ἂν ἐκτιμήσουμε αὐτές τῆς ἐπιστροφές σὲ ἑκατὸ περίπου, σύμφωνα μὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν πληροφορητῶν μας (1048-155+54+56+100=1103 πληθ. 1976).

Αὐτὴ ἡ δημογραφικὴ πῶσις, ἀργὴ ἀλλὰ συνεχῆς, θὰ μποροῦσε νὰ φανεῖ «φυσιολογικὴ» μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς «καπιταλιστικῆς» ἀνάπτυξης τῆς οικονομίας τοῦ χωριοῦ πού ἀπὸ τὴν ἴδια τῆς τῆς λογικῆ ἐξοθεῖ ἓνα μέρος τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴ γῆ καί νὰ ἐκπατρισθοῦν, ἂν ἡ ἐξέλιξη τῆς πυραμίδας ἡλικιῶν καί τῆς πραγματικῆς γονιμότητας τοῦ πληθυσμοῦ δέν ἀποδείκνυε ὅτι ἡ ἀγροτικὴ ἐξοδος εἶναι κατ' ἐξοχίαν ἐκλεκτικὴ, ἀφοῦ πλήττει τίς κρισιμοτερές ἡλικίες, καί δι' τὴ διαδικασία δέν εἶναι τόσο ποσοτικὴ ὅσο ποιοτικὴ, ἀφοῦ

μεταβάλλει ἀκόμα καί τίς δομὲς τῆς δημογραφίας τοῦ χωριοῦ.

Ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν παιδιῶν κατὰ οἰκογένεια, ἡ ἐξέλιξη ἀπὸ τὸ 1921 εἶναι χαρακτηριστικὴ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη:¹⁶ ἡ ἀναλογία ζευγαριῶν πού ἀπέκτησαν πάνω ἀπὸ πέντε παιδιά, ἀπὸ 52% στὸ σύνολο ἔκεινον πού παντρεύτηκαν μεταξὺ 1921 καί 1930, γίνεται 29% μεταξὺ 1931 καί 1940, 21% μεταξὺ 1941 καί 1950, 5% μεταξὺ 1951 καί 1960, γιὰ νὰ φτάσει στὸ μηδέν μεταξὺ 1961 καί 1970. Ἀντίθετα, οἱ ἀναλογίες τῶν ζευγαριῶν μὲ δύο ἢ λιγότερα παιδιά σημειοῦν ἐξαιρετικὴ ἄνοδο: 12%, 23%, 49%, 47% καί 77% ἀντίστοιχα γιὰ τίς ἴδιες περιόδους. Ἡ ἀλλαγὴ τῶν στάσεων εἶναι ριζικὴ σὲ αὐτὸν τὸν τομέα μὲ τὸν πόλεμο, καθὼς τὰ νέα ζευγάρια τείνουν ὀλο καί περισσότερο νὰ «μυλοκάβουν» τίς γεννήσεις στὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὸ γάμο, ἔτσι ὥστε ἡ οἰκογένεια μὲ δύο παιδιά, κυρίαρχη ἤδη στὰ 1941-50 (33%), νὰ γίνῃ ἡ τυπικὴ οἰκογένεια τοῦ χωριοῦ μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ 50 (43% τὸ 1951-60 καί 64% τὸ 1961-70).

Μία ἐξέταση τῆς σημερινῆς σύνθεσης τῶν νοικοκυριῶν, σύμφωνα μὲ τὸ δελτίο ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν πού καταρτίσαμε, δὴλαεῖ σὲ παρόμοια συμπεράσματα: τὰ νοικοκυριά πού ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο ἕως τέσσερα ἄτομα ἀντιπροσωπεύουν τὸ 59% τοῦ συνόλου, ἐνῶ τὰ νοικοκυριά τῶν δύο ἕως πέντε ἀτόμων φθάνουν τὸ 87%. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ πυρηνικὴ οἰκογένεια ἀποτελεῖ σήμερὰ τὸ τυπικὸ νοικοκυριὸ τοῦ χωριοῦ, δεδομένου ὅτι τὸ ποσοστὸ τῶν νοικοκυριῶν πού περιλαμβάνουν περισσότερες ἀπὸ δύο γενιὲς δέν ξεπερνάει τὸ 28% (μέσος ὄρος 4,0 μέλη γιὰ κάθε νοικοκυριό).

Τὸ ποσοστὸ γαμηλιότητας βρίσκεται, ἐπίσης σὲ πτώσι: ἀπὸ 2,0% στὴν περίοδο 1921-30, γίνεται 0,8% μεταξὺ 1931 καί 1940, μειώνεται ἀκόμη περισσότερο στὸ διάστημα τοῦ πολέμου στὸ 0,5%, γιὰ νὰ ἀνέβῃ πάλι στὸ 1,2% μεταξὺ 1951 καί 1960 καί νὰ ἰσοροπήσει ξανά γύρω στὸ 0,8% στὸ διάστημα τῆς τελευταίας περιόδου.

Ὅσο γιὰ τὴ δομὴ τῶν ἡλικιῶν τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ προσεγγιστικὴ εἰκόνα πού μᾶς δίνουν τὰ δελτία ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν δέν εἶναι καθόλου ἐνθαρρυντικὴ: 21% γιὰ τὴν τάξη ἡλικιῶν μέχρι 14 ἐτῶν, 41% γιὰ τὴν τάξη μεταξὺ 15 καί 44 ἐτῶν, 26% γιὰ τὴν τάξη ἀπὸ 45 μέχρι 64 καί 12% γιὰ τὸς ἄνω τῶν 65 ἐτῶν. Ἡ τάξη τῶν νέων¹⁷ εἶναι ἰδιαίτερα μειωμένη σὲ σχέση μὲ τὸν περιφερειακὸ καί ἔθνικὸ μέσο ὄρο, καί τὸ ποσοστὸ τῶν ἡλικιωμένων ἄρκετὰ μεγαλύ-

16. Πηγή: Δημοτολόγιο καί προφορικὲς πληροφορίες.

17. Ἐνας ἄλλος τρόπος ἐκτίμησης μὲ βάση τὸν ἀριθμὸ μαθητῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καί τὸν ἀριθμὸ τῶν γεννήσεων μεταξὺ 1972 καί 1976 δίνει στὴν πράξη ὁμάδα ἡλικιῶν ἓνα ἐλαφρὰ μεγαλύτερο ποσοστὸ, καθὼς μόνον ὁ πληθυσμὸς ἀπὸ 0 ἕως 12 ἐτῶν ἀντιπροσωπεύει τὸ 20% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ 1976 (144+84= 228/1.100).

τερο από τους παραπάνω μέσους όρους. Ή κατανομή των φύλων δεν φαίνεται να παρουσιάζει αξιοσημειώτες δυσαναλογίες, αν και γίνεται αίσθητή μία ελαφρά υπερχοή των άντρων στις νεότερες τάξεις του πληθυσμού.

Τά ίδια δελτία, καθώς και οι προφορικές πληροφορίες, μās παρέχουν μερικές ενδείξεις για τή σημερινή κατάσταση στο χωριό σχετικά με τις περισοχές γαμικών ανταλλαγών, τήν ένδογαμικότητα και έξωγαμικότητα του πληθυσμού, τήν κατανομή ανάλογα με τήν προέλευση και τις κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες καθώς και τό επίπεδο εκπαίδευσης.

Ή έξωγαμικότητα αυξάνεται εξαιρετικά στή διάρκεια των τελευταίων χρόνων, κυρίως από τήν πλευρά των γυναικών. Μεταξύ 1971 και 1976 ό αριθμός των γυναικών που φεύγουν από τό χωριό για να παντρευτούν υπερδιπλασιάζεται σε σχέση με τήν περίοδο 1960-71, αντιπροσωπεύοντας σχεδόν τό μισό τής συνολικής άγροτικής εξόδου αυτών των χρόνων (7% από τό 15%) και μειώνοντας σοβαρά τό δυναμικό του γυναικείου πληθυσμού σε ήλικία γάμου: σήμερα, περισσότερες από μία τίς δύο γυναίκες βρίσκουν σύζυγο έξω από τό χωριό, σ' ένα πλατύ φάσμα περιοχών που καλύπτει, εκτός από τά γύρω χωριά, πολλές πόλεις τής Μακεδονίας, μέχρι τή Θεσσαλονίκη και τήν Καβάλα και ακόμη πέρα από τή Βόρεια Έλλάδα. Αντίθετα, τό φάσμα τής γεωγραφικής προέλευσης των νυφών που «εισάγονται» στο χωριό είναι πολύ πύο περιορισμένο: χωριά άμεσα γειτονικά (Παλιτάσια, Μελίκη), περιοχές Κοζάνης και Νάουσας, Ό αριθμός αυτών των τελευταίων ελάχιστα αντίσταθμίζει τόν αντίστοιχο αριθμό αναχωρήσεων, πράγμα που επιτρέπει τήν υπόθεση ότι ή μεγάλη πλειοψηφία των άντρων που μεταναστεύουν άνύπαντροι στο έσωτερικό ή τό έξωτερικό διαλέγουν κι αυτοί τίς γυναίκες τους έξω από τό χωριό.

Τά έξωγαμικά ζευγάρια που ζουν σήμερα στο χωριό αντιπροσωπεύουν τό 29% του συνόλου, από τό οποίο τά 3/4 άφορούν περιπτώσεις «εισαγομένων» νυφών. Τό υπόλοιπο ποσοστό ζευγαριών άποτελείται κατά 10% από ζευγάρια «επύοικων» που σχηματίστηκαν πριν έγκατασταθούν στο χωριό και κατά 60% από ζευγάρια άποκλειστικά ένδογαμικά. Στο έσωτερικό αυτής τής τελευταίας κατηγορίας, ή πολιτισμική ένδογαμικότητα είναι πολύ ισχυρή: μόνο κατά τό 1/6 (11% του συνόλου) άφορα μίκτης διαπολιτισμικούς γάμους (κυρίως μετά τίς δεκαετία του 60), ενώ ή μεγάλη πλειοψηφία των ζευγαριών που κατοικούν σήμερα στο χωριό, τόσο άνάμεσα στους αυτόχθονες όσο και άνάμεσα στους Πόντιους και τούς Καυκάσιους, είναι ζευγάρια ένδοπολιτισμικά (49%)—ποσοστό στο όποιο πρέπει να προστεθεί και τό 9% των γεωγραφικά έξωγαμικών ζευγαριών που έχουν όμως σύζυγο τής ίδιας καταγωγής, Πόντιο ή

Καυκάσιο—δηλαδή συνολικά 58% του συνόλου).¹⁸

Ή κατανομή του σημερινού πληθυσμού άνάλογα με τόν τόπο προέλευσης επιβεβαιώνει τήν άνατροπή τής ίσορροπίας μεταξύ αυτόχθόνων και προσφύγων που έγινε μετά τόν πόλεμο σε όφελος των πρώτων, καθώς και τήν αυξανόμενη άνομοιογένεια τής κοινωνίας του χωριού που όφείλεται στις έγκαταστάσεις των «επύοικων» μετά τό 1960. Οι αυτόχθονες αντιπροσωπεύουν σήμερα 40% περίπου του συνολικού πληθυσμού, οι πρόσφυγες 30% (άπό τούς όποιους 22% Πόντιοι και 8% Καυκάσιοι περίπου), οι «επύοικοι» 16% και οι γόνιο μίκτην γάμων 13%.

Όσον άφορά τήν κοινωνικο-επαγγελματική κατανομή, έχει κι αυτή τά χαρακτηριστικά σημάδια τής άνισης καπιταλιστικής εξέλιξης τής χωρικής κοινωνίας. Ήν ξεετάσουμε τό σύνολο των άρρένων κατοίκων άνω των 18 έτών που βρίσκονται σήμερα στο χωριό, διαπιστώνουμε ότι μόνο ένα ποσοστό 38% από αυτούς μπορούν να χαρακτηριστούν «καθαροί» άγρότες. Αδτή ή κατηγορία που άποτελείται κυρίως από καλλιεργητές άνω των 40 στρεμμάτων με ισχυρό μηχανικό έξοπλισμό, και που συνδυάζει ταυτόχρονα εσέ μεγάλο βαθμό τήν οικιακή κτηνοτροφία (γαλακτοκομικές άγελάδες), κερδίζει δλόκληρο σχεδόν τό εισόδημά τής από τήν άγροτική τής εκμετάλλευση, αν και συμβαίνει για όρισμένες άγροτικές έργασίες οι καλλιεργητές αυτοί να πραγματοποιούν μερικά μεροκάματα με τίς μηχανές τους σε ή έκμηχανισμένες μικροεμεταλλεύσεις, όποτε άμειβείται κατά κανόνα σε είδος—ιδιότυπος άναχρονισμός μέσα σε μία τοπική οικονομία έντονα χρηματική. Ή έπόμενη κατηγορία είναι οι άγρογάτες (24%) που, καλλιεργώντας ταυτόχρονα μερικά δικά τους κομμάτια γής, έξασφαλίζουν τό μεγαλύτερο μέρος των εισοδημάτων τους είτε ως ήμερομισθίο στις περι-

18. Τό ίδιο φαινόμενο τής συντριπτικής υπερχοής τής πολιτισμικής ένδογαμικότητας, όπως και των άπαρχόν μιας κάποιας άμφισβήτησης αυτής τής άρχής από τά νέα ζευγάρια, παρατηρήθηκε και στο χωριό Χρύσα τής Δυτ. Μακεδονίας τό όποιο, τόσο στή κοινωνική του Ιστορία όσο και στήν πληθυσμιακή του σύνθεση (Πόντιοι- αυτόχθονες), φαίνεται να μοιάζει με τή Βεργίνα (βλ. J. G. Drettas, «Les Nôtres», un exemple de contacts interethniques en Macédoine, village de Hrisa, Grèce». Άνακοίνωση στο III Συνέδριο Βαλκανικών Σπουδών και Νοτιοανατολικής Εύρώπης, Βουκουρέστι, Σεπτ. 1974, *Etudes Balkaniques*, No 3, Institut d' Etudes Balkaniques de l' Académie Bulgare des Sciences, Sofia 1977). Ό συγγραφέας βλέπει σ' αυτή τήν άμφισβήτηση τίς συνέπειες τής προεδετικής άπάληψης των πολιτισμικών διαφορών άνάμεσα στις δύο ομάδες έξέ αιτίας των πολλαπλών ανταλλαγών που άναπτύχθηκαν κατά τή διάρκεια πενήτα χρόνων συγχρωτισμού. Όστόσο, οι διακρινήσεις που κάνει σχετικά και μ' αυτές καθ' αυτές τίς νέες γαμηλιακές συνθέσεις (π.χ. μονόπλευρη κίνηση αυτόχθονων γυναικών προς τούς Πόντιους κι όχι τό αντίστροφο) και με όρισμένες άλλες πλευρικές κοινωνικής και πολιτισμικής διαφοροποιήσεις (όπως ή πιο ισχυρή οικονομική μεταναστευτικότητα των Ποντίων σε σύγκριση με τούς αυτόχθονες ή ή μεγαλύτερη γονιμότητα των τελευταίων), πληροφορίες που δέν έπαληθεύονται στήν περίπτωση του δικού μας χωριού, δείχνουν πός εδδ ή διαπολιτισμική ένσωμάτωση πρέπει να είναι σίγουρα πιο προχωρημένη.

όδους αἰχμῆς, εἴτε ὡς ἐργάτες, συχνά εἰδικευμένοι (οἰκοδόμοι, ὑδραυλικοί, ἠλεκτροτεχνίτες κτλ.) στή γύρω περιοχή ἢ τήν κοντινὴ πόλη, εἴτε ἀκόμη, ἂν διαθέτουν κάποιο τρακτέρ, ἄσκώντας ἐξωαγορτικές ἐργασίες, ὅπως γεωτρήσεις, ξυλουργικές ἐργασίες κτλ.

Ἀπὸ τὰ νοικοκυριά αὐτῆς τῆς κατηγορίας τῶν ἄγρρατῶν στρατολογεῖται ἐξἄλλου ἢ πλειοψηφία τοῦ γυναικείου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ποῦ ἀπασχολεῖται στίς ἄγροτικές ἐργασίες (συγκομιδὴ τοῦ μπαπακιοῦ καὶ τοῦ καπνοῦ) ἢ στή διαλογὴ τῶν ροδακίνοπαργῶν (στά σαράντα περίπου ἄτομα ποῦ ἐργάζονται σ' αὐτὴν τὴν ἐπιχείρηση, τὰ 35 εἶναι γυναῖκες). Ἐπειτα ἐρχονται οἱ συνταξιῶχοι ποῦ ἡ μεγάλη ἀνάλογιά τους (16%) σὲ σχέση μὲ τὸν ἐνεργὸ πληθυσμὸ ἐπιβεβαιώνει τὴ γήρανση τῶν δημογραφικῶν δομῶν τοῦ χωριοῦ, οἱ πᾶλλῆλοι καὶ οἱ ἔμποροι ποῦ ἔχουν ὡς δευτερεύουσα ἀπασχόληση τὴ γεωργία (8%), οἱ σπουδαστές (7%) καὶ οἱ παραδοσιακοὶ βοσκοὶ (5%), μιά τελείως ξεχωριστὴ κατηγορία τοῦ πληθυσμοῦ ποῦ τείνει νὰ ἐκλείψει.

Ὅσο γιὰ τὸ ἐπίπεδο ἐκπαίδευσης, οἱ διασταυρωμένες ἐνδείξεις ποῦ ἔχουμε ἀπὸ τὰ δελτία μας καὶ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποῦ μᾶς ἔδωσε ὁ διευθυντῆς τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου καθὼς καὶ ἀπὸ τίς προφορικές πληροφορίες μαρτυροῦν γιὰ τὴν ἐντελὴς ξεχωριστὴ κατάσταση τοῦ χωριοῦ σ' αὐτὸν τὸν τομέα. Ἐδῶ καὶ μερικά χρόνια οἱ περισσότεροι χωρικοὶ στέλνουν τὰ παιδιά τους στὸ Γυμνάσιο (Βέροια ἢ Μελικὴ) καὶ μιά σημαντικὴ μερίδα τους στὸ Πανεπιστήμιο ἢ τίς Ἀνάτατες Σχολές τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ πλειοψηφία τῶν μαθητῶν εἶναι κορίτσια· τὰ ἄγρία τίς περισσότερες φορές διακόπτουν τίς σπουδές τους μετὰ τὴν πρώτη ἢ τὴ δεύτερη χρονιά, πράγμα ποῦ ἐξηγεῖ τὴν ὑπεροχὴ τῶν κοριτσιῶν μὲ ἀπολυτήριον γυμνασίου στὸ χωριό. Ἀντίθετα, οἱ μερικές δεκάδες μαθητῶν τῶν Τεχνικῶν Σχολῶν ἀποτελοῦνται ἀποκλειστικά ἀπὸ ἄγρια.

2. σύστημα παραγωγῆς καὶ ἄγροτικές σχέσεις

τοῦ
Στάθῃ Δαμιανάκου

«Δὲν γνωρίζω ἂν ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας θὰ δινηθῆ νὰ ἀναφέρῃ ποτὲ σχηματισμὸν τῶσων ἥρωικῶν καὶ ἠθικῶν, τῶσων ἰδεαλιστικῶν ἀπὸ τὴν οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀπόψεως καὶ συγχρόνως τῶσων ἐπιπόνων οἰκονομικῶς, τῶσων τραγικῶν ἠθικῶς καὶ τῶσων ἀτυχῆ κοινωνικῶς—δὲν γνω-

ρίζω λέγω ἂν ὑπάρχῃ εἰς τὴν ἱστορίαν σχηματισμὸς τῶσων περιπετειῶδῶς ὅσων αὐτοὶ ὁ ἐλευθέρως ὄθθεν σχηματισμὸς τῆς μικρῆς γεωργικηγοτροφικῆς χωρικῆς οἰκονομίας ὑπὸ τὴν μορφήν μάλιστα ποῦ ὑφίσταται οὗτος ἐν τῇ Βαλκανικῇ καὶ ἰδίως ἐν Ἑλλάδῳ».

Κ. Δ. Καραβίδας, 1931¹

Τὸ σύστημα παραγωγῆς καὶ οἱ ἄγροτικές σχέσεις στὴ Βεργίνα στὴν ἱστορικὴ τοῦ ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα ἐξέλιξη καθὼς καὶ στὴ σύγχρονη διαμόρφωσή τους ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1950 καὶ ὄω, φωτίζουον κατὰ τρόπον παραδειγματικό μιά ἀπὸ τίς διαδικασίες ποῦ ἀκολοῦθησε στὸν τόπο μας ἡ ἐνσωμάτωση τῆς γεωργίας στὸ κεφαλαιοκρατικό σύστημα μετὰ τὴν ἐμφάνιση τῆς μικρῆς ἐγγειας ἰδιοκτησίας στίς περιοχές τῆς ἄγροτικῆς μεταρρύθμισης. Ταυτόχρονα ἐπαληθεύουν τὰ βασικά χαρακτηριστικά αὐτοῦ τοῦ τύπου τῆς οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης, ποῦ μὲ τὴν ἀκρίβεια καὶ γλαφυρότητα συνόψιζε στὴν παραπάνω φράση τοῦ ὁ Κ. Δ. Καραβίδας πρὶν ἀπὸ μισὸ περίπου αἰῶνα: Τὴν ἀστάθεια ἀφ' ἐνός καὶ τὸ εὐθραυστο τῶν δομῶν αὐτοῦ τοῦ σχηματισμοῦ ποῦ ἐπιμένει νὰ ἐπιβιώνει κυριολεκτικά στὴν «κόψη τοῦ ξυραφιοῦ» πέρα ἀπὸ κάθε οἰκονομικὸ ὀρθολογισμό, τὸν ἀπατηλὸ ἀφ' ἑτέρου χαρακτήρα τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ μικροῖδιοκτητῆ-ἄμεσου παραγωγῶ ὅσων ἀφορᾷ τόσο τίς σχέσεις του μὲ τὴ γῆ, ποῦ δὲν διατηροῦν παρὰ τὸ νομικὸ κέλυφος τῆς κυριότητος πᾶνω στὰ μέσα παραγωγῆς, τόσο τίς σχέσεις του μὲ τὸ προῖον τῆς ἐργασίας του, ποῦ τὸ διαφεύγει, ὅσο καὶ—πιὸ πρόσφατα—τίς σχέσεις του μὲ τὴν ἴδια τὴν ὄργανωση τῆς ἐργασίας του τῆς ὁποίας ἡ ἀυτονομία περιορίζεται ὄλο καὶ περισσότερο μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ καὶ τὴν ἀνάμιξη τῶν πολυθενικῶν στὴ ρύθμιση τῆς ἄγροτικῆς παραγωγῆς.

Τὰ δύο αὐτὰ θεμελιακά χαρακτηριστικά, ποῦ μὲ διορατικότητα μοναδικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ του συν-ἔλαβε ὁ Ἑλληνας ἀγροτολόγος, βρίσκονται στὴ βάση καὶ στὴν θεωρία τῆς ἀπορρόφησης τῆς γεωργίας μέσα στὸν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς, ὅπως διατυπώθηκε πρὶν λίγα χρόνια ἀπὸ Γάλλους κοινωνιολόγους,² ἀποτελώντας ἀκριβῶς ὄρους ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ γιὰ τὴν πραγματοποιήση αὐτῆς τῆς ἀπορρόφησης, κάτω ἀπὸ τὴ μορφή μὲ τὴν ὁποία ἐκδηλώθηκε τουλάχιστον στίς χώρες τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

Ἐκεῖνο ποῦ δὲν μπόρεσε νὰ προβλέψει ὁ συγγραφέας τῶν Ἀγροτικῶν (καὶ οὐτε ἦταν δυνατό κάτι τέτοιο ἐξ αἰτίας τῶν ἰδεολογικο-θεωρητικῶν τάσεων ποῦ κυριαρχοῦσαν στὴν ἐποχῇ, ἀλλά καὶ γιὰ τὸ σύστημα δὲν εἶχε ἀκόμη ὀλοκληρωθεῖ ὅστε νὰ ἐπι-

1. Ἀγροτικά—Μελέτῃ συγκριτικῇ, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου, 1931 (σελ. 433). Νεώτερη ἐκδόσις βλ. Παπαζήσης 1978 μὲ πρόλογο Ι. Πεσμαζόγλου καὶ μιά καταποιστικὴ εἰσαγωγή τοῦ Ν. Μουζέλα (ὀπογράμμιση δικῆ μας).

2. Ἰδιαιτέρω ἀπὸ τὸν C. Servolin, προκειμένου γιὰ τίς οἰκονο-

τρέπει μιά πλήρη θεωρητική επεξεργασία), ήταν ότι ο σχηματισμός του ατομικού γεωργού μικρο-ιδιοκτητή, το «χωρικών σύστημα» όπως τόν ονομάζει, θα άποκρυσταλλωνόταν ποτέ με μόνιμη μορφή και ότι οι σχέσεις τις οποίες επισημαίνει σάν δηλωτικές τών διαλυτικών τάσεων που επενεργούν στο έσωτερικό του συστήματος, θα αναδεικνύονταν στην ουσία δομικά χαρακτηριστικά που θα το εξασφάλιζαν τήν κυρίαρχη θέση στον τομέα της άγροτικής παραγωγής. Διαπιστώνει ωστόσο ότι μέχρι τήν εποχή του, ή πρακτική πορεία δεν είχε επαληθεύσει ακόμα τή θεωρητική πρόβλεψη τής διάλυσης, όπως υποστήριζαν οι λεγόμενοι «δογματικοί οικονομολόγοι», εξ αίτιας τών τών έγγενων άρετών του συστήματος που είναι ή υπερεργασία και ή ελαστικότητα, όσο και τής κρατικής επέμβασης και τών πρόσθετων πόρων, ιδιαίτερα από τή μετανάστευση. «Όμως ή συντήρηση με αυτόν τόν τρόπο είναι έντελώς τεχνητή, ό εκκεφαλοκρατισμός τής άγροτικής εκμετάλλευσης παθητικός, γι' αυτό ό Κ.Δ. Καραβιδας κρίνει τό σύστημα μεταβατικό και συντάσσεται τελικά με τήν κυρίαρχη άποψη υποστηρίζοντας ότι ή συγκέντρωση είναι αναπόφευκτη, είτε με τήν τυπική κεφαλοκρατική τής μορφή είτε μέσω τής κοινοτικής-συνεταιριστικής ένωσης τήν όποία και εζητείται.³

Η διάλυση λοιπόν του σχηματισμού τής οικογενειακής άγροτικής εκμετάλλευσης και τόν τρόπο τής άπλής έμπορευματικής παραγωγής τόν όποιο ένσαρκώνει, δεν έλαβε χώρα σύμφωνα με τις προβλέψεις. Αυτό όμως που συνέβη—και είναι χαρακτηριστικό τών κοινωνιολογικών συνεπειών τής έξελιξης—είναι ή προοδευτική άποδιάρθρωση τών άγροτικών σχέσεων που προσδιορίζουν τόν τύπο τής παραδοσιακής χωρικής κοινότητας, χωρίς ή άποδιάρθρωση αυτή νά δώσει τή θέση τής στο βαθμό που θάπρεπε σε μίαν άλλη μορφή τοπικών «συλλογικών πειθαρχιών» όπως παρατηρήθηκε στις χώρες τής δυτικής Εύρώπης με τήν ανάπτυξη τών κάθε είδους συνεταιρισμών και κοινοπραξιών που δεν άποτελούν, στην ουσία, παρά έναν τρόπο, ένναλλακτικό, τής καπιταλιστικής συγκέντρωσης. Τό σημείο άλλωστε αυτό εκφράζει μιά πλευρά, από τις πολλές, τών διαστρεβλωτικών όψεων που έλαβε τή χώρα μας ή διαδικασία τής καπιταλιστικής ένσωμάτωσης τής γεωργίας, σέ σύγκριση με τή Δύση. Άλλες τέτοιες πλευρές θά μπορούσαμε ν' αναζητήσουμε στο επίπεδο τής κρατικής επέμβασης που με μιά σειρά

μέτρα μειώνει τό κοινωνικό κόστος αυτής τής διαδικασίας στις δυτικές κοινωνίες, εκεί που γιά τήν Έλλάδα, ή άγροτική έξοδος π.χ. παίρνει διαστάσεις καταστροφικές, στην ανάπτυξη επίσης τού άγροτικού συνδυαστικού κινήματος που, διατηρώντας σε άνεκτά επίπεδα τήν άγοραστική και άποταμειωτική-επενδυτική ικανότητα τού άγρότη επιδρά στο γεωργική παραγωγικότητα, ενώ στή χώρα μας δεν έχει ξεπεράσει ακόμα τή νηπιακή ηλικία.

Οι διαστρεβλωτικές αυτές όψεις που, σε τελευταία άνάλυση, δεν εκφράζουν παρά τή συνολική διαστρεβλωτική πορεία που ακολουθούν εξαρτημένοι και περιθωριακοί οικονομικοί σχηματισμοί, σάν τόν έλληνικό καπιταλισμό, πρέπει νά μάς κάνουν άκρως επιφυλακτικούς απέναντι σε προσπάθειες, όπως επιχειρήθηκε πρόσφατα, μηχανικής και όπεραλου-στευμένης έφαρμογής στην έλληνική περίπτωση τών έρμηνευτικών σχημάτων που ισχύουν γιά τόν εκκεφαλοκρατισμό τής γεωργίας στις δυτικές χώρες. Θά ήταν παράλογο νά θεωρήσουμε τήν άγροτική εκμετάλλευση στην Έλλάδα σάν ισότιμη με εκείνη τών προηγμένων καπιταλιστικών χωρών, όταν ξερούμε ότι στο θέμα τού μεγέθους π.χ. ή μέση εκμετάλλευση στη Γαλλία άγγίζει τά 18 έκτάρια (1967), ενώ στην Έλλάδα μόλις φθάνει τά 3,4 (1971). Έπειτα, ένας άλλος έξ ίσου σοβαρός λόγος που συνηγορεί γι' αυτήν τήν επιφυλακτικότητα, είναι ή έλλειψη στή χώρα μας ενός ίκανού άριθμού από συστηματικές έρευνες «έπί τού πεδίου» που νά φωτίζουν τήν πρακτική πορεία τής καπιταλιστικής ένσωμάτωσης, άλλα και τήν ιδιαιτερότητα τών μορφών που παίρνει αυτή ή διαδικασία από τή μιά περιοχή στην άλλη, άνάλογα με τις ιστορικές και πολιτισμικές ιδιομορφίες τού κάθε τόπου, όταν ή διατύπωση τής θεωρίας τής άπορρόφησης στη Γαλλία στηρίχτηκε πάνω σε μιά μακρά και γόνιμη παράδοση έμπειρικών-μονογραφικών μελετών σ' όλες τις γωνίες τής χώρας από τις όποιες και μόνο άντλεί τήν έγκυρότητα και τά επιστημονικά τής έρείσματα.

Η συνοπτική άνάλυση που έπιχειρούμε άμέσως πío κάτω τών παραγωγικών σχέσεων καθώς και, γενικότερα, τών ποικίλων οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων που δημιουργούνται με αντίκειμενο τή γη στην κοινότητα τής Βεργίνας, μάς επιτρέπει νά παρακολουθήσουμε από κοντά τούς μηχανισμούς μέσω τών όποιων επιτυγχάνεται ή ύπαγωγή στο κυρίαρχο σύστημα μιάς τοπικής κοινωνίας που εγκαταλείπει τό στάδιο τής ατάρκειας γιά νά προσχωρήσει γοργά στον εκχρηματισμό και τόν άγροτικό εκσυγχρονισμό. Μάς επιτρέπει επίσης νά κατανόησουμε, με βάση μιά συγκεκριμένη περίπτωση, τή λειτουργία τής γονιμότερης, σε σχέση με τή συγκριτική άνάλυση, από τις άρχές που διατυπώνει ή θεωρία τής άπορρόφησης και ή όποία—μακριά από κάθε διάθεση άναγωγής σε άπόλυτο νόμο που θά χαρακτηρίζει όδηεν κάθε καπιταλιστικό σχηματι-

μικές πλευρές αυτής τής διαδικασίας και τόν Μ. Jollivet που άνέλυσε κυρίως τις κοινωνιολογικές της διαστάσεις. Βλ. C. Servolin, «L'absorption de l'agriculture dans le mode de production capitaliste», *L'Univers politique des paysans dans la France contemporaine*. C.F.N.S.P., A. Colin, 1972. Μ. Jollivet, «Sociétés rurales et capitalisme», *Sociétés paysannes ou lutte de classes au village*. Groupe de Sociologie Rurale, CNRS, A. Colin, 1974.

3. Κ. Δ. Καραβιδας, ός άνωτ., σελ. 445-446.

σμό—θά μπορούσε νά συνοψιστεῖ στή δυνατότητα πού παρέχεται στό κυρίαρχο σύστημα, ἐκεῖ πού γιά διάφορους ἱστορικο-πολιτικούς λόγους ἡ οικογενειακή ἐκμετάλλευση επικρατεῖ, νά ἰδιοποιεῖται ἀποτελεσματικότερα τό ἀγροτικό ὑπερ-προϊόν μέσα ἀπό μιά ὄλο καί ἐντακτικότερη κινητοποίηση τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως τοῦ ἄμεσου παραγωγῶν.

Στά πλαίσια τῆς ἴδιας ἀνάλυσης ἐπιχειροῦμε νά ἐντοπίσουμε καί νά ἐκτιμήσουμε τό εἰδικό βάρος πού κατέχουν κάθε φορά, στήν ἱστορική διαδρομή αὐτῆς τῆς διαδικασίας, τά κυριότερα ἀπό τά στοιχεία ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα στήν ὁλότητά τους καί στή μεταῦ τους διαπλοκή συνθέτουν αὐτό πού ὀνομάζουμε ἀγροτικό σύστημα, δηλαδή τόν τύπο τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης καί τό καλλιερητικό σύστημα, τήν ὀργανωμένη ἐργασία καί τίς ἐγγυεῖς σχέσεις, τίς ταξικές συγκρούσεις καί τήν τύχη τῆς ἐγγυεῖς προσόδου, τίς ἐνδοκοινοτικές σχέσεις.

Ἡ πορεία πού ἀκολουθεῖ ἡ ἀγροτική κοινωνία τῆς Βεργίνας ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας ἕως σήμερα μπορεῖ νά συνοψιστεῖ σέ τρία στάδια: τρία στάδια μᾶς διαδρομῆς πού ξεκινᾶ ἀπό ἓνα σχῆμα ἐντονῆς ἀνισότητος καί ἀπόλυτης αὐτάρκειας (πρῖν τό 1920-1925), βαδίζει πρὸς μιά ὀλοκληρωτική ἐπιπεδοποίηση τῆς ἐγγυεῖς ἰδιοκτησίας καί ἓνα πολὺ περιορισμένο ἄνοιγμα στήν ἀγορά (ἕως τῆς δεκαετίας τοῦ 1950), γιά νά προσανατολιστεῖ καί πάλι, ὕστερα ἀπὸ αὐτὴ τῆς δεκαετίας, πρὸς ἓνα σχῆμα ἀνισότητος καί ὀλοένα πῶς προχωρημένης ὑπαγωγῆς-συγκλίσεως στήν ὀλική κοινωνία.

Ἡ ἀγροτική μεταρρύθμιση, μὲ τὴν διάλυση τῆς μεγάλης ἐγγυεῖς ἰδιοκτησίας, δέν καταργεῖ μόνον μιά μορφή σχέσης πρὸς τὰ μέσα παραγωγῆς καί ἐκμηδεώνει δυὸ κοινωνικὲς τάξεις, τοὺς «μπέηδες» καί τοὺς κολλήγους. Καταργεῖ ἐπίσης καί ἓνα ἐκμεταλλευτικό σύστημα, καθὼς καί μιά ὀρισμένη σχέση παραγωγῆς-ἀγορᾶς, φέρνοντας στή θέση τους νέους ἀγροτικούς σχηματισμούς καί διαφορετικοὺς τρόπους διοχέτευσης ὑπεραξίας ἀπὸ τὸν ἀγροτικό κῶσμο στή βιομηχανία: ἓνα ἀδιαφοροποίητο πλῆθος ἀπὸ μικροἰδιοκτῆτες-ἄμεσους παραγωγῶν διοχετεύει στήν ἀγορά ἓνα ὄλο καί μεγαλύτερο τμήμα ὑπερ-προϊόντος, καταναλώνει ὄλο καί περισσότερο εἶδη πού ἔρχονται ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ κοινωνία, ἢ ἐπιβιώσει τῆς οἰκογενειακῆς ἀγροτικῆς μονάδας ἐξαρτᾶται ὄλο καί στενότερα ἀπὸ τὸ μείζονα κοινωνικό σχηματισμό. Τὰ φαινόμενα αὐτὰ θά ἐπιταχυνθοῦν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν δύο-τριῶν τελευταίων δεκαετιῶν μὲ τὴν ἐμφάνιση στοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς τῆς τάξης τῶν ἀνεξάρτητων μικρογεωργῶν, κτηνοτροφῶν πού προσδιορίζονται πιά ἀπὸ τὴ σχέση τους πρὸς τὴν ἐπέκταση τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης (βασικά μὲ τὴ μίσθωση γῆς), συνέπεια τῆς μηχανοποίησης καί ἐπιχειρηματοποίησης τῆς παραγωγῆς, τῆς ἀνάπτυξης τῶν καλλιερητικῶν ἐξαγωγῆς καί τῶν ἀγροτικῶν βιομηχανιῶν.

Στὴν οὐσία, μὲ τὴν ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση ἔχουμε τὴν ἀντικατάσταση ἑνὸς συστήματος προκαπιταλιστικῶν σχέσεων ὅπου ἡ ὑπεργραμμία ἰδιοποιεῖται ἀπὸ μιά τάξη παρασιτικῶν γαιοκτημόνων, μὲ ἓνα σύστημα σχέσεων προκαπιταλιστικῶν ἐπίσης ὅπου ὅμως ἡ ἐξαγωγή ὑπεραξίας συμμετέχει στὴν ἐξίσωση τοῦ ποσοστοῦ κέρδους μέσα στοῦ καπιταλιστικό σύστημα, ἐφ' ὅσον τὴν ἰδιοποιεῖται ἡ καπιταλιστικὴ τάξη στοῦ σύνολο τῆς μέσα ἀπὸ τοὺς μηχανισμούς τῆς ἀγορᾶς. Μόνον τὰ τελευταία χρόνια φαίνεται νά ἀναδύεται μιά ἰδιαίτερη τάξη, μέσα στοὺς κόλπους τῶν ἀγροτῶν, τάξη ἐπιχειρηματιῶν, οἱ ὅποιοι χρησιμοποιοῦν κεφάλαια ὑψηλῆς ὀργανικῆς σύνθεσης πού μοιάζει νά τοὺς ἐπιτρέπουν νά ἐκμεταλλευτοῦν καί πρὸς ὀφελὸς τους ἐπίσης τοὺς μηχανισμούς ἐξίσωσης τοῦ ποσοστοῦ κέρδους καί νά πωλήσουν τὰ προϊόντα τους πάνω ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἀξία τους.

2.1. ἀπὸ τὸ κολληγικό σύστημα στὴ χωρική μικρο-ἰδιοκτησία

α) Τὰ βασικά χαρακτηριστικά τοῦ κολληγικοῦ συστήματος, ὅπως λειτουργοῦσε στοῦ χωριοῦ στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα, μπορούμε νά τὰ συναγάγουμε ἀπὸ τὴν ἐκθεση τῆς ἐπιτροπῆς Ἀπαλλοτριώσεων Βεροίας τῆς σχετικῆς μὲ τὸ ἀγρόκτημα Σ. Παπαγεωργίου, τσιφλικῆς τῆς Βεργίνας,⁴ καθὼς καί ἀπὸ προσωπικῆς πληροφορίας.

Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐκθεσης αὐτῆς, τὸ ἀγρόκτημα εἶχε συνολικὴ ἔκταση ἀπὸ 14.165 στρέμματα (ἐκτός ἀπὸ τίς κυρίας δασικὲς ἐκτάσεις πού δέν καταμετροῦνται ὡς ἀναπαλλοτριώτες), ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ μισὰ μόνον ἀποτελοῦσαν καλλιερηγόμενους ἀγρούς (7.248 στρ.). Τρεῖς διάκριτες ἄλλα ὀργανικά δεμένες μεταξύ τους ἐνότητες συνθέταν τὴν ὄλη ἐκμετάλλευση: 2500 στρ. καλλιερηγόμενα ἀπὸ τοὺς κολλήγους (30-35 οἰκογενεῖς περίπου) μὲ βάση τὸ μισάρικο σύστημα, 500 στρ. αυτοκαλλιέρηγας μὲ τὴ βοήθεια πέντε οἰκογενειῶν γεωργο-ὕπηρετων καί 4.000 περίπου στρ. ἐκτάσεις βοσκήσις πού ὀλοκλήτως νοίκιαζε σέ νομάδες κτηνοτρόφους. Στίς τρεῖς αὐτῆς ἐκμεταλλευτικῆς ἐνότητες πρέπει νά προσθῆσουμε καί τὰ ἔσοδα πού εἶχε τὸ ἀγρόκτημα ἀπὸ τὴν οἰκόσιτη κτηνοτροφία, τὰ χορτολιβάδα καθὼς καί τὴν ἐκμετάλλευση ἑνὸς τμήματος τοῦ δάσους πού εἶχε κριθεῖ ἀπαλλοτριωτός. Καλλιερηγόμενα προϊόντα εἶναι, στίς κολληγικὲς ἐκτάσεις, ἡ σίκαλις (850 στρ.), τὸ σιτάρι (750 στρ.). ὁ ἀραβόσιτος (500 στρ.), τὸ σπασμά (300 στρ.) καί ἡ ρόβη (100 στρ.), στοῦ αυτοκαλλιερηγόμενου τμήματος, τὸ σιτάρι (300 στρ.) καί ὁ ἀραβόσιτος (200 στρ.). Τὸ μισάρικο σύστημα

4. Ἄρ. Ἀποφ. 52 τῆς 30-11-1929. Τὸ ἀγρόκτημα Βεργίνος κτηνοτροφικῆς ἀπαλλοτριωτέ μὲ τὴν ὕπ. Ἄρ. 102594 ἀπόφασις τοῦ Ἰντ. Γεωργίας (85, Β' ἔθ. τῆς Κυβερτήσεως 21 Σεπτ. 1925), βάσει τοῦ ἀρθροῦ 71 τοῦ Ἀγροτικοῦ Νόμου.

εφαρμόζεται για όλα τα προϊόντα που καλλιεργούνται στη γη των κολλήγων, μετά την αφαίρεση του σπόρου και της δεκάτης, εκτός από τη ρόβη που μένει έξω δλοκλήρου στον καλλιεργητή. Η έναλλαγή των καλλιεργειών είναι διετής, στήρι σκληρό τη μία χρονιά, άγρανάπαυση ή σιγάμι την άλλη.

Ο τύπος αυτός της αγροτικής εκμετάλλευσης και το σύστημα καλλιεργειών που συνεπάγεται είναι κοινός για όλη την κεντρική Μακεδονία όπου οι κολληγικές σχέσεις κυριαρχούν, και επαληθεύει τις περιγραφές που έχουμε από άλλες πηγές, ως προς τα βασικά του χαρακτηριστικά.⁵

Η κολληγική οικογένεια αποτελείται από πέντε ως έπτά μέλη κατά μέσο όρο, καλλιεργεί 70 με 80 περίπου στρέμματα και κατέχει μερικά κεφάλια από πρόβατα ή κατσίκια, λίγες κότες και μία πληθόχτινη ταυτοκία. Έπίσης έχει την ιδιοκτησία των γεωργικών της εργαλείων (ένα ξύλινο άροτρο) και των άροτριώντων ζώων (1-2 βόδια), πράγμα που την κάνει να ξεχωρίζει από τους λεγόμενους παρακεντές, που δεν διαθέτουν παρά την εργατική τους δύναμη και πληρώνονται με μεροκάματο. Η διάκριση αυτή θυμίζει τη διαφοροποίηση που περιγράφει ο Μ. Bloch για τη φεουδαρχική Εδρώπη ανάμεσα σε *laboureurs* και σε *brassiers*, και αποδειχίνει την ύπαρξη μιας τρίτης τάξης στο διχοτομικό αυτό βασικό κοινωνικό σχηματισμό, με διαφορετικά συμπεριφέροντα και διεκδικήσιμ⁶ όσο γιάν την κοινωνική ταυτότητα του τσιφλικά, θά πρέπει να σημειώσουμε πως ή ύπαρξη ενός κυκλοφορούντος κεφαλαίου από πλευράς του, που αντιπροσωπεύει ό σπόρος καθώς και ή αγορά σύμφωνα με τους πληροφωρητές μας, μιας ζωοκίνητης θεριστικής μηχανής γύρω στά 1917-20, προναγγέλλουν ή ή μιά κάποια διεϊσδυση των καπιταλιστικών σχέσεων, έφ' όσον τά εισοδήματά του δεν προέρχονται μόνο από την ιδιοποίηση της ύπερεργασίας μέσω της έγγειας προσόδου, αλλά και από ένα ποσοστό κέρδους από την επένδυση.

Στό σύνολο όμως δεν φαίνεται να ύπάρχει καμιά λειτουργική σχέση με την αγορά. Πρόκειται για μιά οικονομική μονάδα κλειστή, της όποιος ή κύριος προσανατολισμός είναι ή αυτόρκεια. Η στρεμματική άλλωστε απόδοση των προϊόντων που απαιτηθήματα στο πάνω (σιγάμις 80 όκ., σιτάρι 70 όκ., άραβόσιτος 200 όκ., σιγάμι 40 όκ., ρόβη 80 όκ.), καθώς και ή αναλογία με την όποια συμμετέχουν

στή συνολική έτήσια πρόσοδο τά καθαρά έσοδα καθ' ένός από τους τρεις έκμεταλλευτικούς τομείς του άγροκτήματος (από τό σύνολο των 42.300 όρχ. καθάρων εισπράξεων, 17.000 όρχ. προέρχονται από την κολληγική καλλιέργεια, 6.900 όρχ. από τά ενόικια βοσκής, σε νομάδες, 5.800 όρχ. από την οϊκόσιτη κτηνοτροφία, 5.400 όρχ. από την εκμετάλλευση του δάσους, 4.200 όρχ. από την συνακόλληγεια και 3.000 όρχ. από τό χορτολίβαδο) αποδειχουν τόν εκτατικό χαρακτήρα του συστήματος καλλιέργειας και τή σημαντική θέση που κατέχουν οι βοσκές.

Όσο για τίς ένδοκοινοτικές σχέσεις, ή δύναμη και ή συνεκτικότητα που τίς χαρακτηρίζουν στηρίζονται σε ένα μακρόχρονο παραδοσιακό σύστημα συλλογικών καταναγκασμών και κολληγικών έθιμων που αναφέρονται βασικά στό δέσιμο του άμσου παραγωγού με τή γή και τό συνακόλουθο περιορισμό της έννοιας της ιδιοκτησίας, στην κυριαρχία των σχέσεων προστασίας, της διαπροσωπικής κοινωνίας και των μηχανισμών διαμεσολάβησης με την έξωτερική κοινωνία, στην κεντρική ρύθμιση, τέλος, από τόν τσιφλικά, των συνεχών ζωών καλλιέργειας που έναλλάσσονται κάθε χρόνο με τίς συνεχείς έπίσης εκτάσεις της άγρανάπαυσης-βοσκής, ρύθμιση που αποτελεί τήν καρδιά τό έκμεταλλευτικό συστήματος και εκκράζει ταυτόχρονα μιά ύψηλοϋ βαθμού οργανικής τελειότητας, κατά τόν Κ. Δ. Καραβίδα, ασφαλιστική λειτουργία. Όστόσο, ή συνεκτικότητα αυτή των κοινοτικών δεσμών φαίνεται να άτονει στά τελευταία πριν τή μεταρρύθμιση χρόνια με την εισαγωγή της έννοιας της άπόλυτης ιδιοκτησίας του Ρωμαϊκού Δικαίου μετά την άπελευθέρωση αυτών των περιοχών. Η μνεία, άλλωστε, στην παραπάνω έκθεση, και έσόδων που προέρχονται από τό χορτολίβαδο, δείχνει πως ένα από τά ισχυρότερα κοινοτικά έθιμα που ήταν τό δικαίωμα των άμσων παραγωγών να βόσκουν δωρεάν τά ζώα τους (ή δικτική *vaive rature*) έχει ήδη εκλείψει.

Τά θεμελιακά χαρακτηριστικά αυτού του συστήματος μπορούν λοιπόν να συνοψιστούν:

— σε μιά αγροτική δομή αυτόρκειας, όπου ή γή αποτελεί ταυτόχρονα τό εργαλείο ιδιοποίησης της ύπερεργασίας και τόν άξονα των παραγωγικών σχέσεων, με τόν άμσο παραγωγό δεμένο στη γή και την έγγειο πρόσοδο άξεπέραστο έμπόδιο στη διεϊσδυση των καπιταλιστικών σχέσεων.

— σε μιά ταξική σχέση που θέτει αντιμετώπως βασικά δύο τάξεις, τούς κολλήγους και τούς μεγαλοϊδιοκτήτες, με άντικείμενο άρχικα τήν πάλη των κολλήγων για τή μείωση της ιδιοποίησης της ύπερεργασίας, γρήγορα όμως τά τόν έλεγχο της γής.

— σε μιά στοιχειώδη τεχνολογία, έκτατική εκμετάλλευση τό έδάφους, παραδοσιακά καλλιεργητικά συστήματα (ντόμκες, άγρανάπαυση, σπενή άλληλεξάρτηση γεωργίας-κτηνοτροφίας, φυσική λίπανση του έδάφους).

5. Βλ. ιδιαίτερα, Ν. Scriabine, *Les rapports agraires en Macédoine*, Paris 1885. Κ. Μοσκόφ, *Η έθνική και κοινωνική συνείδηση στην Έλλάδα 1830-1909*, Β' έκδ., Αθήνα 1974, όπου και περιγραφές αγροτικών νοικοκυριών στην Κ. Μακεδονία (σε. 147-149), καθώς και Κ. Δ. Καραβίδα, έ.δ. (σε. 111-200).

6. Η θέση άλλωστε των γεωργό-ύπηρετών στό κτήμα Παπαγεωργίου φαίνεται να είναι σαφώς κατώτερη από αυτή των κολλήγων, άπ' ότι μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ή σύγκριση των έτησιων έσόδων τους: 360 όρχ. για τούς πρώτους, πάνω από 500 όρχ. για τούς δεύτερους, ενώ τά πρόσθετα έσοδα που είχαν από τήν οϊκόσιτη κτηνοτροφία.

— σέ μιὰ ὀργάνωση ἐργασίας, στό ἐσωτερικό τῆς ἐκμετάλλευσης, πού πέρα ἀπό τούς συλλογικούς καταναγκασμούς στους ὁποίους ἀναφερθήκαμε, διακρίνεται γιὰ τήν ἀπουσία κάθε ἐξειδικευσης καί συμπληρωματικότητας τῶν γεωργικῶν ἀπασχολήσεων, τῆν αὐτονομία ἐπίσης τοῦ κολλήγου, σέ τρόπο ὥστε τὸ τσιφλίκι κάθε ἄλλο παρά νά παρουσιάζει τὰ χαρακτηριστικά τῆς μεγάλης γεωργικῆς ἐκμετάλλευσης (τοῦ τύπου π.χ. πρὸς τὸν ὅποιο ἔτιναι νά διαμορφωθεῖ μεταπολεμικά ἡ *mezzadria classica* στήν Ἰταλία),⁷ ἀλλά μιὰ νομική μόνο ἐνότητα ἡ ὁποία παραθέτει ἀπλῶς τὴ μιὰ οἰκογενειακή ἐκμετάλλευση δίπλα στήν ἄλλη. Κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ἐκμεταλλεύσεις αὐτὲς λειτουργεῖ καί παράγει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ διπλανή τῆς καί ὁ μόνος δεσμός μεταξὺ τους εἶναι τὸ ὅτι διοχετεύουν τὸ ὑπερπλέον τους στὸν ἴδιο ἰδιοκτήτη. Αὐτὸ ἄλλωστε τὸ τελευταῖο χαρακτηριστικό θά ἐπιτρέψει καί θά διευκολύνει τὴν ἀγροτική μεταρρύθμιση χωρὶς πτόση *παραγωγή*.⁸

β) Ἡ ἀγροτική μεταρρύθμιση μοιράζει στους ἀκτῆμονες ἕναν ἀριθμὸ ἀπὸ 218 κλῆρους συνολικά, ἀπὸ τούς ὁποίους 133 σέ πρόσφυγες, 70 σέ γηγενεῖς, οἱ ὑπόλοιποι σέ υπερήλικες, ἐπαγγελματίες, σχολεῖο, ἐφημέριο, κτλ. Οἱ κλῆροι αὐτοὶ ἔχουν ἔκταση 33,7 στρ., ὁ καθένας καί ἀποτελοῦνται ἀπὸ τέσσερα τεμάχια, ἀνάλογα μὲ τὴν ποιότητα τῆς γῆς (α' κατηγορία 8,8 στρ., β' κατηγορία 8,6 στρ., γ' κατηγορία 14,3 στρ., δ' κατηγορία—κῆπος—2,0 στρ.). Συνολικά μοιράζονται, τὸ 1929-30, 7.535 στρ. καλλιεργήσιμης γῆς, ἐνῶ στήν κοινότητα ἀπομένουν ἄλλα 7.282 στρ. μὴ καλλιεργούμενον κοινόχρηστον ἔκτασεων, ἀπὸ τίς ὁποῖες τὸ μεγαλύτερο μέρος βοσκές (3.839 στρ. ὄρεινές, 666 στρ. πεδινές).⁹ Δὸ ἄλλες διανομές, δευτερευούσας σημασίας, ἀπ' ἀκολουθήσουν τὸ 1942 καί τὸ 1968 γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν πρόσθετων ἀκτῆμόνων πού δημιουργοῦνται ἐν τῷ μεταξύ μὲ τὴν εἰσροή νέων ἐποίκων στό χωριό, τίς πλημμύρες τοῦ ποταμοῦ καί τὴν ἐμφάνιση νέων νοικοκυριῶν. Ἡ πρώτη, πού δέν θά ἐφαρμοστεῖ στήν πράξη παρά μετὰ τὸ 1950, διανέμει 2.143 στρ. σέ τρεῖς κατηγορίες τεμαχίων (ἀπὸ 1 ἕως 10 στρ.),¹⁰ ἡ δεύτερη 931 στρ. μῖς κατηγορίας τεμαχίων βασικά (ἀπὸ 2 ἕως 19 στρ.), ἕως ἄου νά συμπληρωθοῦν 19 στρ. γιὰ κάθε ἀκτῆμονα.¹¹

7. Βλ. H. Lefebvre, «Les classes sociales dans les campagnes - La Toscane et la "mezzadria classica"», *Cahiers Internationaux de Sociologie*, No X, 1951.

8. Γιὰ μιὰ θεωρητική ἐπεξεργασία τοῦ συστήματος, βλ. M. Gutelman, *Structures et réformes agraires*, F. Maspero, Paris 1974.

9. Πιναεῖ Ὄριστικῆς Διανομῆς Ἀγροτικῆς Περιγίνης, 15.5.1935—Κτηματογραφική ὑπηρεσία Νομαρχίας Ἡμαθίας—, Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἀρχικά ἡ Ἐπιτροπὴ Ἀπαλλοτριώσεων εἶχε κρίνει πὸς ὁ βῆσιμος κλῆρος ἔπρεπε νά καθορισθεῖ εἰς 50 στρ.

10. Ἀνακεφαλαίωτική κατάσταση ὀριστικῆς Διανομῆς Ἀγροτικῆς Περιγίνης Δάσους Γεράκι ὑπὲρ κληρῶν Βεργίνης 22.4.1959 (Ἀπόφασις τῆς 30.10.1942).

11. Πιναεῖ Συμπληρωματικῆς Διανομῆς Ἀγροτικῆς Περιγίνης, 1969.

Ἡ ὀρολογία μὲ τὴν Ἐπιτροπὴ Ἀπαλλοτριώσεων τοῦ ποσοῦ ἀπὸ τὴν ἀποζημίωση τοῦ κτήματι λαβαίνει ὑπ' ὄψη τὶς ἐτήσιες προσόδους τοῦ ἀγροκλήματος πού εἶδαμε πῶς πάνω, πολλαπλασιασμένες ἐπὶ 20 χρόνια καί προσαυξημένες κατὰ 30% λόγω «εἰδικῶν συνθηκῶν», πού δέν προσδιορίζονται στήν ἐκθεση (σύνολο ποσοῦ: 836.000 ὄρχ. +30% = 1.086.800 ὄρχ.).¹² Τὸ 1/5 τῆς γῆς ἀνήκει στό Δημόσιο ὡς ἐρῖζι—ἐμργιέ καί ἡ ἀντιστοιχία ἀποζημίωση καταβάλλεται στήν Ἀεροπορικὴ Ἄμυνα.

Μέ τὴν ἀγροτική μεταρρύθμιση καταργοῦνται στό χωριό οἱ παραδοσιακὲς προκαπιλιστικὲς σχέσεις, ὁμοῦ αὐτὸ δέν ἀρκεῖ, φυσικά, γιὰ νά δημιουργηθοῦν καπιταλιστικὲς σχέσεις στό ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου, οὔτε αὐτὸς ἄλλωστε φαίνεται νά ὑπῆρξε ποτέ ὁ στόχος μιᾶς ἀστικής ἀγροτικῆς μεταρρύθμισης. Ὁ ἄμεσος παραγωγὸς δέν διαφορίζεται ἀπὸ τὸν κάτοχο τοῦ κεφαλαίου, δέν γίνεται «ἐλεύθερος καί μετακινήσιμος», οἱ ἡμερομισθιακὲς σχέσεις δέν εἰσάγονται κατὰ τρόπο κυρίαρχο. Αὐτὸ πού εἰσάγεται εἶναι ἕνας νέος τύπος προκαπιταλιστικῶν πάλι σχέσεων, ὅπου ἡ καπιταλιστικὴ τάξη στό σύνολο τῆς ὑποκαθιστᾷ τῶρα τὸ γαιοκτῆμονα καί ἰδιοποιεῖται τὴν ὑπερεργασία (ἕνα ἀκόμη σημεῖο πού ὁ περιτάσεις τῆς ἐποχῆς δέν ἐπέτρεψαν στὸν Κ.Δ.Καραβίδα νὰ δεῖ) μῆσο τῶν ἐμπορικῶν κυκλωμάτων καί τῆς ἀγροτικῆς πίστης. Ἡ ἔγγειος πρόσδοδος δέν καταργεῖται, ἀλλὰς ἀλλάζει χερί¹³ καί ἐνα τμήμα τῆς μετατρέπεται σέ ὑπεραξία συμμετέχοντα στὴ διαδικασία ἐξίσωσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ καπιταλιστικοῦ κέρδους.

12. Ὁ τρόπος αὐτὸς ὀρολισμοῦ τῆς ἀξίας τῆς γῆς ἀντιστοιχεῖ σ' ἐκεῖνον πού ἐνεργεῖ στὴ βῆση τοῦ ὕψους ἐνὸς κεφαλαίου τὸ ὁποῖο τοποθετοῦμε στήν ἀγορὰ χρήματος πού τὸ τρέχον ἐπιτόκιο θά ἀπέδιδε τὴν ἐτήσια πρόσδοδος πού ἔχει ὁ γαιοκτῆμονας ἀπὸ τὸ κτῆμα του, δηλαδή:

κεφάλαιο X τρ. ἐπιτόκιο/100= ἐτήσια πρόσδοδος.

Ἐφαρμοζόντας τὸν τύπο αὐτὸ στήν περίπτωση τοῦ κτήματος Παπαγεωργίου, βλεποῦμε γιὰ τὸ ἐπιτόκιο τὴν ἐποχὴ αὐτὴ πρέπει θεωρητικὰ νά κυμαίνεται ὀχι πρὸς τὸ 5% (,). Τὸ ποσοῦ τῆς ἀποζημίωσης καταβλήθηκε ἀπὸ τὸ Κράτος, μὲ τὴ μορφή ὀμολογίου, ὅπου ὁμοῦ τὸ ἐπιτόκιο ποσοῦ καθορίζεται στὸ 8% (Κ.Δ.Καραβίδας ἔ.ἀ.). Ὅσο καί ἂν ὁ ὀμολογίος αὐτὲς γάχουν ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἀξίας τους μὲ τὴν κρίση τοῦ 1930-32, παραμένει γεγονός ὅτι ὁ τρόπος αὐτὸς ὀρολισμοῦ εἶναι ἀπὸ τούς πού γενναιοδωροῦς ἀπὸ στήριξη στήν παραγωγικὴ ἀξία τῆς γῆς (μὲ βῆση τὴν πραγματικὴ ἔγγειο πρόσδοδος) τὴν ὁποία μάλιστα προσαυξάνει, ὅταν ἔχουμε παραδείγματα ἄλλων ἀγροτικῶν μεταρρυθμίσεων, κυρίως τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, ὅπου λαβαίνεται ὑπ' ὄψη ὅχι ἡ πραγματικὴ ἀλλὰ ἡ φορολογικὴ ἔγγειος πρόσδοδος πού ὄλωνε ὁ κτήματις τὶς τελευταῖες πρὶν τὴν μεταρρύθμιση χρονίες.

13. Ὅπως ἀπέδειξε ὁ Κ. Μάρξ, προκειμένου γιὰ τούς μικροϊδιοκτήτες γεωργούς στὴ Γαλλία ἀπὸ τούς ὁποίους οἱ διάφορες κατηγορίαι τῆς καπιταλιστικῆς τάξης ἀποσποῦν ὀχι μόνο τὴν ἔγγειο πρόσδοδος καί τὸ κέρδος ἀλλὰ ἕνα ἀκόμη τμήμα τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐργατικῆς τῶς δυνάμεις μῆσο τῶν ὑποκλῶν, τῆς τοκογλυφίας καί τῆς ἐπαναγορᾶς, ἀπὸ κάθε γενεὰ γεωργῶν, τῆς γῆς πού ἐξ αἰτίας τῶν διαδοχῶν μινειώνεται κἄπο ἀπὸ τὸ βῆσιμο ὄριο, Βλ. K. Marx, *Les luttes de classes en France 1848-1850*, Ed. Sociales, 1967 καί *Le 18 Brumaire de Louis Bonaparte*, Ed. Sociales, 1968.

Από πλευράς συστήματος καλλιιεργειών και όργανωσης εργασίας κατά τό διάστημα τών δύο δεκαετιών που ακολουθούν τή μεταρρύθμιση, τά πράγματα στη Βεργίνα παραμένουν σχεδόν όπως ήταν στην κολληγική περίοδο: τά καλλιεργούμενα προϊόντα παραμένουν τά ίδια βασικά, ό τεχνικός εξοπλισμός χαμηλός, ή άγρανάπαυση και ό παραδοσιακός τύπος έναλλαγής διατηρούνται, ή γεωργία εξακολουθεί νά συνδέεται όργανικά μέ τήν, οικόσιτη μόνο τώρα, κτηνοτροφία. Έκείνο που αλλάζει, και είναι σημαντικό, πρέπει νά τό αναζητήσουμε στό σύστημα τής συνολικής ρύθμισης τών συνεχών ζωνών καλλιέργειας/βοσκής που μέ τήν κατάργηση τών κολληγικών καταναγκασμών αποδιαιρώνεται, και κάθε οικογενειακή εκμεταλλευτική μονάδα οργανώνεται ανεξάρτητα από τίς άλλες τίς έναλλαγές της. Οί εκτάσεις που διατίθενται γιά τή βοσκή είναι τώρα μόνιμες και τά έσοδά τους περιέρχονται στό κοινοτικό ταμείο. "Αν στην αποδιάρθρωση αυτή προσθέσουμε τό πολύ μικρό μέγεθος τής αγροτικής έκμετάλλευσης καθώς και τήν εξάλειψη τού παραδοσιακού συστήματος πίστης (προκαταβολές κ.ά., παροχές από τό γαιοκτήμονα), καταλαβαίνουμε γιατί ό νέος σχηματισμός ύστερεί σημαντικά, από άποψη σταθερότητας, από τόν παλιό. Οί έλλείψεις αυτές θά καταβληθεί προσπάθεια ν' αναπληρωθούν μέ τά άγροτικά δάνεια, τήν ίδρυση συνεταιρισμών και, από τήν πλευρά τού άμεσου παραγωγού, μέ πρόσθετους πόρους που, όπως είδαμε στό πρώτο μέρος αυτής τής μελέτης, θά λάβουν μεγάλη έκταση στην επόμενη γενιά, μέ τήν αύξηση τής μετανάστευσης. Οί παραπάνω λόγοι δέν θά άρκούσαν ποτέ, ώστόσο, νά περισόσουν τό σχηματισμό, άν ένα από τά έγγενή χαρακτηριστικά του, επειδή άκριβώς λειτουργεί σάν μη καπιταλιστική όρθολογική μονάδα, δέν ήταν ή άδυναμία του νά κηρύξει πτώχευση. Παρά τό προοδευτικό και διαρκώς επιταχυνόμενο άνοιγμα στην άγορά, ή αυτοκαταλωτική λειτουργία παραμένει κυρίαρχη, πράγμα που αύξάνει στό έπακρο τήν ελαστικότητα τού συστήματος. Έξ άλλου ή αγροτική μεταρρύθμιση, δίνοντας στό γεωργό άτομική όπενυθνότητα άπέναντι στη γη και τήν έργασία του, παρέχει ταυτόχρονα και τό πιο άποφασιστικό κίνητρο γιά τήν έντατικοποίηση τής εργασίας, έντατικοποίηση μέ τήν όποία ό τελευταίος άπαντά κάθε φορά που βλέπει νά υποβιβάζεται τό επίπεδο ζωής του.

Ό μικροϊδιοκτήτης μισο-έμπορευματικός, μισο-αυτάρκης παραγωγός παρουσιάζει μίαν έντελώς ιδιόμορφη κοινωνική φυσιογνωμία, ιδιόμορφος πρώτα έργατής που έχει τή νομική ιδιοκτησία τών μέσων παραγωγής του, ταυτόχρονα όμως και ιδιόμορφος βιοτέχνης που δέν διοχετεύει στην άγορά παρά ό,τι του περισσεύει από τήν αυτοκατανάλωση τών αγροτικών προϊόντων του. Τό καθιστός αυτό έπιτρέπει μιά πιο άποτελεσματική κινήτοποίηση τής έργατικής δύναμης τού άμεσου παραγωγού, σάν νά έπρό-

κειτο γιά τήν έλεύθερη έργατική δύναμη τού μισωτού και ταυτόχρονα τήν ιδιοποίηση τής υπερεργασίας. Τό παράδοξο στην κατάσταση είναι ότι ή ιδιοκτησία τής γης, γιά τήν όποια άγωνίστηκε ό άκτήμονας, γίνεται τώρα τό μέσον τής πιο άποτελεσματικής ύποταξης του και εκμετάλλευσης από τό κυρίαρχο σύστημα.

Συνοψίζοντας θά μπορούσαμε νά έπισημάνουμε τά έξής γιά τίς αγροτικές σχέσεις αυτής τής περιόδου: καθεστώς μικρής ιδιόκτητης οικογενειακής εκμετάλλευσης, παραδοσιακό σύστημα καλλιέργειας, χαμηλή όργανική σύνθεση κεφαλαίου, χαμηλή τεχνολογία, ποικίλα έμπόδια στη συγκέντρωση τής γης που προέρχονται τόσο από τό γεγονός ότι ή καλλιεργούμενη έκταση προσδιορίζεται από τή διαθέσιμη οικογενειακή έργασία, όσο και από τή άρχή τού άναπαλοτρίτου τών διανεμηθεισών εκτάσεων, που ισχύει ως τό 1962. Στόν τομέα τών σχέσεων μέ τήν άγορά, βασικά κλειστές-αυτοκαταλωτικές αγροτικές μονάδες, όπου όμως, μιά αζανάομένη έμπορευματοποίηση και ένας όλο και μεγαλύτερος όγκος βραχυπρόθεσμων αγροτικών δανείων έντεινουν τήν εξάρτηση και προαναγγέλλουν μιά άποφασιστική διείσδυση τών καπιταλιστικών σχέσεων στό έσωτερικό τού σχηματισμού. Παράλληλα, οί ένδοκοιτικές σχέσεις χαλαρώνουν μέ τήν όριστική έγκατάλειψη τών παραδοσιακών συλλογικών καταναγκασμών και τήν άτονία στην όποία πέφτουν σύντομα οί όργανιώτες που είχαν δημιουργηθεί μέ τή μεταρρύθμιση (Έργατικός Σύν/σμός 'Αποκαταστάσεως 'Ακτημόνων Καλλιεργητών Βεργίνης, Προσφυγική 'Ομάς), ταυτόχρονα όμως άλλες μορφές κοινωνικότητας παρουσιάζονται ή σταθεροποιούνται (άλληλοβοήθεια), επίσης οί διαπροσωπικές σχέσεις παραμένουν ισχυρές στό έσωτερικό τής κάθε πολιτισμικής ομάδας και οί σχέσεις προστασίας μετασχηματίζονται μέ τή γένεση τής Κοινότητας σάν νομικό προσόπου και άντικείμενο πολιτικής διαπάλης, μέ τή διάσπαση τής κοινωνίας τού χωριού σέ άντιμαχόμενες μερίδες και μέ τόν πολλαπλασιασμό τών διαμοσολαβητών μέ τήν εξωτερική κοινωνία. Τέλος, στό πεδίο τών ταξικών σχέσεων: άντιθεση τού μικροϊδιοκτήτη άπέναντι στην άρόσωση κοινωνία τής άγοράς μέσω τής διαπάλης γιά τόν καθορισμό τών αγροτικών τιμών.

2.2. ή σύγχρονη διαμόρφωση

Ό σύγχρονος τύπος τής αγροτικής οικογενειακής μικροεκμετάλλευσης στό χωριό διαμορφώνεται, όπως και άλλου μās δόθηκε ή ευκαιρία νά έπισημάνουμε, μετά τής δεκαετία τού 1950 που έγκαινιάζει μιά νέα φάση τής κρατικής αγροτικής πολιτικής μέ έπίκεντρο τή Μακεδονία. Τό σύνολο τών μετασχηματισμών που προσδιορίζουν αυτόν τόν τύπο, σ' όλα τά επίπεδα τών αγροτικών σχέσεων τής τοπικής κοινω-

νίας, ἐγγράφονται βέβαια ὑπὸ μορφῆ τάσεων στὴ λογικὴ τὸν σχέσεων τῆς προηγουμένης περιόδου ποὺ ἐξετάσαμε, ὥστόσο ἡ ἐκδὴλωσή τους, μὲ τὴν ἀποφασιστικὴ ἐπέμβαση τῆς ἐξωτερικῆς κοινωνίας, φαίνεται σ' αὐτὸ τὸ στάδιο νὰ παίρνει τὸ χαρακτῆρα ἀληθινῆς κοινωνικῆς μεταλλαγῆς. Ἡ ἀγροτικὴ κοινωνία τῆς Βεργίνιας βαδίζει τώρα πρὸς σχήματα ἀνισότητος μὲ τὴν προοδευτικὴ συγκέντρωση τῆς γῆς μέσω τῶν μισθώσεων, τὸ συνακόλουθo χωριστὸ τῆς ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησία καὶ τὴν εἰσαγωγὴ ἡμερομισθιακῶν σχέσεων, οἱ καλλιέργειες προσανατολιζοῦνται ὅλο καὶ ἀποφασιστικότερα πρὸς τὴν ἐμπορευματικὴ παραγωγή, ἡ αὐτάρκεια ἐγκαταλείπεται, ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ ἐδάφους ἐντατικοποιεῖται μὲ τὴν ἐκμηχάνιση καὶ τὴν εἰσαγωγή νέων καλλιεργητικῶν τεχνικῶν, τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία, τὰ μεσο-καὶ μακροπρόθεσμα δάναε αὐξάνουν, ἡ ὀργανικὴ σύνθεση τοῦ κεφαλαίου τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης γίνεται πῶς ὑψηλῆ, ὁ ρόλος τῶν ἀπρόσωπων συλλογικῶν ὀργάνων κερδίζει σέ σπουδαιότητα, ὁ διαφορισμὸς τῶν καλλιεργειῶν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀγροτικῆς μονάδας ἐντείνεται, καὶ ὁ τύπος τῆς πολυκαλλιεργείας-κτηνοτροφίας κυριαρχεῖ, σαφῶς διάκριτες μεταξὺ τους κοινωνικο-οικονομικῆς κατηγορίαι κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους στοὺς κόλπους τῆς τοπικῆς κοινωνίας, ἐνὸς παράλληλα τὰ ἐγγενῆ στὸ σύστημα διαστρεβλωτικὰ φαινόμενα δεξίνονται.

Μία γενικὴ σκιαγράφηση τῶν φάσεων ποὺ ἀκολουθεῖ ἡ πορεία αὐτὴ δώσαμε ἤδη στὸ πρῶτο μέρος αὐτῆς τῆς μελέτης. Ἐδῶ πρὶν προχωρήσουμε σὲ μιὰ λεπτομερέστερη ἐξέταση τοῦ τύπου τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης καὶ τῶν σχέσεων τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ἐπίκεντρο, θὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε τὴ σημασία ποὺ παρουσιάζει γιὰ τὴν κοινωνία τοῦ χωριοῦ ἡ διαδικασία τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς διαφοροποίησης ποὺ ἐγκαινιάζεται μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ 50. Οἱ καπιταλιστικὲς σχέσεις δὲν περιορίζονται πιά στὴ διοχέτευση ἐνὸς ὅλο καὶ μεγαλύτερου, ἀναλογικὰ, ποσοστοῦ ὑπερεργασίας στὴν ἐξωτερικὴ κοινωνία, ἀλλὰ διεισδύοντας τώρα στὴν ἴδια τὴν κερδιὰ τῶν ἀγροτικῶν παραγωγικῶν σχέσεων φαίνεται νὰ ἐξουδετερόνουν, γιὰ μιὰ κατηγορία ἐκμεταλλεύσεων, τὸ ἐμπόδιο τῆς γαιοπροσόδου, ἐπιτρέποντας τὸ καπιταλιστικὸ κέρδος. Μιὰ καινούργια τάξη ἐπιχειρηματιῶν-ἀγροτῶν κάνει τὴν ἐμφάνισή της στὸ χωριό, ἑξαιρετικὰ ὀλιγάριθμη βέβαια (ἕνας σιτοκαλλιεργητῆς ποὺ ἐκμεταλλεῖται πάνω ἀπὸ 1.000 στρ., ἕνας ὀρνιθοτρόφος καὶ ἕνας ἀνθοκόμος), ἀλλὰ ποὺ ἡ κοινωνικὴ τους σημασία δὲν μπορεί νὰ παραγνωριστεῖ δεδομένου ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ ἡ ὑπαρξὴ ἐνὸς κεφαλαίου ὑψηλῆς ὀργανικῆς σύνθεσης καὶ ὁ χαμηλός, κατὰ συνέπεια, ὄγκος παραγωγῆς ὑπερξίας, φαίνεται νὰ κάνουν δυνατὴ τὴν πραγματοποίηση ἐνὸς κέρδους μέσα στὸ ὅποιο, μὲ τὸς μηχανισμοὺς ἐξίσωσης τοῦ καπιταλιστικοῦ κέρδους, εἰσ-

ρεῖ μιὰ μερίδα τῆς συνολικῆς κοινωνικῆς ὑπεραξίας.¹⁴ Ἀσφαλῶς, εἶναι ἠρῶς ἀκόμη γιὰ νὰ διακινδυνεύσει κανεὶς προβλέψει πάνω στὸ μέλλον αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἐπιχειρηματιῶν ὅταν εἶναι γνωστὸ πὺς ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἐξαρτάται στενά ἀπὸ τὴν ἐπιβίωση τῶν ἀσθενέστερων ἀπὸ τὶς κατηγορίες τῶν μικροκαλλιεργητῶν, ἡ ὁποία ἐγγυᾶται ὀρισμένα κατώτατα ὄρια ἀγροτικῶν τιμῶν, πρὸς τὸ παρόν ὅμως τὸ φαινόμενο ἀκολουθεῖ τὸ δρόμο του.

Πλῆν σ' αὐτὴ τὴν τάξη, ὁ ὅλοένα διαφοροποιούμενος ἐπίσης ὄγκος τῶν κυρίως οἰκονομικῶν ἐκμεταλλεύσεων ποὺ ἀποδύονται σ' ἕναν ἀληθινὸ ἀγώνα δρόμου παραγωγικότητας προκειμένου νὰ ἐπιβιώσουν σάν «καθαροὶ» γεωργικοὶ-κτηνοτρόφοι (ἐκμεταλλεύσεις 40-100 στρ. κατὰ γενικὸ κανόνα) καὶ τῶν ὁποίων τὸ «κέρδος» δὲν μεταφράζει παρά ἕνα εἶδος αὐτο-ἐκμετάλλευσης μὲ τὴν ὅλοένα μεγαλύτερη ἐντατικοποίηση τῆς ἐργασίας καὶ, τέλος, μιὰ τρίτη κατηγορία μικροσκοπικῶν μονάδων ἡ ἀκτημόνων (0 ἕως 40 στρ.) ποὺ ἀντλεῖ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν εἰσοδημάτων της ἀπὸ ἐξωγεωργικοὺς πόρους. Ὅσοι ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ κατηγορία δὲν μποροῦν νὰ ἀντισταθοῦν, ἀκολουθοῦν τὸ δρόμο τῆς ἀγροτικῆς ἐξόδου καὶ τὴ μετανάστευση.

Ἡ πίνακας I μᾶς δίνει μερικῆς χρήσεως πληροφορίες σχετικά μὲ τῆς ἔγγειες σχέσεις καὶ τὴ διάρθρωση καλλιεργείων-κτηνοτροφίας σὲ συνάρτηση μὲ τὸ μέγεθος τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης. Ὁ συσχετισμὸς ἀνάμεσα στὸν ἀριθμὸ τῶν ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων, κατὰ κατηγορίες μεγέθους, καὶ τὴν καλλιεργούμενη ἔκταση, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ κατηγορία τῶν κάτω τῶν 20 στρ. κατέχει ποσοστὸ γῆς τρεῖς

14. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ ὄγκος τῆς ὑπεραξίας ποὺ παράγεται μέσα σὲ μιὰ ἐπιχείρηση εἶναι συνάρτηση τῆς ὀργανικῆς σύνθεσης τοῦ κεφαλαίου της. Ὅσο χαμηλότερη εἶναι αὐτὴ ἡ τελευταία, ὅσο ὀλιγότερο τὸ τεχνικὸ κεφάλαιο τῆς ἐπιχείρησης εἶναι χαμηλὸ καὶ ὅσο ἡ καταναλισκόμενη ἐργατικὴ δύναμη ὑψηλὴ (πράγμα ποὺ συμβαίνει στὶς τυπικῆς παραδοσιακῆς ἀγροτικῆς ἐκμεταλλεύσεις), τόσο τὰ παραγόμενα προϊόντα ἔχουν τὴν τάση νὰ παλοῦνται σὲ τιμῆς χαμηλότερες ἀπὸ τὴν ἀξία τους (σύνολο κεφαλαίου + ὑπεραξία), ἐπ' ὅσον στὴ διαμόρφωσή τους ὑπερσέρχονται οἱ μηχανισμοὶ τῆς ἐξίσωσης τοῦ ποσοστοῦ κέρδους τῆς καπιταλιστικῆς ἀγορᾶς. Προκειμένου γιὰ τὴν ἀγροτικὴ παραγωγή, ὁ παράγοντας ἐκείνος ποὺ ἠμπορεῖ τὴν φυσιολογικὴ λειτουργία αὐτοῦ τοῦ μηχανισμοῦ εἶναι ἡ ἀπόλυτη γαιοπρόσδοος ποὺ μεταφράζει τὴν ἀκαίτητη τοῦ κατοῦχο τῆς γῆς νὰ πληρωθεῖ γιὰ τὸ «κεφάλαιον» του καὶ ποὺ ἐπιτρέπει στὸ ἀγροτικὸ προϊόν νὰ διαμορφώσει τιμῆς ποὺ κυμαίνονται ἀνάμεσα στὴν τιμὴ παραγωγῆς καὶ στὴν ἀξία τους. Καὶ γιὰ μὲν τοὺς μικροδιοικητῆς-ἡμεροσ παραγούσους δὲν μπαινεῖ τέτοιο θέμα, ἐπ' ὅσον ἔχουν παραιτηθεῖ ἀπὸ κάθε διεκδίκηση τῆς ἀόλυτης γαιοπροσόδου. Σὲ περιπτώσεις ὅμως ποὺ ὁ παραγούσος εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτη, τὸ πρόβλημα τῆς γαιοπροσόδου ὑφίσταται μόνον στὸ μέτρο ποὺ ἡ ὀργανικὴ σύνθεση τοῦ κεφαλαίου τῆς ἐκμετάλλευσης εἶναι χαμηλὴ, ὅποτε ἕνα τμήμα τῆς ὑπερξίας μεταφράζεται σὲ γαιοπρόσοδο. Στὴν ἀντίθετη περίπτωση, αὐτὸ ποὺ πληροῦν ὁ παραγούσος στὸν ἰδιοκτήτη γιὰ τὴ χρήση τῶν ἐδαφῶν του δὲν εἶναι πιά γαιοπρόσοδος ἀλλὰ ἕνα τμήμα αὐτοῦ καθαυτοῦ τοῦ καπιταλιστικοῦ κέρδους ποὺ πραγματοποιεῖ ὁ πρῶτος μέσα τῶν μηχανισμῶν διαμόρφωσης τοῦ μέσου κέρδους.

φορές λιγότερο από το ποσοστό που αντιπροσωπεύει στο σύνολο των αγροτικών μονάδων (30:9,8). 'Αντίθετα, η κατηγορία των άνω των 60 στρ. κατέχει ποσοστό γης διπλάσιο από το μέγεθός της (16:38,7), ενώ οι ενδιάμεσες κατηγορίες φαίνονται πάνω-κάτω να ισορροπούν (στην κατηγορία των 20-40 στρ. η σχέση είναι 32:23,6 και στην κατηγορία των 40-60 στρ., 22:27,8).

Σέ 8,τι άφορα μισθώσεις, τό σύνολό τους καλύπτει ποσοστό 30% περίπου τών καλλιεργούμενων εκτάσεων και 50% τών αγροτικών εκμεταλλεύσεων. 'Αν στά στοιχεία αυτά προσθέσουμε και τήν πληροφορία, πού άντλοουμε άπό τό δείγμα μας επίσης, ότι ένα ποσοστό άπό 12% τών αγροτικών νοικοκυριών πού ζούν σήμερα στό χωριό ένοικιάζουν αντίστοιχα τμήμα ή τό σύνολο τής ιδιοκτησίας τους σέ τρίτους, καταλήγουμε στό συμπέρασμα ότι τό 76% εκείνων πού ένοικιάζουν άπό τρίτους (ή τό 38% τού συνόλου, δηλ. 50%-12%), συναλλάσσονται μέ ιδιοκτήτες πού έχουν εγκαταλείψει τό χωριό. Τά ποσοστά ένοικιαζόμενης γής στό σύνολο τών εκτάσεων τής αγροτικής εκμετάλλευσης αυξάνουν άνάλογο μέ τήν τάξη μεγέθους αττής τής τελευταίας μέ έξαίρεση μόνο τήν πρώτη κατηγορία (-20 στρ.) ή όποια φαίνεται νά μισθώνει άναλογικά περισσότερη γή άπό τή δεύτερη (20-40 στρ.): 21,4% και 14,1% αντίστοιχα. 'Η κατηγορία τών 40-60 στρ. μισθώνει ποσοστό 27,1% τών εκτάσεων πού καλλιεργεί και ή κατηγορία άνω τών 60 στρ., ποσοστό 42,7%. 'Η έξαίρεση όστόσο τής πρώτης κατηγορίας στή συμμετρική αττή διάταξη άνατρέπειταν άν λάβουμε ύπ' όψη τά ποσοστά έπί τό άριθμό τών αγροτικών εκμεταλλεύσεων τής έπόμενης στήλης (αντίστοιχα: 33,3%, 37,5%, 54,5% και 100%) πού άποδειχνουν ότι οι μικροσκοπικές εκμεταλλεύσεις τής πρώτης κατηγορίας έχουν άλλως άνάγκη νά μισθώσουν περισσότερη γή, άναλογικά, σέ σύγκριση μέ εκείνες τής δεύτερης, γιά νά στήσουν μιά «βιώσιμη» εκμετάλλευση. 'Όσο γιά τίς μορφές πού παίρνουν οι εκμισθώσεις αυτές, σημειώνουμε πός εκφράζονται κυρίως σέ χρήση (οι τιμές κυμαίνονται άπό 500 ως 1.000 όρχ. κατά στρέμμα, άνάλογο μέ τήν ποιότητα τής γής), όμως δέν είναι άγνωστες και οι παραδοσιακές μορφές (μισακά). Συναντάμε επίσης άρκετές περιπτώσεις συνιδιοκτησίας μέ άδέρφια πού διαμένουν εκτός χωριού. Δυστυχώς δέν είχαμε τή δυνατότητα, στή διάρκεια αττής τής πρώτης φάσης τής έπιτόπιας έρευνας, νά έμβαθύνουμε στους όρους και στό καθεστώς γενικότερα αυτών τών εκμισθώσεων και συνιδιοκτησιών τών όποιων ή σπουδαιότητα είναι προφανής γιά τή λειτουργία τής αγροτικής εκμετάλλευσης, δεδομένου ότι άποτελούν τήν κυριότερη, άν όχι τή μοναδική, μορφή πού παίρνει στίς μέρες μας ή συγκέντρωση τής γής. 'Από γενικές πάντως πληροφορίες πού είχαμε, δέν φαίνεται νά ίσχει κανενός είδους όλοκληρωμένο σύστημα έθμικών κανόνων πού ν' άνα-

πληρώνει στό σημείο αττό τήν έλλειψη νομοθεσίας και νά εξασφαλίζει κατά τρόπο ίκανοποιητικό τό παραγωγή.

'Η διάρθρωση καλλιεργειών στό έσωτερικό τής κάθε κατηγορίας μεγέθους δέν δίνει βέβαια τό «προφίλ» μιάς συγκεκριμένης εκμετάλλευσης τής έν λόγω κατηγορίας, όπως και ή γενική διάρθρωση γιά τό σύνολο τών καλλιεργειών τού χωριού δέν δίνει τόν τύπο μιάς «μέσης» αγροτικής εκμετάλλευσης. 'Εξ άλλου, ή γενική έντύπωση πού φαίνεται νά δίνουν οι στήλες κατανομής τών καλλιεργούμενων προϊόντων κατά ποσοστό διατιθέμενης έκτασης και κατά άριθμό εκμεταλλεύσεων τού πίνακα I, είναι ότι όλοι καλλιεργούν άπ' όλα και άπό λίγο. Παρ' όλα αυτά, μιά προεκτικότερη άνάγνωση έπιτρέπει νά έπισημανθούν όρισμένες χτυπητές διαφορές και νά διατυπωθούν μερικά άναμφισβήτητα συμπεράσματα. Στήν καλλιέργεια τριφυλλιού διαθέτουν ένα ποσοστό πού κυμαίνεται γύρω στό 15% τών εκτάσεών τους οι εκμεταλλεύσεις τών κάτω τών 40 στρ., γύρω στό 9% οι άνω τών 40 στρ. Στή μεγάλη πλειοψηφία τους οι αγροτικές εκμεταλλεύσεις τού χωριού διαθέτουν μερικά στρέμματα γής γιά τό προϊόν αττό (75-80% προκειμένου γιά όλες τίς κατηγορίες μεγέθους, εκτός άπό τήν πρώτη πού δέν ξεπερνά τά 40%). 'Η σύγκριση τών δεδομένων τής στήλης αττής μέ εκείνα πού αναφέρονται στήν εκτροφή βοειδών άφνει νά διαφανεί πός ή παραγωγή τών δύο κατώτερων κατηγοριών (-40 στρ.) μόλις άρκει γιά τίς ενοικαταναλωτικές τους άνάγκες, ενώ οι ύπόλοιπες είναι υποχρεωμένες νά αγοράζουν περίπου διπλάσια ποσότητα άπό αττή πού παράγουν, άν λάβουμε ύπ' όψη ότι ή παραγωγή κατά στρέμμα τού πολυτεούς τριφυλλιού στό χωριό κυμαίνεται άνάμεσα σέ 1,2 και 1,5 τόν., και ότι μιά άνελάδα καταναλώνει περίπου 2,5 τόνους τό χρόνο.

Στόν κοινό διαπιστώνουμε μιά συμμετρική φθίνουσα διάταξη ποσοστών διατιθέμενης έκτασης άπό τήν πρώτη στήν τέταρτη κατηγορία μεγέθους: 20,9%, 17,4%, 11,4% και 2,7% αντίστοιχα, ή διάταξη όμως αττή άνατρέπειταν άν ληφθούν ύπ' όψη τά ποσοστά ως πρός τόν άριθμό τών εκμεταλλεύσεων, τά όποια δίνουν τήν προτεραιότητα στις εκμεταλλεύσεις τών 40-60 στρ. (72,7%). 'Ακολουθούν ή κατηγορία τών 20-40 στρ. (56,2%), ή κατηγορία τών -20 στρ. (40%) και τέλος ή κατηγορία τών +60 στρ. (37,5%). 'Η άνατροπή αττής τής διάταξης όφείλεται και έδώ στό γεγονός ότι οι εκμεταλλεύσεις τών κάτω τών 40 στρ. διαθέτουν, άναλογικά μέ τούς μέσους όρους, ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό τών εκτάσεών τους στήν καλλιέργεια καπνού άπό εκείνο μέ τό όποιο άντιπροσωπεύονται στό σύνολο τού άριθμού εκμεταλλεύσεων τής κατηγορίας τους. 'Αντίστροφη διάταξη ποσοστών διαπιστώνουμε στό βαμβάκι. 'Εδώ ή προτεραιότητα άνήκει στήν κατηγορία τών 40-60 στρ. τόσο σέ ποσοστό εκτάσεων όσο και σέ ποσο-

στό ἐκμεταλλεύσεων (22,6% καί 81,8% ἀντίστοιχα) μὲ δεύτερη τὴν κατηγορία τῶν +60 στρ. (18,5% καί 50%), ἐνῶ οἱ μικρότερες κατηγορίες ἀντιπροσωπεύονται μὲ ἀνάξια λόγου ποσοστά. Στὴ δενδροκαλλιέργεια (ροδάκινα βασικά, ὅμως καί μερικές περιπτώσεις μὲ μηλιές, κερασιές καί ἀμυγδαλιές), φαίνεται νὰ κυριαρχεῖ μιά μοναδική ἰσότητα ἀπὸ πλευρᾶς ἐκτάσεων. "Ὅλες οἱ κατηγορίες διαθέτουν ἕνα ποσοστὸ ἀπὸ τὶς καλλιέργειες τους πού κυμαίνεται γύρω στὸ μέσον ὄρο, δηλ. 8-9%". Ὡστόσο καί σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση τὸ γεγονός ὀφείλεται στὴ δυσαναλογία ἀνάμεσα σὲ ἐκτάσεις καί ἀριθμὸ ἐκμεταλλεύσεων κάθε κατηγορίας, δεδομένου πὼς ἡ ἐπόμενη στήλη τοποθετεῖ στὴν πρώτη θέση καί μὲ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὶς ἄλλες τὴν κατηγορία τῶν +60 στρ. (50%). Στὸ σιτάρι διαθέτουν ὅλες οἱ κατηγορίες ποσοστὰ ἐκτάσεων παραπλήσια (23-30%), τὸ ἴδιο καί ἀριθμὸ ἐκμεταλλεύσεων (80-100%) μὲ ἐξαιρεση ἐδῶ τὶς ἐκμεταλλεύσεις τῶν -20 στρ. πού δὲν ξεπερνοῦν τὸ 47%. Στὴν καλλιέργεια κριθαριοῦ-καλαμποκιοῦ, ἂν ἡ εἰκόνα εἶναι παρόμοια μ' ἐκείνην τοῦ σιταριοῦ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ ἀριθμὸ ἐκμεταλλεύσεων (80-90% γιὰ τὶς κατηγορίες πάνω ἀπὸ 20 στρ., 40% γιὰ τὰ -20 στρ.), ὁ διαφορισμὸς εἶναι ἐντονώτερος προκειμένου γιὰ τὶς ἐκτάσεις: Ἐπὶ κεφαλῆς τοποθετεῖται ἡ κατηγορία τῶν 20-40 στρ. (32,6%), ἀκολουθεῖ ἡ κατηγορία τῶν +60 στρ. (29%), ἐνῶ οἱ δύο ὑπόλοιπες κυμαίνονται γύρω στὸ 20%. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ἀναφορικά μὲ τὰ τρία ἀπὸ τὰ προἰόντα, πὼς τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς παραγωγῆς τῶν κατηγοριῶν κάτω ἀπὸ 40 στρ. διατίθεται ἀποκλειστικά γιὰ τὴν αὐτοκατανάλωση (ζῶα, ἀνταλλαγῆ σιταριοῦ-ψωμιοῦ μὲ τὸ φούρναρη τοῦ χωριοῦ). Ἀντίθετα, κυρίως ἐμπορευματικὴ παραγωγή ἐνεργοῦν στὸ σύνολο τους σχεδὸν οἱ ἐκμεταλλεύσεις τῶν ἄνω τῶν 60 στρ., διαθέτοντας στὴν ἀγορὰ ἕνα ποσοστὸ πού ξεπερνᾷ τὸ 50% τῆς συνολικῆς παραγωγῆς τους.

Στὰ τεύτλα, οἱ ἀριθμοὶ εἶναι πολὺ μικροὶ γιὰ νὰ ἐπιτρέπουν ἀσφαλῆ συμπεράσματα, εἶναι φανερό ὅμως ὅτι πρὸς τὴν νέα αὐτὴ καλλιέργεια τρέπονται ἀποκλειστικά οἱ μεγάλες ἐκμεταλλεύσεις. "Ὅσο γιὰ τὴν ἐκτροφή βοοειδῶν, ἡ κατανομή τοῦ ἀριθμοῦ τους ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τῆς ἐκμετάλλευσης προσεγγίζει κατὰ χαρακτηριστικὸ τρόπο ἐκείνην τῶν ἐκτάσεων: 9,2%, 25,6%, 25,1% καί 40% ἀντίστοιχα γιὰ τὶς τέσσερις κατηγορίες (παράβαλε στήλες 3 καί 23). Ὁ μέσος ὄρος κεφαλῶν ἀνὰ ἐκμετάλλευση ἀκολουθεῖ μιά ἀνοδική φορά παρόμοιου τύπου (1,2, 3,1, 4,4, καί 9,7 ἀντίστοιχα), ἐνῶ τὸ ποσοστὸ τῶν ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων πού ἐκτρέφουν βοοειδῆ ξεπερνᾷ τὸ 1/2 γιὰ τὶς ἐκμεταλλεύσεις ἕως 20 στρ., τὰ 2/3 γιὰ ἐκείνες τῶν 20-40 στρ., φθάνοντας τὸ 100% γιὰ τὶς δύο μεγαλύτερες κατηγορίες.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἐκτροφή βοοειδῶν στὸ χωριό, θὰ πρέπει νὰ προσθεσοῦμε πὼς πρόκειται σχεδὸν κατ' ἀποκλειστικότητα γιὰ ἐμπορευματικὴ κτηνοτροφία,

ἀκόμη καί γιὰ τὶς μικροσκοπικὲς ἀγροτικὲς ἐκμεταλλεύσεις πού δὲν διατηροῦν παρὰ μιά-δύο γαλακτοφόρες ἀγελάδες. Ἡ ἐπέκταση αὐτοῦ τοῦ τύπου κτηνοτροφίας, στὰ τελευταῖα χρόνια, ἀντιστοιχεῖ στὴν ἐγκατάσταση τῆς πολυεθνικῆς ἐταιρίας Nestlé Alimentation στοῦ Πλατιῦ¹⁵ καί τῆς συνακόλουθης πολιτικῆς ἐνθάρρυνσης τῆς γαλακτοπαραγωγῆς στὴν περιοχή. "Ἄλλες μορφές ἐμπορευματικῆς συστηματικῆς κτηνοτροφίας πού συναντᾶμε στὸ χωριό εἶναι τὸ ὀρνιθοτροφεῖο, στὸ ὁποῖο ἀναφερθήκαμε ἤδη, καθὼς καί μερικές περιπτώσεις ἐκτροφῆς χοίρων (σὲ κλίμακα μερικῶν δεκάδων κεφαλιῶν). Κατὰ τὰ ὑπόλοιπα, ὁ κτηνοτροφικὸς τομέας τοῦ χωριοῦ καλύπτεται μὲ τὴν οἰκόσιτη χοιροτροφία καί ὀρνιθοτροφία, καθὼς καί τὴν κοπαδιάρικη κτηνοτροφία: εἰκοσι περίπου κοπάδια (δέκα πρόβατα καί δέκα γίδια ἀπὸ 100 ἕως 300 κεφάλια τὸ καθένα), πού ἀνήκουν σὲ ἰσάριθμες οἰκογένειες κτηνοτρόφων. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς νοικιάζουν βοσκές ἀπὸ τὸ τμήμα (ὄρεινὸ κυρίως) τοῦ κτήματος Παπαγεωργίου πού ἔμεινε ἔξω ἀπὸ τὴν ἀπαλλοτριώση, πρὸς 60 δρχ. τὸ κεφάλι, ἡ προοδευτικὴ ὅμως παρακμὴ τῶν αἰγοπροβάτων στὸ χωριό καθὼς καί ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἀριθμητικῆς ἀναλογίας πού παρατηροῦμε σήμερα στὴ σύνθεσή τους, σὲ βάρος τῶν προβάτων (ἀπὸ τὰ 2.710 κεφάλια συνολικά τὸ 1977, τὰ 950 εἶναι πρόβατα καί τὰ 1.760 κατσίκα), ἀποδεικνύει τὴν δεξυτέια τοῦ προβλήματος βοσκοτόπου πού ἀντιμετωπίζουν οἱ παραδοσιακοὶ κτηνοτρόφοι στὸ χωριό.

Πέρα ἀπὸ ὀρισμένα γενικά συμπεράσματα, ὁ πίνακας I δὲν μᾶς ἐπιτρέπει λοιπὸν νὰ σχηματίσουμε μίαν ἀκριβῆ ἀπεικόνιση τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης κατὰ κατηγορία μεγέθους. Τὰ συμπεράσματα αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ συνοψιστοῦν στὴ μεγαλύτερη ἀναλογικὰ ἔκταση ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευσή τους πού διαθέτουν οἱ μικροσκοπικὲς ἀγροτικὲς μονάδες γιὰ τὸν κωπνὸ, τὸ μεγαλύτερο, ἀναλογικὰ πάντα, ἀριθμὸ ἐκμεταλλεύσεων ἀπὸ τὶς δύο ἐπόμενες κατηγορίες μεγέθους πού καλλιεργοῦν αὐτὸ τὸ προϊόν, τὴν ὑπεροχὴ τοῦ βαμβάκοιο στὶς ἐκμεταλλεύσεις ἄνω τῶν 40 στρ. καί ἐκείνη τῆς δενδροκαλλιέργειας στὶς ἐκμεταλλεύσεις τῶν ἄνω τῶν 60 στρ., τὴν ἐντατικότητα, τέλος, καί τὴ δυναμικότητα πού φαίνεται νὰ παρουσιάζουν οἱ ἐκμεταλλεύσεις τῶν 40-60 στρ. ἀπὸ πλευρᾶς διαφοροποίησης καλλιιεργειῶν. Πιὸ διαφωτιστικὸς, σχετικὰ μὲ τὴν εἰκόνα τῆς συνδιάρθρωσης καλλιιεργειῶν-κτηνοτροφίας πού παρουσιάζουν οἱ ἀγροτικὲς ἐκμεταλλεύσεις κατὰ τὸ μέγεθός τους, εἶναι ὁ πίνακας II ὁ ὁποῖος ἀναπαριστᾷ τὸ σύνολο τῶν ἐκμεταλλεύσεων τῶν δειγμάτων μας. Πέρα ἀπὸ τὴ διάθεση ἐνός τμήματος τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης στὴν καλλιέργεια δημητριακῶν αὐτοκατανάλω-

15. Λεπτομέρειες σχετικὰ μὲ τοὺς δρους ἐγκατάστασης καί λειτουργίας αὐτῆς τῆς ἐπιχείρησης, βλ. στὸ κείμενο τῆς ἀναθεωρημένης σύμβασης τοῦ 1972, *Ἔφημ. τῆς Κυβερν.*, Τ.1, Ἄρ. φ. 175/10.7.1976.

σης, που αποτελεί καθολικό χαρακτηριστικό, ή ιδιαίτερη φυσιογνωμία κάθε μιάς από τις κατηγορίες μεγέθους είναι αρκετά ευδιάκριτη παρ' όλο που διαπιστώνουμε ένα είδος «συνεχούς» ως προς όρισμένα χαρακτηριστικά, από τις κατώτερες προς τις μεγαλύτερες αγροτικές μονάδες. Έτσι, οι εμπορευματικές μονοκαλλιέργειες που κυριαρχούν στην πρώτη κατηγορία μειώνονται βαθμιαία στις επόμενες, για να εξαφανιστούν εντελώς στις άνω από τα 60 στρ. εκμεταλλεύσεις. Τό ίδιο και οι αποκλειστικά αυτοκαταναλωτικές μονάδες (δημητριακά, τριφύλλι) που άπουσιάζουν εντελώς στις πάνω από τα 40 στρ. εκμεταλλεύσεις. Η επίδοσή σε δύο ή και σε τρεις συγχρόνως εμπορευματικές αγροτικές άπασχολήσεις, αίσθητή ήδη στην κατηγορία των 20-40 στρ., γίνεται ο κανόνας για τις δύο επόμενες, ή κατηγορία μάλιστα των +60 στρ. παρουσιάζει και αρκετές περιπτώσεις συνδυασμού εντελώς ή και πέντε επιδόσεων, άν λάβουμε υπ' όψη και την εμπορευματική καλλιέργεια δημητριακών και τριφυλλίου. Συνοπτικά, θά μπορούσαμε να πούμε πώς στις εκμεταλλεύσεις έως 20 στρ. κυριαρχούν οι τύποι είτε της ατύρκειας, είτε της εμπορευματικής μονοκαλλιέργειας (στην πλειοψηφία, καπνός), στις εκμεταλλεύσεις των 20-40 στρ., οι τύποι της μονοκαλλιέργειας καπνού ή ροδακίνου, στις εκμεταλλεύσεις των 40-60 στρ. ο τύπος της διπλοκαλλιέργειας κυρίως καπνο-βμβακίου σε συνδυασμό με την έκτροφή ενός ίκανού άριθμού βοειδών, και στις εκμεταλλεύσεις των +60 στρ. ο συνδυασμός τριών έως πέντε άπασχολήσεων γύρω από τον άξονα των εμπορευματικών δημητριακών και της άγελαιοτροφίας (κατά σειρά: βαμβάκι, δενδροκαλλιέργεια, καπνός).

Η χονδρική αυτή τυπολογική σκιαγράφηση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων της Βεργίνας θά μπορούσε να συμπληρωθεί από όρισμένα στοιχεία που άφορούν την εκμηχάνιση, την εμπορευματοποίηση των προϊόντων, καθώς και τον κατατεμαχισμό του εδάφους της αγροτικής μονάδας. Η εκμηχάνιση (κατοχή ενός τουλάχιστον τρακτέρ) καλύπτει το 50% περίπου του συνόλου των εκμεταλλεύσεων, όμως η κατανομή της είναι φυσικά άνιση και άκολουθεί τό μέγεθος αυτών των τελευταίων: από 7% για τις έως τα 20 στρ. μονάδες, φθάνει στα 30% για την κατηγορία των 20-40 στρ. και ξεπερνά τα 90% για τις επόμενες δύο. Θά πρέπει να σημειώσουμε ώστόσο ότι η κατανομή αυτή δέν άναρρεί την καθολική εκμηχάνιση των καλλιεργειών στό χωριό, που όφειλεται στό γεγονός ότι πολλοί από τους μεσαιούς άλλά και τους άνωτερους καλλιεργητές κατόχους γεωργικών μηχανημάτων παρέχουν μερικές μέρες εργασίας τό χρόνο στους μη εκμηχανισμένους άγρότες. Η άναπαύτη αυτή μετατροπή των άνωτερων κατηγοριών σε «ήμερομισθούς» τών μικρών, άναμείβεται σε είδος προκειμένου για τις θερζιοαλωνιστικές μηχανές (τό όγδοο της παραγωγής).

Ό όγκος της παραγωγής που διοχετεύεται στην άγορά άκολουθεί και αυτός τό μέγεθος της εκμεταλλεύσης : ποσοστά 14%, 20%, 42% και 50% εκμεταλλεύσεων αντίστοιχα για τις τέσσερις κατηγορίες, εμπορευματοποιούν προϊόντα για τήν καλλιέργεια των όποιων άφιερώνουν περισσότερο από τα δύο τρίτα των εκτάσεών τους. Η διάταξη των ίδιων ποσοστών, προκειμένου για τήν εμπορευσιμη παραγωγή που καταλαμβάνει άνάμεσα στό ένα τρίτο και τα δύο τρίτα των εκτάσεων της εκμετάλλευσης, μετατρέπεται, άκολουθώντας τήν έξης σειρά: 56%, 33%, 42% και 40%, πράγμα που άφήνει να διαφανεί ότι η πρώτη κατηγορία μεγέθους (-20 στρ.) διαθέτει συνολικά μεγαλύτερο ποσοστό από τις εκτάσεις της για τις εμπορικές καλλιέργειες άπ' ό,τι η άμέσως επόμενη. Όσο για τόν κατατεμαχισμό της αγροτικής εκμετάλλευσης, όρισμένα στοιχεία δώσαμε ήδη στην εισαγωγή του άρθρου μας. Έδθ θά πρέπει να υπογραμμίσουμε τήν ταχύτητα με τήν όποια συντελείται ό κατατεμαχισμός αυτός στη διάρκεια της τελευταίας πενηκονταετίας. Από τα τρία τεμάχια, εκτός του κήπου, που μοιράζει καθώς είδαμε ή αγροτική μεταρρύθμιση σε κάθε κλήρο (σύνολο, 218X3=654 τεμάχια) φθάνουμε σήμερα σε επτά τεμάχια κατά μέσο όρο για κάθε εκμετάλλευση. Οι μέσοι όροι άκολουθούν μάλιστα κατά συμμετρικό τρόπο τό μέγεθος της εκμετάλλευσης (2,7/5,1/8,4/13,5 τεμάχια άνά εκμετάλλευση για τις τέσσερις κατηγορίες αντίστοιχα), πράγμα που άφήνει να ένοηθεί ότι τό μέγεθος ενός τεμαχίου παραμένει γενικά τό ίδιο για όλες τις κατηγορίες εκμεταλλεύσεων. Από τό σύνολο των καλλιεργούμενων τεμαχίων του χωριού, 12% έχουν έκταση έως τρία στρέμματα, 47% από τρία έως έξη, 29% από έξη έως έννέα και μόνο 11% ξεπερνούν τα έννέα στρέμματα (μ.δ. 6,2 στρ. τό τεμάχιο). Είναι έξ άλλου χαρακτηριστικό ότι τό σύνολο των καλλιεργούμενων εκτάσεων του χωριού άποδιάρθρωθέντα κατά ένα ποσοστό 34% σε τεμάχια από 2 έως 5 στρέμματα έκτασης τό καθένα, κατά 43% σε τεμάχια από 6 έως 10 στρ. και μόνο κατά 22% σε τεμάχια που ξεπερνούν τα δέκα στρέμματα.

Πέρα από τούς θεμελιώδεις αυτούς μετασηματικές του διαπιστώνουμε στον τύπο της αγροτικής εκμετάλλευσης, τή εισόδουση των καπιταλιστικών σχέσεων, τήν τοπική αγροτική κοινότητα άντιλαμβανόμεστε σε μία σειρά άκόμη έπιπέδα. Η μεταβολή των στόχων του οικογενειακού μικροκαλλιεργητή που από τήν εξασφάλιση της άνεξαρτησίας και ατύρκειας της εκμετάλλευσης του περνά στην έπιδίωξη του μέγιστου εισοδήματος, συνεταιγεται άλλαγές και στην όργάνωση της εργασίας ή όποια όχι μόνο έντατικοποιείται για όλα τα μέλη της οικογένειας, άλλα και χρησιμοποείται τώρα έργατικά χέρια. Μιάν εικόνα σ' αυτό τό σημείο μπορούμε να έχουμε από τήν άνάλυση μιάς τυπικής αγροτικής εκμετάλλευσης της κατηγορίας των +60 στρ., που έπιλέξαμε

γιά μελέτη σέ βάθος: καλλιεργοῦνται 72 συνολικά στρέμματα (30 ἰδιόκτητα καί 42 μέ ἑνοικιο) πού κατανέμονται σέ τριφύλλι (10 στρ.), καπνὸ (9 στρ.), βαμβάκι (14 στρ.), ροδάκινα (3 στρ.), σιτάρι (10 στρ.) καί κριθάρι (26 στρ.). Ἐκτρέφονται ἐπίσης καί 8 βοοειδῆ ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ 4 εἶναι γαλακτοφόρες ἀγελάδες. Ἡ παραγωγή εἰς τριφύλλι καί κριθάρι διατίθεται ἀποκλειστικά στὴν αὐτοκατανάλωση. Ἡ ἐκμετάλλευση ἀπασχολεῖ τέσσερα ἄτομα (δύο ἄνδρες καί δύο γυναῖκες) καί ἐκτός ἀπὸ τὰ συνήθη γεωργικά ἐργαλεῖα, διαθέτει ἕνα τρακτέρ δυνάμεως 80 ἵππων, μιά καπνοφυτευτική μηχανή, μιά μηχανή ἀρμαθιάσματος καπνοῦ, μιά μηχανή γιὰ τὸ ἄλεσμα τῶν ζωοτροφῶν καί ἕνα ἀντλητικό συγκρότημα. Ἐπιπρόσθετα, νοικιάζει χορτοκοπτική καί δετική μηχανή γιὰ τὸ τριφύλλι, καθώς καί θεριζοαλωνιστική μηχανή. Ἡ ὀργάνωση ἐργασίας στὴν ἀγροτική αὐτὴ ἐκμετάλλευση κατανέμεται σὲ αὐτοεργασία, χρησιμοποίηση ξένης ἐργατικῆς δύναμης, καί ἀλληλοβοήθεια. Περιορίζομαστε σὲ μιά ἄπλη ἀπαρίθμηση: στὸ τριφύλλι, γιὰ τὸ σύνολο τῶν ἐργασιῶν (ὀργώματα, λιπάσματα, ἀρδεύσεις, μεταφορές) διατίθεται αὐτοεργασία ἐκτός ἀπὸ τὴ χορτοκοπή καί τὸ δέσιμο ὅπου χρησιμοποιοῦνται οἱ μηχανές. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καί μέ τὰ δημητριακά. Ἀντίθετα, στίς καλλιέργειες πού ἀπαιτοῦν μεγάλο ὄγκο ἐργασίας, ἢ προσφυγῆ στά ξένα ἐργατικά χέρια βαίνει ἀξενόμνη: στὰ ροδάκινα, γιὰ ἐργασίες ὅπως ἄρδευση, κλάδεμα, ἀραίωμα, συλλογή, διατίθεται αὐτοεργασία, γιὰ τὰ ραντίσματα (ἀεροτουρμπίν), ξένη ἐργατική δύναμη. Στὸ βαμβάκι, ὀργώματα, φάρμακα-λίπανση, τσασπίσματα, ἀρδεύσεις, ἕνα τμήμα τῆς συλλογῆς καί μεταφορά-ἐναποθήκευση, ἐξασφαλίζονται μέ τὴν αὐτοεργασία, ἐνῶ γιὰ φρεζαρίσματα, σπορά (μηχανική) καί συλλογή (κατὰ τὰ 3/4), ἢ ἐκμετάλλευση προσφευγῆ στό μεροκάματο. Τὸ σκάλισμα (μηχανικό) γίνεται μέ τὴν ἀλληλοβοήθεια. Στόν καπνὸ, τέλος, τὰ ὀργώματα, λιπάσματα, ἀπολυμνίσεις τοῦ ἐδάφους, φροντίδα φυτορίου, ἀρδεύσεις, μεταφορές, τσασπίσματα, σπασίμο-μάζεμα (μερικό), ἄρμάθιασμα καί δεματοποίηση γίνονται ἀπὸ τὴν οἰκογένεια, τὰ φρεζαρίσματα, ραντίσματα καί ἕνα μέρος ἀπὸ τὸ σπασίμο-μάζεμα (65 μεροκάματα σὲ σύνολο 240), μέ ξένους ἐργάτες, τὸ σκάλισμα (μηχανικό) καί τὸ φύεμα μέ τὴν ἀλληλοβοήθεια. Ὅσο γιὰ τὰ ζῶα, εἶναι στὴν ἀποκλειστικὴ ἠρμοδιότητα τῆς οἰκογένειας. Ἡ συνοπτικὴ αὐτὴ περιγραφή δίνει τὸ μέτρο τῆς σχετικῆς ὑποαπασχόλησης τῶν ἀγροτικῶν μηχανημάτων καί κάνει κατανοητὴ τὴν δέξυτητα πού παρουσιάζει τὸ φαινόμενο τῆς ἐποχιακῆς ἔλλειψης ἐργατικῶν χεριῶν γιὰ τοὺς μῆνες τῆς αἰχμῆς, Ἰούλιο, Αὐγουστο, Σεπτέμβριο.

Ἄλλες χαρακτηριστικῆς ἐνδείξεις τῆς ἀξενόμνης ἐξάρτησης τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τὴ μείζονα κοινωνία καθώς καί τοῦ ἐκχρηματισμοῦ τῆς οἰκονομίας τῆς, μᾶς παρέχουν τὸ ὕψος τῶν χο-

ρηγούμενων δανείων ἀπὸ τὴν ΑΤΕ, καθώς καί ἡ δραστηριότητα τῆς τοπικῆς Κοινοπραξίας τῶν Ροδοκινοπαραγωγῶν. Ἄν στὸ συνολικὸ ὄγκο δανείων πού εἰσέρουν στὸ χωριό, τὰ βραχυπρόθεσμα δάνεια ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν τὴν προτεραιότητα (ἀπὸ 2.500.000 δρχ. περίπου τὸ 1964, φθάνουν σχεδόν τίς 13.000.000 δρχ. τὸ 1976), ἢ γοργῆ αὐξηση στὰ τελευταῖα χρόνια τῶν χορηγούμενων σὲ συνεταιρισμένους ἀργότες μεσο-μακροπρόθεσμων δανείων πιστοποιεῖ μιά ὁλοένα ἐντεινόμενη τάση πρὸς τίς παραγωγικῆς ἐπενδύσεις (γεωτρήσεις, ἐκμηχάνιση, γεωργικῆς ἐγκαταστάσεις, ἀγορά ζώων, κτλ.): ἀπὸ 1.650.000 δρχ. τὸ 1973, τὰ τελευταῖα αὐτὰ δάνεια φθάνουν στίς 2.470.000 δρχ. τὸ 1976 (αὐξηση 50% περίπου), γιὰ τοὺς πρώτους μάλιστα ἕξι μῆνες τοῦ 1977, τὸ συνολικὸ τῶς ὕψος ἔφθανε ἠδὲ στίς 2.080.000 δρχ.¹⁶ Ὅσο γιὰ τὴν Κοινοπραξία τῶν Ροδοκινοπαραγωγῶν, παρὰ τὴν κάποια ἀσάφεια πού ἐπικρατεῖ ἀναφορικά μέ τὸ νομικὸ καθεστὸς κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ κληθεῖ νὰ λειτουργήσει ὀριστικά, καθώς καί τὴν ἀβεβαιότητα στὴν ὁποία καί ἄλλοῦ ἀναφερόμαστε σχετικὰ μέ τὴν διαμόρφωση τῶν τιμῶν, ἢ ἐπέκταση τῆς δραστηριότητάς τῆς στὸ διάστημα τῶν δύο χρόνων ἀπὸ τὴν ἰδρυσί τῆς (1975), εἶναι ἐντυπωσιακῆ: τὸ σύνολο μελῶν ἀπὸ 44 ἀρχικά, φθάνει τοὺς 63 τὸ 1977, περιλαμβάνοντας καί παραγωγούς ἀπὸ τὰ γύρω χωριά, ὁ συνολικὸς ὄγκος διακινούμενου προϊόντος ἀπὸ 470 τόννους τὸ 1975 (290 τ. ἐξαγωγῆς καί 180 τ. ἐσωτερικῆς ἀγοράς), φθάνει τοὺς 817 τόννους τὸ 1977 (ἀπὸ τοὺς ὁποίους 577 τ. ἐξαγωγή), παρὰ τὴν καταστροφή ἀπὸ τὸ χαλάζι πού πλῆττει τὰ 20% περίπου τῆς παραγωγῆς. Ἐξ ἄλλου, ἢ πριμοδότηση πού παρέχεται στὰ ὑψηλῆς ποιότητας ροδάκινα καθώς καί ἡ μετατροπὴ τοῦ καταστατικοῦ τῆς κοινοπραξίας πού ἐπιδίδκει μιά μερίδα τῆς διοικήσεως σὲ τρόπο ὅστε ἡ ἀντιπροσώπηση τῶν μελῶν νὰ γίνῃ ἀνάλογη μέ τὸ μέρισμα καθενός (σχεδὸν στὸ ὅποιο ἀντιδρῶν σθεναρὰ οἱ μικροί παραγωγοί), φεράνων τὴν τάση τῆς κοινοπραξίας νὰ λειτουργήσῃ πάνω στὸ πρότυπο τῆς καπιταλιστικῆς καθαρὰ ἐπιχείρησεως, καί ἐπίσης τὴν ἀπαρχὴ διαφορισμῶν στῶς κόλπους τῆς, ἐξοχα χαρακτηριστικῶν.

Ἡ ἐξέλιξη τῶν παραγωγικῶν καί ἀγροτικῶν σχέσεων στὴ Βεργία κατὰ τὸ διάστημα τῆς τελευταίας εικοσαετίας, πού ἐπιχειρήσαμε νὰ δόσουμε πῶ πάνω, φαίνεται λοιπὸν νὰ παρουσιάζει ὅλα ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικὰ πού προσδιορίζουν τὴ διαδικασία τῆς καπιταλιστικῆς ἐνσωμάτωσης, σὲ ὅτι ἀφορὰ τουλάχιστον τοὺς πέντε δείκτες πού ἐπιλέξαμε γιὰ τὴν ἀνάλυσή τῆς, δηλ. τὴ διαμόρφωση τοῦ τύπου τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης καί τοῦ συστήματος καλλιεργειῶν, τὴν ὀργάνωση ἐργασίας, τίς ἔγγεις

16. Πηγή: Διεύθυνση Λογιστικῶν, Τμήμα Μηχανολογικοῦ τῆς ΑΤΕ Βεργίας.

σχέσεις, τις μορφές κοινωνικότητας και τις ταξικές σχέσεις. 'Ωστόσο, τὰ φαινόμενα έκσυγχρονισμού πού διαπιστώσαμε σ' όλα τὰ επίπεδα τῆς τοπικῆς κοινωνίας ἄρκειον ἄραγε γιά νά πείσουν ὅτι οἱ κοινωνικοὶ μετασχηματισμοὶ πού συντελοῦνται μέσω μιᾶς γοργῆς ἀύτησης τῶν ἀνταλλαγῶν καί μιᾶς συν-ακόλουθης ἀνάπτυξης τῶν λειτουργικῶν κοινωνικῶν διαφορισμῶν, συγκλίνουν πρὸς τὴν ἀποκρυστάλλωση ἑνός «συστήματος» ὅπου ὅλα τὰ τμήματα ἀλληλοεξαρτῶνται στενά καί ἰσορροποῦν ἀμοιβαία, ὅπως ὑποστηρίζει μιά ὀρισμένη στρουκτουροφονξιοαναλιστικὴ ἀντίληψη;¹⁷

Ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς σειρᾶς διαστρεβλωτικῶν συμπτωμάτων πού δὲν πάγαμε νά ἐπισημαίνουμε σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ ἄρθρου μας, συνηγορεῖ γιά τὴν ἄκρα ἐπιφυλακτικότητα πού ἐπιβάλλεται ἀναφορικά μὲ τὴ συνεκτικότητα καί τὴ σταθερότητα αὐτοῦ τοῦ συστήματος. Ἄλλα ἀπὸ τὰ συμπτώματα αὐτὰ εἶναι καθαρῶς περιστασιακά καί ἀνάγονται σὲ ὀργανο-διαρθρωτικὲς ἀνακολουθίες, ἄλλα εἶναι ἐγγενῆ στὴ διαδικασία έκσυγχρονισμού τῆς γεωργίας προκειμένου γιά περιφερειακοὺς καί ἐξαρτημένους οικονομικοὺς σχηματισμοὺς ὅπως ὁ ἐλληνικός, καί ἄλλα, υπερβαίνοντα τὰ ἐλληνικὰ πλαίσια, συνδέονται στενά μὲ τοὺς καταναγκασμοὺς αὐτοῦ καθαντοῦ τοῦ τύπου τῆς καπιταλιστικῆς ἀπορρόφησης τῆς οἰκογενειακῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης ὅπως συντελεῖται στίς ἀνεπτυγμένους βιομηχανικὲς χώρες, θέτοντας τὸ πρόβλημα τοῦ ἴδιου τοῦ μέλλοντος τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας σάν ὀργανικῆς συμβιωτικῆς ὁμάδας ἢ σάν ἄπλοο οἰκιστικὸ κελύφος. Ἡ ταυτοχρονὴ κρίσιμῃ ἀγροτικῆς ὑποαασχόλησης καί ἔλλειψης ἐργατικῶν χεριῶν, ἢ κοινοτοποίησης τῆς καλλιερ-γῆσιμης γῆς, τὰ ποικίλα ἐμπόδια στὸ στήσιμο μιᾶς «βιώσιμης» ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης ἑνός ὀρισμένου μεγέθους καί ἢ ἔλλειψῃ νομοθετικῆς ρύθμισης τῶν μισθώσεων, ἢ κερδοσκοπία γύρω ἀπὸ τὴ γῆ καί ἢ ἀυξάνουμένη κατοχὴ τῆς ἀπὸ μὴ ἀγρότες, ἢ ἐπι-σφαλῆς θέσι τῶν μικρῶν ἐκμεταλλεῶσεων πού διατηροῦνται μόνο χάρις στὴν ἐλαστικότητα πού τοὺς ἐξασφαλίζει ὁ αὐτοκαταλωτικὸς χαρακτήρας τους, εἴτε χάρις στὰ επίπεδα τῶν τιμῶν τοῦ κηπου-καί τοὺς ἐξωγεωργικοὺς πόρους, ἢ ἀγροτικὴ ἐξοδος καί ἢ καθυστέρηση, τέλος, στὴν αὐτοργάνωση τῶν ἀγροτῶν ὅστε οἱ ἀναδυόμενες νέες κατηγορίες συν-λογικῶν συμφερόντων νά μεταφράζονται καί στὸ θεσμικὸ ἐπίπεδο, ἀποτελοῦν μερικὰ ἀπὸ τὰ συμπτώ-ματα αὐτὰ. Βέβαια, πρὲς νά ὑπογραμμίσουμε πὼς δὲν ἀποτελοῦν πρωτότυπα καί μοναδικὰ χαρακτηρι-

στικά τῆς τοπικῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας πού μελετᾶ-με. Πολλὰ μάλιστα ἀπ' αὐτὰ γίνονται ἀντικείμενο, τὰ τελευταία χρόνια, ὅλο καί μεγαλύτερης προ-σοχῆς ἀπὸ πλευρᾶς εἰδικῶν στὰ πλαίσια ἀναλύσεων σὲ περιφερειακὸ ἢ σὲ ἐθνικὸ ἐπίπεδο. Ἀναφορικά μὲ τὸν καταταμαχισμό τῆς γῆς π.χ. στὸ πάντοτε ἐπί-καιρο πρόβλημα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἀναδαμῶν ἐρ-χονται τώρα νά προστεθοῦν οἱ νέες ἰδέες γιά τῆς ὁμαδικῆς καλλιέργειες. Στὸ θέμα τῶν μισθώσεων ὁ Α.Δ.Πεπελάσης τόνισε πρόσφατα¹⁸ τὴν ἐπιγούσα ἀνάγκη τῆς λήψης νομοθετικῶν μέτρων ὅστε ν' ἀυ-ξηθεῖ ἢ «κινητικότητα» τῆς γῆς καί νά διαχωριστεῖ ἢ ἰδιοκτησία ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση, ἀκολουθώντας στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς τάσεως πρὸς τὸν περιορισμὸ τῶν ἀπόλυτων δικαιωμάτων τῆς γαιοκτησίας πού παρα-τηροῦνται στὴ Δ.Ευρώπη.¹⁹ Ἐνῶ, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν γεωγράφων ὑπογραμμίζονται ἰδιαίτερα οἱ κοι-νωνικὲς συνέπειες τοῦ έκσυγχρονισμού ἀναφορικά μὲ τῆς ὁποῖες ὁ Ρ.Υ. Ρέχουχ διαβλέπει τὸ ἐνδεχό-μενο μιᾶς «δυναμικῆς ἐπανόδου» τῶν ἀσπῶν στὴν ἐλληνικὴ ὑπαίθρο²⁰ καί ὁ G.Burgel διερωτᾶται κατὰ πόσο δὲν θὰ εἶναι «κοινωνικὰ καταστροφικῆς» γιά τὸ ἄμεσο μέλλον.²¹

Ἐν τούτοις, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπισημάνση ἴδιων ἢ παραπλήσιων φαινομένων σὲ εὐρύτερα ἀγροτικά πλαίσια, παραμένει γεγονός ὅτι ἢ μονογραφικὴ ἐμ-βάθυνση ἀποτελεῖ τὴ μόνη κατάλληλη καί δοκιμα-σμένη μέθοδος γιά τὴ μελέτη, ὅπως καί ἄλλοι τονί-ζουμε, τῆς συγκεκριμένης ἐκφρασης πού παίρνουν οἱ ἀγροτικοὶ μετασχηματισμοὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς κοι-νότητας, στὴν βλότητά τους καί τὴν ἐσωτερικὴ τους συνδιάρθρωση καί ἀλληλοδιαπλοκὴ, σὲ ἀναπό-κριση πάντοτε μὲ τῆς τοπικῆς καί ἱστορικῆς συνθη-κες. Ἡ μέχρι τώρα ἐρευνα μᾶς ἐπέτρυνε νά δοῦμε ἕνα μέρος μόνο αὐτῶν τῶν μηχανισμῶν.

Πληθὸς ἀπὸ ἐρωτήματα παραμένουν στὸ σκοτάδι: Ποιοὶ εἶναι, π.χ. οἱ κανόνες τῆς ἐγγυῆς διαδοχῆς καί ποιά ἢ σχέση τους μὲ τὴν ἀγροτικὴ ἐξοδος καί τὴ μετανάστευση; Ποιά εἶναι ἢ κατονομὴ ρόλων στὸ ἐσωτερικὸ τῆς οἰκογενειακῆς ἐκμεταλλευτικῆς μον-άδας σήμερα; Ποιὲς συγκεκριμένους μορφῆς παίρνει ἢ γαιοπρόσδοος, μὲ ποιους τρόπους καί σὲ τί ἀναλο-γία διοχετεύεται πρὸς τὰ ἔξω αὐτῆ ἢ τελευταία κα-θῶς καί τὸ μέσο ποσοστὸ κέρδους ἢ ἀκόμα καί ἢ ὑπερεργασία, ἀνάλογα μὲ τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας πού προσδιορίσαμε στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χωριοῦ; Πῶς

18. Βλ. Α.Δ.Πεπελάση, Ἀγροτικά, μιά ἄλλη θεώρηση, Ἰθάκη, Μετόπη ΕΠΕ, 1978.

19. Βλ. μεταξὺ ἄλλων, E.W.Hofstee, «La possession de la terre, une rémanence culturelle?», Pl. Rambaud, Sociologie Rurale, Recueil de textes—EHESS Mouton, Paris—La Haye, 1976.

20. Ρ.-Υ. Ρέχουχ, «La réforme agraire en Grèce», Revue de Géographie de Lyon, Vol. L, No 4, 1975 (pp. 317-332).

21. G. Burgel, «Recherches Agraires en Grèce», Mémoires et Documents, Recherches sur la Grèce Rurale—Service de Documen-tation et de Cartographie Géographiques CNRS, Vol. 13, 1972 (pp. 9-60).

17. Βλ. πάνω σ' αὐτὸ τὴν ἀρθρογραφία πού ἀναπτύχθηκε πρόσφατα μέσα ἀπὸ τῆς σῆλης τῆς Revue Française de Science Politique σχετικά μὲ τῆς θεωρίες τοῦ έκσυγχρονισμού καί τῆς ἐξ-ἀρτησης, καί ἰδιαίτερα τὰ ἄρθρα τοῦ J. Leca, «Pour une analyse comparative des systèmes politiques méditerranéens», καί A.C. Peixoto, «La théorie de la Dépendance, Bilan Critique», Revue Fr. de Sc. Pol., No 4-5, août-octobre 1977, vol. 27.

διαμορφώνεται ή «συλλογική ταυτότητα» από πλευράς ιδεολογίας και αντίκειμένου κοινωνικής διαπάλης των νέων ομάδων και ποιός ο ρόλος του πολιτισμικού παράγοντα στις οικονομικές διαδικασίες και στις πολιτικές συγκρούσεις; Ποιό είναι το σύγχρονο πρόσωπο της κοινότητας, ζει πάντοτε κάτω από το καθρεφτάκι της παραδοσιακής διαπροσωπικής κοινο-

νίας ή δδεύει προς σχήματα που θά της επιτρέψουν να σπάσει κάποτε τά δίκτυα προστασίας και ν' αντιπροσωπευθεί επ' ίσοις όροις με τήν αστική κοινωνία, στο επίπεδο της πολιτικής διαπάλης; Σ' αυτά τά ερωτήματα, όπως και σε άλλα πολλά, μόνο ή συνείδηση της επίτοπιας έρευνας μπορεί νά ρίξει κάποιο φώδ.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι. Μέγεθος άγροτικής έκμετάλλευσης, έργειες σχέσεις, διάρθρωση καλλιγεργειών-κτηνοτροφίας *

Κατηγορίες μεγέθους	Άριθμός άγροτ. έκμ.		Σύνολο έκτάσεων		Μίσθωση Έκτάσεις		Γής Άρ. άγροτ. έκμ.		Τριφύλλι Άρ. άγρ. έκμ.			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
-20στρ.	15	30	190,5	9,8	41	21,4	5	33,3	28	14,6	6	40
20-40 στρ.	16	32	459,0	23,6	65	14,1	6	37,5	74	16,1	12	75
40-60 στρ.	11	22	540,5	27,8	147	27,1	6	54,5	44,5	8,2	9	81,8
60+ στρ.	8	16	752,5	38,7	321	42,7	8	100	73	9,7	6	75
Σύνολα	50	100	1942,5	100	574	29,5	25	50	219,5		11,33	66
-Μ.Ο.												

Κατηγορίες μεγέθους	Καπνός Έκτάσεις		Βαμβάκι Έκτάσεις		Λενδροκαλλιέργεια Έκτάσεις	
	8	9	10	11	12	13
-20στρ.	Στρ. 40	% 20,9	Στρ. 12	% 6,3	Στρ. 2	% 13,3
20-40 στρ.	80	17,4	8,2	1,8	2	12,5
40-60 στρ.	61,5	11,4	8	72,7	1225,5	22,6
60+ στρ.	20,5	2,7	3	37,5	139	18,5
Σύνολα	202	10,3	26	52	281,7	14,5
-Μ.Ο.						

Κατηγορίες μεγέθους	Σιτάρι Έκτάσεις		Κριθάρι-Καλαμπόκι Έκτάσεις		Τεύτλα Έκτάσεις	
	14	15	16	17	18	19
-20στρ.	Στρ. 49,5	% 26	Στρ. 7	% 47,3	Στρ. 6	% 40
20-40 στρ.	105,5	23	13	81,2	149,5	32,6
40-60 στρ.	132,5	24,5	11	100	115,5	21,4
60+ στρ.	225	30	7	87,5	219	29
Σύνολα	512,5	26,4	38	76	521	26,8
-Μ.Ο.						

Κατηγορίες μεγέθους	Χέρσες Έκτάσεις		Σύνολο Καλλιγεργιων. έκτάσεων		Βοοειδή Άρ. Βοοειδ. Μ.Ο.	
	20	21	22	23	24	
-20στρ.	Στρ. 9	% 4,7	Στρ. 8	% 53,3	Στρ. 18	% 9,2
20-40 στρ.	-	-	11	68,7	50	25,6
40-60 στρ.	-	-	11	100	49	25,1
60+ στρ.	-	-	8	100	78	40
Σύνολα	9	0,5	38	76	195	100
-Μ.Ο.						

* Αντιπροσωπευτικό δείγμα 50 άγροτικών έκμεταλλεύσεων

ΠΙΝΑΚΑΣ Π. Διάρθρωση καλλιμερειών-κτηνοτροφίας στο έσωτερικό της αγροτικής εκμετάλλευσης*

Κατηγορίες μεγέθους	1	2	3	4	5	6	7	8
-20 Στρ.	0	0	0	0	0	0	0	0
	1	0	0	0	0	0	0	0
	1	0	0	0	0	0	0	0
	1	1	0	0	0	0	0	0
	1	1	0	0	0	0	0	0
	1	1	1	0	0	0	0	0
	1	1	1	0	0	0	0	0
	1	0	1	0	0	0	0	0
	1	0	1	0	0	0	0	0
	1	0	1	0	0	0	0	0
	1	1	0	1	0	0	0	0
	1	0	0	1	0	0	0	0
	1	0	0	1	0	0	0	0
	0	0	1	0	0	0	0	0
	20-40 Στρ.	1	0	0	0	0	0	0
1		1	0	0	0	0	0	0
1		1	0	0	0	0	0	0
1		1	1	0	0	0	0	0
1		1	1	0	0	0	0	0
1		1	1	0	0	0	0	0
1		1	1	0	0	0	0	0
1		1	1	0	0	0	0	0
1		0	1	0	1	0	0	0
1		0	0	0	1	0	0	0
1		0	1	1	0	0	0	0
1		1	0	0	1	0	0	0
1		1	1	0	0	1	0	0
1		1	1	0	1	1	0	0
1		0	0	0	0	0	0	1
40-60 Στρ.	1	0	0	0	0	1	0	1
	1	1	1	0	0	0	0	0
	1	1	1	1	0	0	0	0
	1	1	1	1	0	0	0	0
	1	1	1	1	0	0	0	0
	1	1	0	1	1	0	0	0
	1	1	1	1	1	1	0	0
	1	1	1	1	0	1	0	0
	1	1	1	1	0	1	0	0
	1	1	0	1	0	1	0	0
	1	0	1	1	0	0	1	0
	1	1	0	0	1	0	1	0
	1	1	0	0	0	0	1	0
	1	0	1	0	1	0	1	0
	1	0	1	0	1	0	1	0
+60 Στρ.	1	1	0	0	0	0	1	0
	1	0	1	0	1	0	1	0
	1	0	1	0	1	0	1	0
	1	1	0	0	0	1	1	0
	1	1	0	1	0	1	1	0
	1	1	0	1	0	1	1	1
	1	1	0	1	1	1	1	1

* Αντιπροσωπευτικό δείγμα 50 αγροτικών εκμεταλλεύσεων

Έπεξηγήσεις:

1: Δημητριακά (αυτοκαταναλωτική καλλιέργεια)

2: Τριφύλλι (αυτοκαταναλωτική καλλιέργεια)

3: Καπνός

4: Βαμβάκι

5: Δενδροκαλλιέργεια

6: Βοοειδή (+ 5 κεφαλές)

7: Δημητριακά (έμπορευματική καλλιέργεια)

8: Τριφύλλι (έμπορευματική καλλιέργεια)

—Στις δύο τελευταίες κατηγορίες περιλαμβάνονται όσοι διοχετεύουν στην αγορά πάνω από το 50% της παραγωγής τους.

—Τό σύμβολο 1 σημαίνει την παρουσία ενός χαρακτηριστικού στην αγροτική εκμετάλλευση, τό σύμβολο 0 την άπουσία του.

3. χαρακτηριστικά της τοπικής οικονομίας

του
Δημήτρη Ψυχογιού

3.1. ο νομός Ήμαθίας

Ο νομός Ήμαθίας, στον οποίο ανήκει η Βεργίνα, είναι ένας από τους πιο ανεπτυγμένους—αν όχι ο πρώτος—νομούς της χώρας σ' ό,τι αφορά την αγροτική οικονομία. Μιά έμμεση απόδειξη της δυναμικότητάς του αποτελεί και το γεγονός ότι στη δεκαετία 61-71 αύξησε τον πληθυσμό του κατά 3,1%, όταν όλοι οι άλλοι νομοί (με την εξαίρεση, βέβαια, των νομών Αττικής-Θεσσαλονίκης) παρουσίασαν μείωση πληθυσμού και μερικοί μόνο αύξηση μικρότερη του 1%. Πάντως, παρά το γεγονός της συνολικής αύξησης, ο αγροτικός πληθυσμός παρουσίασε μείωση κατά 5,4%.

Τό 1975 υπήρχαν στην Ήμαθία 307 γεωργικές βιομηχανίες. Η συνολική δυναμικότητά τους έφτανε σέ 1.500.000 τόννους πρώτης έλης, ποσότητα που αντιπροσωπεύει τό 12% της συνολικής δυναμικότητας των ελληνικών αγροτικών βιομηχανιών. Πρώτος νομός της χώρας από την άποψη αυτή, με δεύτερο τό νομό Λαρίσης, 7,4%. Τόσο στην Ήμαθία όσο και στη Λάρισσα, μεγαλύτερες μονάδες είναι τά αντίστοιχα εργοστάσια ζάχαρης, με ίση δυναμικότητα 640.000 τόννων.¹

Τό καθαρό κατά κεφαλή εισόδημα των κατοίκων του νομού διπλασιάζεται² μεταξύ 1971 και 1975 (26.350 δρχ. και 52.270 δρχ. αντίστοιχα, σέ τρέχουσες τιμές). Τίς αντίστοιχες χρονίες τό καθαρό κατά κεφαλή εισόδημα για τό σύνολο της χώρας ήταν 31.215 και 62.450 δρχ.

Στή διαμόρφωση του άκαθάριστου εισοδήματος του νομού (σχεδόν 10 δισ. δρχ.), ο αγροτικός τομέας μετέχει κατά 47%, ο δευτερογενής κατά 21% και ο τριτογενής κατά 32%. Η παραγωγή φρούτων (ροδάκινα, μήλα, άχλάδια) συμμετέχει κατά 15% στή διαμόρφωση του συνολικού εισοδήματος του νομού. Μόνη της ή άξία της παραγωγής ροδάκινων (1 δισ. δρχ.) ξεπερνά την άξία της κτηνοτροφικής παραγωγής (850 εκ. δρχ.) παρά τό γεγονός ότι ή Ήμαθία παράγει τά 67% του έρυθρού κρέατος και τά 80% του γάλακτος όλης της Κεντρικής-Δυτικής Μακεδονίας (όλα τά στοιχεία αναφέρονται στό 1975).

Ο έπισκέπτης της Βέροιας, της πρωτεύουσας του νομού, δέν έχει ανάγκη από στατιστικά στοιχεία για νά καταλάβει τή σημασία που έχει για τή ζωή του τόπου ή παραγωγή φρούτων και κύρια ροδάκινων. Τό τοπίο άλλωστε, ιδιαίτερα στον οδικό άξονα Βέροια-Νάουσα-Σκύδρα, δέν είναι παρά μία έντυπωσιακή επανάληψη όπωρώνων και βιομηχανιών για τή συσκευασία και τή διατήρηση των φρούτων. Στίς έρωτήσεις του έπισκέπτη σχετικά με τήν οικονομία της περιοχής, τά προβλήματα της, τίς προοπτικές της, οι πρώτες απαντήσεις θ' άφορούν τά ροδάκινα, τίς τιμές τους, τίς εξαγωγές, τήν έλλειψη εργατικών χεριών για τή συγκομιδή τους, τά ειδικά προβλήματα τών διαφόρων ποικιλιών. Στό ροδάκινο θ' άποδοθεί ο οικοδομικός όργανισμός των τελευταίων χρόνων, ή αύξηση του αριθμού των ιδιωτικών αυτοκινήτων, ή δημογραφική ανάπτυξη της Βέροιας—άκόμη κι αυτές οι έπιτυχίες της τοπικής ποδοσφαιρικής ομάδας που τή χρηματοδοτούν οι μεγαλέμποροι του ροδάκινου, όπως μάς πληροφορήσαν.³

Έστω κι αν αυτή ή εικόνα είναι υπερβολική και δέν έπεκτείνεται όπωσδήποτε στό σύνολο του νομού Ήμαθίας—όπως φαίνεται άλλωστε καθαρά στην περίπτωση της Βεργίνας—είναι γεγονός πώς τό ροδάκινο δέν ένδιαφέρει μόνο τίς οικογένειες που τό καλλιεργούν (περίπου 9.000 τό 1971, σύμφωνα με τήν άπογραφή, περισσότερες όποσδήποτε σήμερα) ή τους 100 περίπου έπίσημους κι άνέπιστημους έξαγωγείς. Έχει ανάπτυξει μία όλόκληρη «βιομηχανία του ροδάκινου» που περιλαμβάνει τά διαλογητήρια—συσκευαστήρια, τά ψυγεία, τά εργοστάσια παραγωγής ειδών συσκευασίας, τά κονσερβοποιεία. Τίς «90 μέρες του ροδάκινου», τέλη Μαΐου—τέλη Αυγούστου που γίνεται ή συγκομιδή κι οι έξαγωγές, δημιουργείται όξυ πρόβλημα εργατικών χεριών που λύνεται μόνο με τήν επιστράτευση όλων των διαθέσιμων εργατικών χεριών κάθε οικογένειας και τήν άφιξη στο νομό εργατών από άλλες περιοχές (3-4 χιλιάδες, σύμφωνα με μαρτυρίες). Πρόκειται κύρια για κατοίκους των γειτονικών όρεινων περιοχών αλλά δέ λείπουν κι οι ωμασθηνοί της Θράκης, οι φοιτητές, οι «έγχρωμοι»—Πακιστανοί ή Άραβες. Ορισμένοι μεγαλοκαλλιεργητές πηγαίνουν οι ίδιοι ν' αναζητήσουν τους εργατές στις περιοχές τους. Όσοι έρχονται μόνοι τους καταφεύγουν στα ειδικά «στέκια», καφενεία συνήθως, όπου θά εμφανιστεί ο άγοραστής της εργατικής τους δύναμης και θά καθοριστούν οι όροι: μεροκάματο (γύρω στις 600 δρχ. τό 1977), διαμονή, τροφή, μεταφορά.

1. Έκθεση ΚΕΠΕ για τό Πρόγραμμα Οικονομικής Ανάπτυξης 1976-1980, *Οι γεωργικές βιομηχανίες*, Αθήνα 1976.

2. Τά στατιστικά στοιχεία που άφορούν τό νομό προέρχονται (όπου δέν αναφέρεται άλλη πηγή) από έκθεση της Νομαρχίας για τή σύνταξη του 5ετούς προγράμματος ανάπτυξης του νομού, που είχε τήν καλύτερη νά μάς παραχωρήσει ο νομάρχης κ. Γρηγ. Θεοδοσίου.

3. Κατά τήν παραμονή μας στη Βεργίνα-Βέροια είχαμε τήν ευκαιρία νά μαγνητοφωνήσουμε περί τίς 15 συνεντεύξεις με εκπροσώπους των κομμάτων, βουλευτές, δημοσιογράφους, οικονομικούς παράγοντες. Η περιγραφή που άκολουθεί σχετικά με τή σημασία του ροδάκινου για τήν Ήμαθία στρίβεται στις συνεντεύξεις αυτές που δέν έγινε δέ τώρα δυνατό νά αξιοποιηθούν (νά αναλυθούν δηλαδή ως προς τό περιεχόμενό τους) πλήρως.

‘Η πιο κρίσιμη όμως φάση του ροδάκινου αρχίζει ακριβώς τη στιγμή που είναι έτοιμο (διαλεγμένο, συσκευασμένο) να φύγει για την αγορά. Για τὸ 77% τῆς ἐμπορεύσιμης παραγωγῆς (τὸ 1975 δηλαδή 110.000 τόνοι ἀπὸ τὶς 144.000) αὐτὸ σημαίνει ἐξαγωγή τὸ ἐξωτερικὸ — κύρια στὸ Μόναχο ὅπου (τὸ 1975 πάντα), κατεθύνθησαν τὰ 75% τῶν συνολικῶν ἐξαγωγῶν ροδάκινου τῆς χώρας. Ἐκεῖ θὰ διαμορφωθεῖ ἡ τιμὴ του. Σπᾶνια θὰ φύγουν τὰ ροδάκινα μὲ τιμὴ ἀπὸ πρὶν ἐξασφαλισμένη. Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς Ἑλλήνων ἐξαγωγέων ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα τὸν «ἐλληνοελληνικὸ πόλεμο», ὅπως τὸν ἀποκαλοῦν στὴ Βέρροια: τὸν ἀνταγωνισμὸ τῶν ἐξαγωγῶν γιὰ τὴ διάθεση τοῦ ροδάκινου.⁴ Στὸν πόλεμο αὐτὸ πρέπει νὰ προστεθεῖ κι ὁ «ἐλληνοϊταλικὸς ἀντίστοιχος, πού ὅπωςδὴποτε γίνεται μὲ ἄδυσμενεις ὁρους γιὰ τοὺς Ἑλληνες, μιά πού οἱ Ἴταλοί, ὄντας ἤδη στὴν ΕΟΚ, ἔχουν εὐνοϊκὴ μεταχείριση καὶ δὲν φοβῶνται ἀντισταθμιστικὲς εἰσφορὲς ἢ ἀπαγόρευσις ἐξαγωγῶν. Πιὸ πρὶν ἔχει προηγηθεῖ ἄλλος πόλεμος, στὸ ἐλληνικὸ ἔδαφος, γιὰ τὴν ἐξασφάλισις μεταφορικῶν μέσων, τῶν βαγόνων-ψυγείων καὶ φορτηγῶν πού θὰ μεταφέρουν τὰ ροδάκινα στὸ Μόναχο. Πρόκειται γιὰ ἕναν πόλεμο ἐξ ἴσου ἀδυσώπητο μὲ αὐτὸν τῆς ἐξασφάλισις πελατῶν στὸ Μόναχο, ὅπου ὅλα τὰ μέσα, ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν χαριστικὴ ἐξασφάλισις βαγόνων, εἶναι ἐπιτηρετὰ.

Αὐτὴ ἡ ἄμεση ἐξάρτησις τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὶς ἀγορὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ ἔχει ἀπονοργήσει μιὰ «κοσμοπολιτικὴ» ἀτμόσφαιρα, ἀναπύρρησι γιὰ ἐλληνικὴ ἐπαρχιακὴ πόλη. Οἱ βασικὲς ἀποφάσεις γιὰ τὸ ροδάκινο θὰ παρῶν στίς Βρυξέλλες ἢ τὸ Μόναχο κι οἱ ἐπιπτώσεις τους θὰ εἶναι ἄμεσες στὴ Βέρροια. Ἡ Ἀθήνα μόνον διορθωτικὰ μπορεῖ νὰ ἐπέμβει στὴν περίπτωσι πού ἡ κατάστασι χειροτερεῖ πολὺ — ἀδυνατεῖ ὑπέριμετρα ἢ ἀντισταθμιστικὴ εἰσφορὰ τῆς ΕΟΚ, ὅποτε σταματοῦν οἱ ἐξαγωγές. Οἱ ἀποφάσεις τῆς ἰταλικῆς, τῆς γαλλικῆς, τῆς ἰσπανικῆς κυβερνήσεως (οἱ τρεῖς αὐτὲς χώρας εἶναι οἱ κύριοι ἀνταγωνιστές) σχετικὰ μὲ τὴν ροδάκινοπαραγωγή θὰ γίνουιν γνωστές — ἔστω καὶ παραμορφωμένες — στὴ Βέρροια. Θὰ συζητηθῶν, θὰ σχολιαστοῦν, θὰ μετρηθῶν οἱ ἐπιπτώσεις τους, θὰ συγκριθῶν μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἀποφάσεις τῆς ἐλληνικῆς. Ἡ συμφωνία ἐνταξῆς στὴν ΕΟΚ θὰ εἶναι κα-

4. Στὸν πόλεμο αὐτὸ οἱ ἐπιτελεῖς εἶναι Γερμανοί. Πράγματι, τὶς περισσότερες φορὲς οἱ Ἑλληνες ἐξαγωγεῖς συνεργάζονται μὲ γερμανικοὺς ἐμπορικοὺς οἴκους πού ἀναλαμβάνουιν τὴν πρῶθισι τοῦ ροδάκινου στὴ γερμανικὴ ἀγορὰ. Ὑπάρχουν μάλιστα πολλὲς περιπτώσεις πού αὐτὴ ἡ διαχείρισις ἐκ μέρους τῶν Γερμανῶν γίνεται ἐν λευκῶ: Κλείνονται ἀπὸ τὸν Ἰανουάριον ἢ Φεβρουάριον συμβόλαια γιὰ τὴν παράδοσι ὁρισμένων ποσοτήτων ροδάκινου, ἐναντι προκαταβολῆς τῶν Γερμανῶν. Οἱ Γερμανοὶ στέλλουν ἐκκαθαριστικὲς λογαριασμῶν στίς κοινοπραξίαις ἢ τοὺς ἰδιώτες ἐξαγωγεῖς γιὰ τὶς ποσότητες πού παραλαμβάνουιν. Αὐτὲς οἱ ἐκκαθαρίσεις δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐλεγχθῶν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες ἐξαγωγεῖς πού δὲ διαθέτουν δικούς τους ἀντιπροσώπους στὸ Μόναχο.

θοριστικὴ γιὰ τὴ Βέρροια, πιστεύουιν οἱ παράγοντες πού ἀσχολοῦνται μὲ τὶς ἐξαγωγές ροδάκινου: Ἀρκετοὶ φοβοῦνται πὸς ἡ ΕΟΚ θὰ ἐπιβάλει περιορισμοὺς στὴν παραγωγή ροδάκινου γιὰ νὰ μὴ θιγῶν οἱ Ἴταλοὶ κι οἱ Γάλλοι ἀγρότες ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ ροδάκινα πού θὰ κατακλύσουιν, χωρὶς περιορισμοὺς πιά, τὶς ἀγορὲς τῆς.⁵

Πρέπει νὰ σημειώσουμε πὸς αὐτὴ ἡ κοσμοπολιτικὴ συλλογιστικὴ γιὰ τὸ ροδάκινο, ἐκτεταμένη σὰ φαινόμενο στὴ Βέρροια λόγῳ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐξαγωγικῶν φορέων πού κινδυνεῖ αὐτόνομα στὴν ἐξωτερικὴ ἀγορὰ, δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει καὶ στὸ ροδάκινοπαραγωγίῳ πού τὸν ἐνδιαφέρει πιὸ πολὺ ἢ ἐξασφάλισις ἐνός σταθεροῦ εἰσοδήματος κι ὄχι ἡ κερδοσκοπιὰ πάνω στίς διακυμάνσεις τῆς τιμῆς πού ἐξασφαλίζουιν κέρδος τὸν ἐμπορὸ-ἐξαγωγέα. Στὴ θέσι τῆς ἀβέβαιης τιμῆς τοῦ Μονάχου φαίνεται νὰ προτιμᾶ τὴν καθιέρωσι μιᾶς τιμῆς ἀσφάλειας γιὰ τὰ ροδάκινα — πού ἡ Ἀθήνα ἀρνεῖται ἐπιμονὰ νὰ παραχωρήσει. Κι ἀκολουθοῦν τὰ πικρόχολα σχόλια, τόσο συνηθισμένα στὴ Βέρροια Ἑλλάδα: «ἂν τὰ ροδάκινα παρήταν στὴν Πελοπόννησο θὰ εἶχαν τιμὴ ἀσφάλειας».

Θὰ ἦταν λάθος νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς πὸς τὸ κράτος ἀδιαφόρησε γιὰ τὴν ἐπέκτασι τῆς καλλιέργειας καὶ τῶν ἐξαγωγῶν τοῦ ροδάκινου. Ἀντίθετα, μὲ μιὰ σειρά μέτρα πού ἀρχίζουιν ἀπὸ τὸ 1960 (ἐπιδοτήσεις δεινδρῶν, ἐμβολίαι, φαρμάκων κτλ.) ἐνισχύεται ἡ ἐπέκτασι ἢ καὶ βελτίωσι τῶν ὀπωρῶν. Ἄμεσες εἰσοδηματικὲς ἐνισχύσεις στοὺς ροδάκινοπαραγωγούς χορηγήθηκαν μόνον εὐκαιριακὰ. Κύρια τὸ κράτος ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν αὔξησι τῶν ἐξαγωγῶν, δίνοντας εἰδικὲς ἐπιδοτήσεις στοὺς ἐξαγωγεῖς. Ὅπως παρατηρεῖ ὁμοῦ ὁ Ν. Μπαλάς, οἱ ἐπιδοτήσεις δὲν φαίνεται νὰ ἐπιδροῦν οὔτε στὴν αὔξησι τῶν ἐξαγωγῶν, οὔτε καὶ νὰ συντελοῦν στὴν στήριξι τῶν τιμῶν τοῦ παραγωγῶ.⁶

Εἶναι πάντως ἀναμφίβολο πὸς ἡ καλλιέργεια τοῦ ροδάκινου συντέλεσε σημαντικὰ στὴν ἀνάπτυξι ὅλης τῆς περιοχῆς τὰ τελευταῖα 15 χρόνια, ἔστω κι ἂν αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξι δὲν ἦταν ἰσόμερη γιὰ τὸ σύνολο τοῦ νομοῦ, καὶ πὸς παράλληλα δημιουργεῖται δεξιότατα προβλήματα σ' ὅ, τι ἄφορα τὴν ποιότητα τῆς

5. Εἶναι πιθανὸ ἡ σχετικὴ ἐπιφυλακτικότητα τοῦ ἐξαγωγικοῦ κυκλώματος τῆς Βέρροιας ἀπέναντι στὴν ἐνταξῆ στὴν ΕΟΚ νὰ συνδέεται μὲ τὴν ἀναγκαστικὴ πλῆον κατάρχησι τῶν ἐπιδοτήσεων καὶ τὴν ἀναγκαῖα ὀργάνωσι σὲ ὀρθολογικὴ βάση τοῦ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου. Σίμωνα μὲ τὸν Ν. Μπαλάς (*Ὁ Ρόλος τοῦ Κρατικοῦ Παρεμβατισμοῦ στὴν Ὀπωροκαλλιέργεια*, ΑΤΕ, Ἀθήνα 1977, σ. 71-80), ἡ ἐνταξῆ δὲν θὰ ἐπηρεάσει τὶς ἐξαγωγές γιὰτι εἶνα μόνον μέρος τῶν ἐξαγωγῶν συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὴν παραγωγή τῶν χωρῶν τῆς ΕΟΚ. Ἀντίθετα, θὰ ἐπεκταθῶν περισσότερο, στὸ βαθμὸ πού θὰ καλλιεργηθῶν νέες, πιὸ πρῶμες ποικιλίες. Ὅμως αὐτὸ προποθεῖ τὸ ξερῆσμα ἀρκετῶν ἀπὸ τὶς υπάρχουσες ποικιλίες, χωρὶς νὰ ἔχει ἐναντιθεῖ ἡ παραγωγικὴ ικανότητα τῶν δέντρων.

6. Ὁπ., σ. 76-77. Σχετικὰ μὲ τὴν κρατικὴ πολιτικὴ στὰ ροδάκινα, βλ. σελίδες 8-16 καὶ 111-132.

ζῶης. Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἀνάπτυξης ἔχουν μερικά κραυγαλέα ἐπιχειρήματα νά παρουσιάσουν: Τὴν ἐγκατάλειψη τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν, ὅπου δλόκληρα χωριά ἐρήμωσαν ἐξ αἰτίας τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ μεγάλοι ἰδιοκτῆτες δασῶν τῆς περιοχῆς («μπέηδες») ἀπαγόρευσαν στους κτηνοτρόφους τὴν πρόσβαση στὰ δάση· τὴ μόλυνση τῶν ποταμῶν ἀπὸ τὰ ἀπόβλητα τῶν βιομηχανιῶν, τὴν ἔλλειψη ἀποχευτικῶν ἀγωγῶν καὶ συστημάτων ὑδρευσης στὰ χωριά καὶ τῆς πόλεως, πού ὀδήγησε στὸ νά ἀποτελεῖ ἐνδημικὴ σχεδὸν ἀρρώστια ἡ ἥπατίτιδα στὸ τρίγωνο Ἐπισκοπῆ-Ἁγία Μαρίνα-Ἀλεξάνδρεια.⁷ Τὸ πρόβλημα τῶν ἀκτημόνων, τέλος: Ἐνας βουλευτῆς τῆς Ν.Δ. τοὺς ὑπολογίζει σὲ 8.500, ἐνῶ ὑπάρχουν 60.000 στρέμματα γῆς πού εἶναι δυνατό νά διαθεθῶν, κὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα 20.000 ἀνήκουν στὴν Ἐκκλησία καὶ μέρος τῶν ὑπολοίπων σὲ μεγάλους γαιοκτῆμονες ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους κατέχουν περισσότερα ἀπὸ 3.000 στρέμματα.

Διαφέρουν ἐπίσης οἱ ἐκτιμήσεις καὶ γιὰ τὸ ποιὸς ἔχει συνεισφέρει περισσότερο σ' αὐτὴν τὴν ἀντιφατικὴ ἔστω, ἀνάπτυξη.⁸ Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν κοινοπραξιῶν διεκδικοῦν γιὰ τῆς ὀργανώσεις τους τὴν τιμὴ αὐτή: Ἡ ἐμφάνισή τους, ἀπὸ τὸ 1965 περίπου, ἔδωσε τὴ δυνατότητα νά «κοινωνικοποιηθῶν» τὰ κέρδη, νά γίνει πιὸ ὀρθολογικὸ τὸ ὅλο κύκλωμα, νά ἐπιτύχουν καλύτερες τιμές οἱ παραγωγοί. Καὶ μιλοῦν μὲ ἀποτροφὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνῃ ὅπου τῆς σχέσεις παραγωγῶν-ἐμπόρων καθόριζαν τὰ «3Α»: Ἀζύγιστα, Ἀσμφωνήτα, Ἀπλήρωτα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ ἰδιωτῆτες ἐξαγωγεῖς κατηγοροῦν τῆς κοινοπραξίας πὸς «εἰσβάλλουν» στὴ Γερμανία χωρὶς καμιά γνώση τῆς ἀγορᾶς μὲ ἀποτέλεσμα νά δυσφημοῦν τὰ ἑλληνικὰ ροδάκια καὶ νά δίνουν τελικὰ μικρότερες τιμές στους παραγωγούς ἀπ' αὐτῆς τῶν ἰδιωτῶν.

Συμπερασματικὰ μπορούμε νά ποῦμε πὸς ἂν γιὰ κάθε ἄλλο παρὰ γιὰ μονοκαλλιέργεια μπορεῖ κανεὶς νά μιλήσει σχετικὰ μὲ τὴν Ἡμαθία, ἡ καλλιέργεια τοῦ ροδάκινο παίζει καθοριστικὸ ρόλο στὴν οἰκονομία τοῦ νομοῦ. Κὶ ὁποσδήποτε πολλὰ ἄκομη θὰ μπορούσε κανεὶς ν' ἀναφέρει σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξή

7. Στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα τῆς Βέροιας Ἀλλαγῆ.

8. Φυσικὰ δὲν ὀφείλεται μόνο στὰ ροδάκια ἡ ἀνάπτυξη αὐτῆ. Ἡ καλλιέργεια τοῦ βαμβακιοῦ, ὅπως καὶ τὸν μῆλον καὶ τὸν ζαχαρότευκτο, καθὼς καὶ ἡ κτηνοτροφία, ἔχουν παίζει σημαντικὸ ρόλο. Μὲ τὴν ἐξαίρεση τοῦ βαμβακιοῦ, πού ὅπως δείχνει ἡ καμπύλη I ἡ καλλιέργειά του βρίσκεται σὲ κάμψη τὴν περίοδο αὐτῆ, ὅλοι οἱ ἄλλοι κλάδοι ἐπεκτείνονται συνεχῶς. Καὶ δὲ θὰ πρέπει νά ξεχνᾶμε τὴν παραγωγή νημάτων (κυρία στὴ Νάουσα) καὶ φλοκάτης. Περιοριστικὰ μὲ τὴν παρουσίασὶ τοῦ κυκλώματος τῶν ροδακίων γιὰ δύο λόγους: α) Γιατὶ πιστεύουμε πὸς γύρω ἀπὸ τὴν παραγωγὴ ροδακίων ἀρθρώνεται ὅλη ἡ οἰκονομία τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὸ 1960 καὶ μετὰ, β) Γιατὶ ἀποτελεῖ τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς δύο πόλους τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς Βεργίνας (παρὰ τὴν περιορισμένη καλλιέργεια τοῦ ροδακίου στὸ χωριό). Ὁ δεύτερος πῶλος, ὁ κωνός, πού ἀποτελεῖ τὴν σημαντικότερη καλλιέργεια τοῦ χωριοῦ ἀπὸ τὸ 65 καὶ μετὰ, ἀποτελεῖ περιθωριακὴ καλλιέργεια στὸ σύνολο τοῦ νομοῦ Ἡμαθίας (καμπύλη II).

του τὰ τελευταῖα 15-χρόνια. Ὁμῶς αὐτὴ ἡ μακροσκοπικὴ προσέγγιση ἐλάχιστα βοηθᾷ στὴν κατανόηση τῶν διαδικασιῶν πού συντελέστηκαν, στὶς ἐπιπτώσεις πού ὑπῆρξαν καὶ στὰ αἷτια τῶν συγκεκριμένων ἐπιλογῶν αὐτῶν πού ταυτοχρόνα δημιουργοῦν καὶ φρίστανται τῆς ἀλλαγῆς, τῶν ἀγροτῶν τῆς Ἡμαθίας. Ἡ μελέτη τῆς ἐξέλιξης τῆς Βεργίνας αὐτὰ τὰ τελευταῖα 15 χρόνια θὰ βοηθήσει πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.

3.2. ἡ Βεργίνα

Κὶ ἐδῶ ὁ παρατηρητῆς δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ στατιστικῆς γιὰ νά πειστεῖ σχεδὸν ἀμέσως πὸς τὰ ροδάκια δὲν κυριαρχοῦν στὴν οἰκονομία τοῦ χωριοῦ. Οἱ κωφῶνες εἶναι σπάνιοι καὶ τὸ συσκευαστήριο τῆς Κοινοπραξίας τῶν ροδακιοπαραγωγῶν τοῦ χωριοῦ περνᾷ στὴν ἀρχὴ ἀπαρατήρητο μιά πού ἐξωτερικὰ τίποτα δὲν προδίδει τὸν προορισμὸ τοῦ μεγάλου οἰκοδομηματος, τὴν περίοδο βέβαια πού δὲ βρίσκεται σὲ λειτουργία. Τὰ ἐπίσημα στοιχεῖα ἐπιβεβαιώνουν καὶ ὀριοθετοῦν σαφέστερα αὐτὴ τὴν ἐντύπωση, ὅπως δείχνει ὁ πίνακας Α.⁹

ΠΙΝΑΚΑΣ Α. Κατανόμῃ καλλιέργειῶν Ἡμαθίας-Βεργίνας (Ποσοστὸ % σὲ σχέση μὲ τὸ σύνολο τῶν καλλιεργησιμῶν ἐκτάσεων)

Καλλιέργεια	Βεργίνα (1977) %	Ἡμαθία (1975) %
Δημητριακά	56	25
Κτηνοτροφικὰ φυτὰ	11	7
Κωνός	10	2
Βαμβάκι	10	21
Δενδροκαλλιέργεια	9	25
Τεύτλα	1	11
Διάφορα ἄλλα	3	9

Πηγές: Ἡμαθία: Νομαρχία Ἡμαθίας
Βεργίνα: Δείγμα 50 γεωργικῶν ἐκμεταλλεσιῶν

Ἡ κυριαρχία τῶν δημητριακῶν, ἡ ἐκτεταμένη σχετικὰ καλλιέργεια κωνοῦ καὶ κτηνοτροφικῶν φυτῶν (πολυετές τριφύλλι), ἡ ἀνυπαρξία τεύτλων, ἡ περιορισμένη καλλιέργεια βαμβακιοῦ καὶ δέντρων διαφοροποιοῦν σημαντικὰ τὴ Βεργίνα ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ νομοῦ. Οἱ παράγοντες πού καθόρισαν αὐτὴ τὴ διαφοροποίηση φαίνεται νά εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴ θῆληση τῶν κατοίκων, ἡ τουλάχιστο ἐξῶ ἀπὸ τὰ ὄρια τῶν δυνατοτήτων τους νά ἐτηγρέασουν καθοριστικὰ τῆς ἀντικειμενικῆς συνθήκης: Σ' ὅτι ἀφορᾷ τὰ τεύτλα, ἡ καλλιέργειά τους προϋποθέτει τὴ

9. Στὸν Πίνακα Α δίνουμε τῆς καλλιέργειας τῆς Βεργίνας μὲ βάση τῆς δικῆς μας ἐκτιμῆσις ἀπὸ τυχαῖο δείγμα 50 νοικοκυριῶν τοῦ χωριοῦ. Στῆς καμπύλες ὁμοῦ I-VII, χρησιμοποίησαμε τὰ ἐπίσημα στοιχεῖα πού εἶχαν στὴ διάθεσή μας. Βλέπε σχετικὰ καὶ ὑποσημείωση 11. Ἡ συνολικὴ καλλιεργησιμὴ γῆ τῆς Βεργίνας ἦταν (τὸ 1977) 11.335 στρέμματα καὶ τῆς Ἡμαθίας 692.500 στρέμματα.

χορήγηση σχετικής άδειας από το εργοστάσιο ζάχαρης που βρίσκεται στο Πλατύ, όπου προφανώς δε φαίνεται να θεωρούν τη Βεργίνα σαν κατάλληλη περιοχή για τέτοια καλλιέργεια. Αντίστροφα, η καλλιέργεια του καπνού έγινε δυνατή επειδή, από το 1966 και μετά, δόθηκε η σχετική άδεια, για το σύνολο της Κοινότητας, από τον Έθνικό Όργανισμό Καπνού.^{9α}

Σχετικά με τις υπόλοιπες καλλιέργειες καθοριστικός παράγοντας είναι η έλλειψη νερού. Πράγματι, από τα 11.300 στρέμματα που αποτελούν την καλλιεργήσιμη έκταση της Βεργίνας, μόνο τα 2.100 εξυπηρετούνται από το πρόχειρο άρδευτικό δίκτυο του Τοπικού Οργανισμού Έγχειρων Βελτιώσεων (TOEB). Συνολικά άρδευονται 5.400 στρέμματα, δηλαδή 48%, ενώ στο σύνολο του νομού Ήμαθιας το ποσοστό είναι 73%.¹⁰ Τα υπόλοιπα 3.300 περίπου στρέμματα, που είναι ποτιστικά χωρίς να εξυπηρετούνται από τον TOEB, άρδευονται από πηγάδια που έχουν ανοίξει οι ίδιοι οι καλλιεργητές. Το γεγονός αυτό—η έλλειψη δηλαδή νερού ή το ύψηλό του κόστος—έξηλει την υπεροχή των δημοτικιών, μιας καλλιέργειας δηλαδή που της αρκεί το νερό της βροχής. Αντίθετα, τα ροδάκια όχι μόνο απαιτούν μεγάλες ποσότητες νερού, αλλά επιπλέον η πιθανή έλλειψή του μπορεί να επιδράσει τόσο πολύ στην ποιότητά τους, ώστε να είναι ακατάλληλα πιά για το εμπόριο. Η μεγάλη προσφορά ροδακίνων έχει κάνει τόσο τους ίδιους εμπόρους, όσο και τις κοινοπραξίες, ιδιαίτερα απαιτητικούς στο θέμα της ποιότητας. Σ' ό,τι αφορά το βαμβάκι και το τριφυλλί, το νερό επιδρά κύρια—εκτός από καταστροφικές περιπτώσεις—στην ποσότητα του προϊόντος που παράγεται. Ο καπνός τέλος έχει μικρές απαιτήσεις σε νερό. Η καλλιέργειά του όμως δεν είναι δυνατό να επεκταθεί απεριόριστα. Οι φραγοί δεν είναι φυσικοί, αλλά κοινωνιολογικοί: Χρειάζονται πολλά εργατικά χέρια, τη στιγμή που η πυρηνική οικογένεια

στό χωριό τείνει να περιοριστεί στα 4 άτομα (άνδρo-γυνο, δύο παιδιά). Συνεπάγεται εργασία κάτω από δύσκολους όρους και έπομένως εγκαταλείπεται εύκολα σαν καλλιέργεια άπ' όσους μπορούν ν' αποκτήσουν το αναγκαίο minimum εισοδημάτων από άλλες καλλιέργειες ή εξωαγορτικές απασχολήσεις.

Άλλος ένας παράγοντας που συντελεί σ' αυτή τη δομή καλλιεργειών είναι ο καταταμαχισμός της ιδιοκτησίας. Ο κληρος της α' διανομής αποτέλεσε από 4 διαφορετικά χωράφια. Οι κρατικοί υπάλληλοι που την πραγματοποίησαν διαίρεσαν τη γη της κοινότητας σε 4 τομείς, ανάλογα με τη γονιμότητά της και σε κάθε κληροχό δόθηκε ένα χωράφι από κάθε τομέα. Σ' αυτά προστέθηκε ένα πέμπτο με τη διανομή του 1950. Οι αγοραπωλησίες, οι προίκες και οι κληρονομίες συνέτειναν ώστε σήμερα ν' αντιστοιχούν σε κάθε παραγωγό 7 χωράφια με μέσο μέγεθος 5,5 στρέμματα. Ο πολυταμαχισμός κάνει σχεδόν αδύνατη τη χρησιμοποίηση της βαμβakoσυλλεκτικής μηχανής, που η χρήση της θα επέτρεπε ίσως την επέκταση της βαμβakoκαλλιέργειας σε βάρος της σιτοκαλλιέργειας, όπως και την παραπέρα προσπάθεια για άρδευση των χωραφιών. Κάθε πηγάδι δεν μπορεί να εξυπηρετεί παρά μέρος μόνο της συνολικής ιδιοκτησίας κάθε αγρότη.

Το συμπέρασμα αυτό, πώς δηλαδή—σε πρώτη προσέγγιση—το φυσικό περιβάλλον επέδρασε άποροιστικά σ' αυτή τη δομή των καλλιεργειών της Βεργίνας, ενισχύεται και από την παρατήρηση των καμπυλών I-V. Κάθε μία άπ' αυτές δείχνει τη χρονική εξέλιξη των καλλιεργειών στο νομό Ήμαθιας και στη Βεργίνα.¹¹ Ο κατακόρυφος άξονας δείχνει το ποσοστό % της καλλιεργήσιμης έκτασης του νομού και της Βεργίνας που καταλαμβάνει η αντίστοιχη καλλιέργεια, και ο οριζόντιος τα χρόνια. Είναι ολοφάνερο πώς η Βεργίνα κάθε άλλο παρά αυθαίρετες καλλιεργητικές επιλογές πραγματοποίησε: με την εξαίρεση του καπνού—θά τη μελετήσουμε παρακάτω—η γενική τάση προσαρμογής των καλλιεργειών του χωριού στις καλλιεργειες του νομού είναι ολοφάνερη. Ήδη, δηλαδή, από το 1964 τουλάχιστον, η Βεργίνα είναι ενταγμένη στην αγορά, στον ίδιο τουλάχιστο βαθμό με τον περίγυρό της, την Ήμαθια.

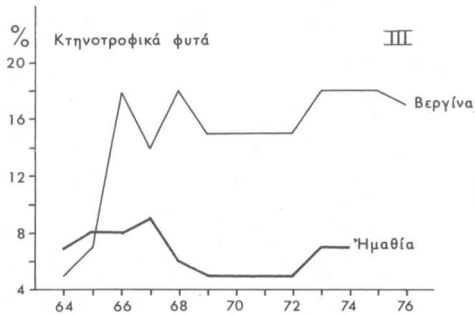
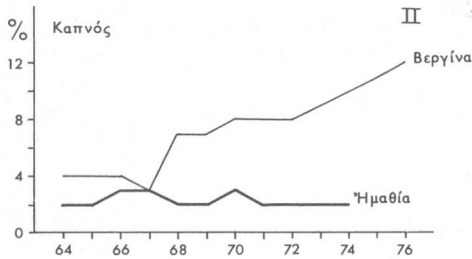
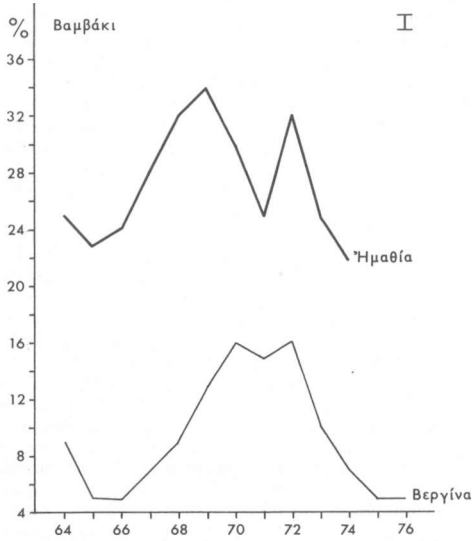
11. Πρέπει να σημειώσουμε πώς έχουμε σοβαρές επιφυλάξεις σ' ό,τι αφορά την ακρίβεια των στοιχείων των σχετικών με τις καλλιέργειες της Βεργίνας, όπως αυτά δίνονται από το «Δελτίον Έτησιας Γεωργικής Στατιστικής Έρευνής» του Υπουργείου Γεωργίας. Και πιθανότατα η μελέτη των σχετικών στοιχείων για μία μεμονωμένη χρονιά θα οδηγούσε σε σφαλέρια συμπεράσματα. Είναι φανερό όμως πώς η λάθος καταγραφή των εκτάσεων που καταλαμβάνει μία καλλιέργεια δεν μπορεί να συνεχιστεί (στο βαθμό που υπάρχει μία τάση αύξησης ή μείωσης) για περισσότερο από 2-3 χρόνια. Και από τις καμπύλες είναι ολοφάνερη η υπαρξη τάσεων. Και αντίθετα, θα πρέπει ίσως να αποδοφούμε σ' αυτά τα σφάλματα τις ανσυνέχειες που παρουσιάζουν, σ' όρισμένα σημεία, οι καλλιέργειες της Βεργίνας.

9α. Την καλλιέργεια του καπνού είχαν αρχίσει, ήδη πριν από τον πόλεμο, όρισμένες οικογένειες προσφύγων που γνώριζαν την τεχνική της. Οι ίδιες οικογένειες ξανάρχισαν μετά το 1950, ίσως το 1953, να καλλιεργούν καπνό. Το 1955 υπάρχουν 5 καλλιεργητές, το 1959, 19. Όμως το 1960 η Βεργίνα κατατάσσεται στα πεδινά χωριά, όπου η καλλιέργεια του καπνού υπόκειται σε αυστηρούς περιορισμούς, ενώ αντίθετα, στα όρεινά και τα ήμιορεινά αφήνεται σχεδόν ελεύθερη. Έτσι, το 1961 υπάρχουν μόνο 1-2 καλλιεργητές. Από το 1962 χαλαρώνουν οι σχετικές απαγορεύσεις και η καλλιέργεια αρχίζει ν' αναπτύσσεται πάλι, ώστε το 1964 να έχουμε 57 παραγωγούς που καλλιεργούν 491 στρέμματα. Ταυτόχρονα οι κηρύκιοι επιδιώκουν συνεχώς με ύπομνηματα να καταχρηθεί το χωριό στα ήμιορεινά. Το πετυχαίνουν το 1966. Από τότε ο καπνός μπορεί να καλλιεργηθεί από οποιοδήποτε παραγωγό στο χωριό. Ο μόνος περιορισμός που υπάρχει είναι ως προς τις τοποθεσίες που επιτρέπεται η καλλιέργειά του. Ο όγκος εργασίας που απαιτείται για την καλλιέργεια του καπνού (Πίνακας Β), λειτουργεί απόματα σαν απαγορευτικό προς τα άνω όριο, έτσι που να είναι πρακτικά αδύνατο για οποιαδήποτε οικογένεια να υπερβεί τα 20 στρέμματα.

10. Στοιχεία Νομαρχίας.

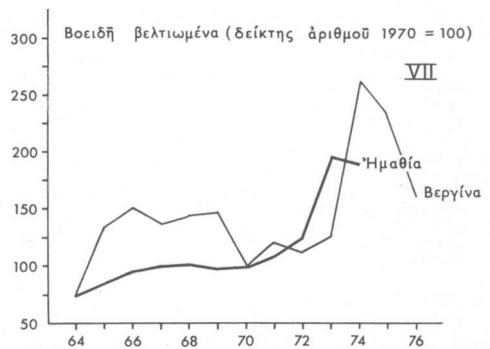
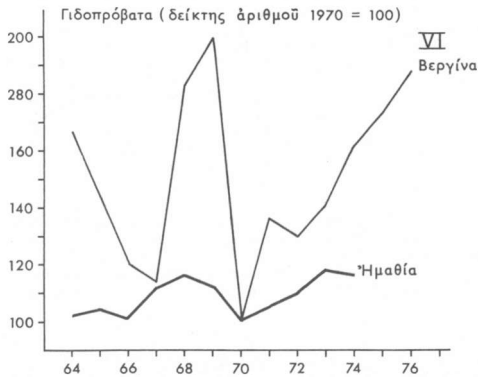
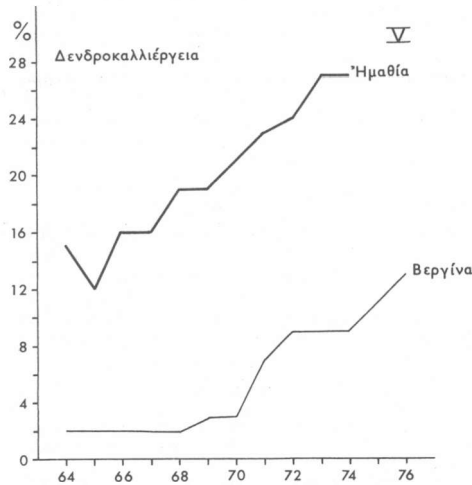
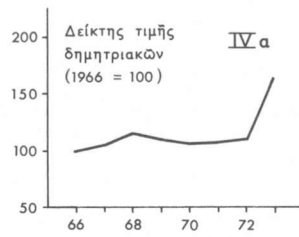
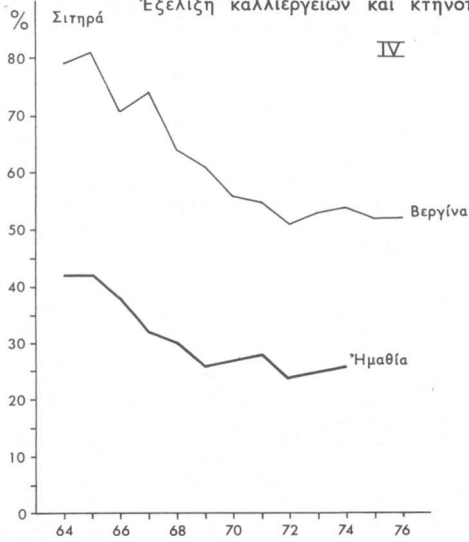
Έξελιξη καλλιεργειών και κτηνοτροφίας Ήμαθίας- Βεργίνας (1964-1976)

Πηγές

1. Για το νομό Ήμαθίας, τα στοιχεία προέρχονται από την ετήσια έκδοση της ΕΣΥΕ Γεωργική Στατιστική.
2. Για τη Βεργίνα, τα στοιχεία προέρχονται από το σχετικό δελτίο που καταρτίζει κάθε χρόνο η κοινότητα (βλέπε και ύποσημείωσις 9, 11).
3. Για τις τιμές, τα στοιχεία προέρχονται από την έκδοση της ΕΣΥΕ Γεωργικοί δείκτες τιμών, Αθήνα, 1974.

Εξέλιξη καλλιεργειών και κτηνοτροφίας Ήμαθίας - Βεργίνας (1964 - 1976)

Οἱ καμπύλες VI-VII παρουσιάζουν τὴν ἐξέλιξη τοῦ ζωικοῦ κεφαλαίου τῆς Ἡμαθίας καὶ τῆς Βεργίνας (μέ βάση τοῦ 1970=100) σέ βοοειδῆ καὶ γιδοπρόβατα.¹² Οἱ καμπύλες τοῦ ζωικοῦ κεφαλαίου τῆς Βεργίνας παρουσιάζουν πολὺ μεγάλες ἀσυνέχειες, ιδιαίτερα στὰ γιδοπρόβατα, καὶ ἡ ἔρμηνειά τους εἶναι ιδιαίτερα δύσκολη. Πάντως, ἐνῶ γιὰ τὰ βοοειδῆ μποροῦμε νὰ δεχθούμε πὸς οἱ δύο καμπύλες (Βεργίνας-Ἡμαθίας) παρουσιάζουν χονδρική τὴν ἴδια τάση, γιὰ τὰ γιδοπρόβατα τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ μόνο γιὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 1968 καὶ μετὰ. Κατὰ τὴν περίοδο 64-67, ἡ Βεργίνα παρουσιάζει σημαντικὴ μείωση ἐνῶ ἡ Ἡμαθία μικρὴ ἀξίηση.¹³

Οἱ καμπύλες I-VII δείχνουν ξεκάθαρα πὸς οἱ ἐπιλογές τῶν ἀγροτῶν τῆς Βεργίνας, εἴτε στὴ γεωργία εἴτε στὴν κτηνοτροφία, δὲν εἶναι αὐθαίρετες, δὲν ὑπακούουν σὲ μιὰ ἐσωτερικὴ συλλογιστικὴ τῆς κοινότητας σὰ σύνολο ἢ τοῦ κάθε καλλιεργητῆ ξεχωριστά. Πρέπει ν' ἀπορριψοῦμε δηλαδὴ τὴν ὑπόθεση πὸς κίνητρα γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τῶν καλλιεργητῶν εἶναι ἡ ἀτάρκεια τοῦ χωριοῦ ἢ τοῦ νοικοκυριοῦ σὲ αὐτοκαταναλωμένα προϊόντα. Αὐτὸ ἦταν ὅμως σχεδὸν φανερό ἀπὸ τὸ εἶδος τῶν καλλιεργειῶν τῆς Βεργίνας πού, μὲ ἐξαιρέση τὰ «παραδοσιακά» δημητριακά, εἶναι κατ' ἐξοχίαν ἔμπορευματικὲς καλλιέργειες. Οἱ καμπύλες I-VII δείχνουν ἐπιπλέον πὸς ἡ ἔμπορευματικὴ παραγωγή τῆς Βεργίνας δὲν εἶναι συμπληρωματικὴ μιᾶς αὐτοκαταναλωτικῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ ὁ κυρίαρχος τρόπος παραγωγῆς. Γιὰ τὸν κυρίαρχο στοιχεῖο στὸ χωριὸ ἦταν ἡ αὐτοκατανάλωση, καὶ οἱ ἔμπορευματικὲς καλλιέργειες χρησι-

μευαν ἀπλῶς γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν σὲ χρήμα πού ἐπιβάλλει ὁ περίγυρος, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαμε μιὰ σχετικὴ σταθερότητα στὸ εἶδος καὶ τὴν ἔκταση τῶν καλλιεργειῶν.

Ὅμως, ὅλοι οἱ ἀγρότες τῆς Βεργίνας δὲν εἶναι ἔξισου εὐαίσθητοι στὶς ἐπιταγές τοῦ περιβάλλοντος. Ὁ καθένας ἀντιδρᾷ μὲ τὸ δικό του τρόπο. Πράγματι, ἡ κατανομὴ τῶν καλλιεργειῶν, πού δίνει ὁ Πίνακας Α κάθε ἄλλο παρά ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν κατανομὴ τῶν καλλιεργειῶν στὰ πλαίσια κάθε μεμονωμένης ἐκμετάλλευσης. Σ' ἄλλες κυριαρχοῦν τὰ δημητριακά, σὲ ἄλλες ὁ καπνός, κτλ. Δὲν ἔχουμε στοιχεῖα γιὰ τὴ διαχρονικὴ πορεία τῶν καλλιεργειῶν τῶν ἀγροτῶν τοῦ δείγμάτος μας. Ὅμως ἡ εἰκόνα τῆς καλλιεργητικῆς περιόδου 1977, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ δείγμα τῶν ἐκμεταλλεῶσεων πού μελετήσαμε, μὲς βοηθᾷ νὰ κατανοήσουμε τὴ μορφή πού ἔχουν οἱ καμπύλες I-VII καὶ νὰ κάνουμε ὀρισμένες ὑποθέσεις σχετικὰ μὲ τὶς ἐπιλογές τῶν ἐπὶ μέρους καλλιεργητῶν, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν Πίνακα Β, στὸν ὁποῖο παραθέτουμε ὀρισμένα οἰκονομικὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὶς κυριότερες καλλιέργειες τῆς Βεργίνας,¹⁴ πού στηρίζονται σὲ δεδομένα τῶν ἐτῶν 1965-68, στὴν ἀρχὴ δηλαδὴ τῆς περιόδου πού μελετᾶμε. Στὴ στήλη «Δαπάνες» δὲν ἔχουν περιληφθεῖ δαπάνες γιὰ νοίκι τοῦ χωραριοῦ ἢ τῆς ἐργατικῆς.

Μία σύγκριση τοῦ Πίνακα Β καὶ τῶν καμπυλῶν I-V μᾶς ὄδηγεῖ ἄμεσα στὰ ἐξῆς συμπεράσματα:

α) Ἐγκαταλείποντας τὴν καλλιέργεια τῶν δημητριακῶν καὶ στεφθόμενος πρὸς τὸν καπνὸ, τὸ βαμβάκι καὶ τὰ ροδάκια πρὸς τὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 60, ὁ παραγωγὸς τῆς Βεργίνας χειροτέρευε τὴ θέση του σὰν ἐργαζόμενος μιά πού ἡ ἀμοιβὴ ἀνά ὄρα ἐργασίας εἶναι σημαντικὰ μικρότερη γι' αὐτές τὶς καλλιέργειες ἀπ' ὅτι γιὰ τὸ στᾶρι.¹⁵

14. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, γιὰ κάθε καλλιέργεια, προέρχονται ἀπὸ τὶς ἐξῆς ἐργασίες:

α) Οἰκονομικὴ καὶ παραγωγικὴ στοικαλλιέργεια, Γ. Ι. Κιτσοπανίδης, Α.Δ. Ψυχουδάκης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1972.

β) Οἰκονομικὴ καὶ παραγωγικὴ καλλιέργεια βάμβακος, Γ. Ι. Κιτσοπανίδης, Ι.Χ. Καρπαζῆς, Πανεπ. Θεσ/νίκης, 1972.

γ) Οἰκονομικὴ καὶ παραγωγικὴ κηπωνοκαλλιέργεια, Γ. Ι. Κιτσοπανίδης, Μ.Γ. Μαρτίνα, Παν. Θεσ/νίκης, 1972.

δ) Οἰκονομικὴ καὶ παραγωγικὴ ὄπωροκαλλιέργεια, Γ. Ι. Κιτσοπανίδης, Α.Β. Καρκαμονά, Παν. Θεσ/νίκης, 1972.

Ἡ ποικιλία καπνοῦ πού καλλιεργεῖται στὴ Βεργίνα (Σαμψοῦς Κατερίνης) δὲν ὑπάρχει στὴ σχετικὴ μελέτη. Χρησιμοποίησα τὰ στοιχεῖα τῆς ποικιλίας Καμπά-κούλας, προσεξέδοντα τὴν πρόσδο κατὰ 10%, σύμφωνα μὲ πληροφορίες πού μᾶς ἔδωσαν ἀπὸ τὸν Ἐθνικὸ Ὄργανισμὸ Καπνοῦ. Δὲν εἶχαμε ὅπ' ὄψη μας, κατὰ τὴ συγγραφή αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου, παρόμοιες μελέτες σχετικὲς μὲ τὸ τριφύλλι, τὰ τεύλητα ἢ τὴν κτηνοτροφία, γιὰ νὰ προχωρήσομε σὲ μιὰ παρόμοια ἀνάλυση.

15. Ἡ παρατήρησις αὐτὴ σχετικὰ μὲ τὴ Βεργίνα ἐπιβεβαιώνει τὴ θέση τοῦ J. Terpich (πού δὲν ἀποτελεῖ παρά ἐπεξεργασία μίαν ἴδια ἀπόψη τοῦ Tchayanov): ἀντιθέτως ἀπὸ τὸν καταπλιετὴ πού δὲν δεσμεύει καινούργια κεφάλαια χωρὶς νὰ ἐλπίζει σ' ἐνα ἀνάλογο ποσοστὸ κέρδους, ἀντιθέτως ἀπὸ τὸ μισοτὸ πού θὰ ζητήσῃ γιὰ κάθε ἐπιπλέον ὄρα δουλειᾶς τὴν ἴδια ἀν ὄχι μεγαλύτερη

12. Στὰ βοοειδῆ ὑπολογίστηκαν μόνο τὰ βελτιωμένα (ἐγχώρια καὶ ξένα) ζῶα γιὰτι τόσο στὸ νομό Ἡμαθίας ὅσο καὶ στὴ Βεργίνα τὰ «ἐγχώρια ἀβελτίωτα» παρουσιάζουν συνεχὴ μείωση ὅλη αὐτὴ τὴν περίοδο καὶ ἐξαφανίστηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια. Τὸ 1970, πού παίρνεται σὰν βάση, ὑπῆρχαν στὴ Βεργίνα 380 βοοειδῆ καὶ στὴν Ἡμαθία 24.460.

Στὰ γιδοπρόβατα ἔχουν ὑπολογιστεῖ μόνο τὰ κοπαδιάρικα, μὴ νομαδικά, γιὰτι στὶς στατιστικὲς τῆς Βεργίνας δὲν ἀναφέρονται ἡ νομαδικὰ καὶ ἡ οἰκιστικὴ κτηνοτροφία γιδοπρόβατων. Τὸ 1970 ὑπῆρχαν στὴ Βεργίνα 1.627 γιδοπρόβατα καὶ στὴν Ἡμαθία 82.780.

13. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού ἔχουμε στὴ διῶθεσί μας καὶ πού ἀκόμα εἶναι ἐλλιπῆ γιὰ νὰ δίνουν μιὰ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα, φαίνεται ὅτι τὸ βαμβάκι, τὸ γάλα καὶ τὸ κρέας τῶν γιδοπρόβατων ἀποτελοῦσαν τὶς βασικὲς ἔμπορευματικὲς καλλιέργειες τοῦ χωριοῦ τῆς δεκαετίας τοῦ 50. Ἡ «προέκταση πρὸς τὸ παρελθόν» τῶν καμπυλῶν I καὶ VI τῆς Βεργίνας θὰ πρέπει νὰ δίνει μιὰ μορφή ἀνάλογη μ' αὐτὴ πού ἔχουμε γιὰ τὴν περίοδο 64-76: Ἡ ἀποδιοργανώμενη ἐξ αἰτίας τοῦ ἐμφύλιου οἰκονομίου τοῦ χωριοῦ ἀνασυγκροτεῖται ἀπὸ τὸ 1950 καὶ μετὰ. Τὸ βαμβάκι κάνει τὴν ἐμφάνισή του, περιορίζει τὴ μονοκαλλιέργεια τῶν δημητριακῶν, γιὰ νὰ ὑποχωρήσει στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 60, ἴσως ὄχι μόνο ἐξ αἰτίας μιᾶς πτώσης τῶν τιμῶν. Ἀντίστοιχα, αὐξάνονται ἀπὸ τὸ 1950 καὶ μετὰ τὰ γιδοπρόβατα, γιὰ ν' ἀρτίσουν νὰ μειώνονται ὅταν—μὲ τὴν ἐπέκτασι τῆς χρήσεως τῶν λιπασμάτων καὶ τὴν ἐμφάνισι τῆς μηχανοκαλλιέργειας—ἡ παραγωγικότητα τῆς καλλιέργειας τοῦ ἔδαφους ἀρχίζει νὰ συναγωνίζεται αὐτὴν τῆς κτηνοτροφίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ Β. Πρόσοδος και άμοιβή εργασίας για κριότερες καλλιέργειες Βεργίνας (1965-68).

Καλλιέργεια	Ώρες εργασίας ανά στρέμμα	Δαπάνες (Δρχ./ στρέμμα)	Άκαθάριστη πρόσοδος (Δρχ./ στρέμμα)	Καθαρή πρόσοδος (Δρχ./ στρέμμα)	Άμοιβή εργασίας (Δρχ./ ώρα)	Άναγκαία στρέμματα για έτησιο είσοδημα 36.000 δρχ.
Στάρι	3,5	300	550	250	71	180
Βαμβάκι	62	468	1.950	1.482	24	24
Ροδάκινα	82	1.350	4.035	2.685	33	13
Καπνός	370	480	6.105	5.625	15	6

β) Οι νέες αυτές καλλιέργειες εξασφαλίζουν όμως πολύ μεγαλύτερη στρεμματική πρόσοδο και απαιτούν πολύ περισσότερες ώρες εργασίας, επιτρέποντας έτσι πληρέστερη άπασχόληση των μελών της οικογένειας του παραγωγού.

γ) Είναι φανερό ότι προς την καλλιέργεια του καπνού θα στραφούν οι παραγωγοί-ιδιοκτήτες μικρών εκτάσεων. Πράγματι, για να εξασφαλιστεί μηνιαίο εισόδημα 3.000 δρχ. (στο τέλος της δεκαετίας του 60) άρκοι να καλλιεργηθούν 6 στρέμματα με καπνό, ενώ θα έπρεπε να καλλιεργηθούν 180 στρέμματα με στάρι. Όμως η ώρα εργασίας του καπνοπαραγωγού μόλις πού πληρώνεται λίγο παραπάνω από το μεροκάματο ενός εργάτη γης, πού υπολογίζεται, για κείνη την περίοδο, σε 100-120 δρχ. για δεκάωρη εργασία.

Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις, θα έπρεπε να καλλιεργούν σήμερα δημοτριακά στη Βεργίνα μόνο οι πολύ μεγάλοι παραγωγοί, γεγονός πού δεν τό επιβεβαιώνει η παρατήρηση: Καλλιεργούν δημοτριακά τό 95% περίπου των άγροτών της Βεργίνας. Μόνο πού τό 60% της παραγωγής προορίζεται για αυτοκατανάλωση. Άλλωστε τό ίδιο συμβαίνει με τό 70% της παραγωγής τριφυλλιού. Έπομένως τά δημοτριακά (και τά κτηνοτροφικά φυτά) καλλιεργούνται και από τούς μικρούς παραγωγούς για να χρησιμοποιηθούν στη συνέχεια ως πρώτη ύλη για την παραγωγή γάλακτος. Δεν είναι όμως μόνο αυτό: Από τούς χωρικούς πού δεν έχουν βοοειδή, μόνο τό 1/4 έχει εγκαταλείψει έντελώς την καλλιέργεια του σταριού. Αυτό σημαίνει πώς τό στάρι εξακολουθεί να καλλιεργείται και για να καλύψει τις ανάγκες της οικογένειας σε ψωμί, παρά την ύπαρξη φούρνου στο χωριό.¹⁶ Η αυτάρκεια, έστω κι άν δεν ύπάρχει σάν

άμοιβή με αυτή των κανονικών ώρων του, τό "προσωπικό" μάς οικογενειακής εκμετάλλεσης, χωρίς προσφέρει, για ν' αυξηθεί τό συνολικό εισόδημά του, ένα πλεόνασμα εργασίας πού πληρώνεται σε χαμηλότερη τιμή, μειώνοντας έτσι τη μέση συλλογική άμοιβή του". J. Terpich, *Marxisme et agriculture: Le paysan polonais*, Armand Colin, Paris 1973, σελ. 35.

16. Από τη συνολική παραγωγή δημοτριακών, με βάση τά στοιχεία του δείγματός μας, προκύπτει ότι αυτοκαταναλώνεται τό 45% του σταριού και τό 85% του κριθαριού. Τό στάρι προορίζεται κύρια για την τροφή της οικογένειας (είτε ζυμώνεται στο σπίτι, είτε δίνεται στο φούρνο με άναλλαγή ψωμιού), σπόρο και ζωοτροφή, ενώ τό αυτοκαταναλώμενο κριθάρι άποκλειστικά για ζωοτροφή.

πραγματικότητα, διατηρείται σ' ένα βαθμό σάν ιδεολογία.

Γιά τη Βεργίνα με τό μικρό μέγεθος εκμετάλλευσης και ιδιοκτησίας, η έπιλογή των ροδακίων φαίνεται ν' άποτελούσε την άριστη λύση προς τό τέλος της δεκαετίας του 60, μιά πού εξασφάλιζε πολλαπλάσια πρόσοδο άπ' αυτήν του σταριού και άμβειβε ίκανοποιητικότερα την εργασία άπ' ότι ο καπνός. Όμως η έπιλογή των ροδακίων σημαίνει τά έξής: α) Δέσμευση του παραγωγού στην καλλιέργεια αυτή για πολλά χρόνια, ενώ αντίθετα οι ύπόλοιποις τόν δεσμεύουν μόνο για ένα χρόνο (έκτός από τό τριφυλλι, πού όμως δεν άπαιτεί μεγάλη άρχική επένδυση κεφαλαίου), β) Μεγάλη άρχική επένδυση κεφαλαίου, πού γίνεται άκόμη μεγαλύτερη στη Βεργίνα λόγω της έλλειψης νερού και της ανάγκης επομένως ν' ανοιχτεί πηγάδι.¹⁷ Τό κεφάλαιο αυτό δέ θ' άρξισει νά αποδίδει παρά μετά 3-5 χρόνια, όταν οι ροδακινιές θ' άρχίσουν νά παράγουν καρπό. γ) Στά τρία αυτά χρόνια ο παραγωγός μηδαμιά έσοδα θά μπορεί νά περιμένει από τυχόν πρόσθετη καλλιέργεια στα χωράφια πού φύτεψε ροδακινιές. Οδοιαστικά για τρία χρόνια τά χωράφια αυτά νεκρώνονται, δ) Η συγκομιδή των ροδακίων είναι πολύ πιο έπιτακτική στις προθεσμίες άπ' αυτή του καπνού, γεγονός πού οδηγεί σχεδόν αναπόφευκτα στη μίσθωση ξένης εργατικής δύναμης (σ' ένα βαθμό αναπληρώνεται με την άμοιβαία άναλλαγή εργασίας).

Τό βαμβάκι μοιάζει να είναι η χειρότερη έπιλογή —τό βαθμό πού η συγκομιδή του δεν έχει βιομηχανοποιηθεί όποτε έλαττώνεται κατά πολύ ό άναγκαίος χρόνος εργασίας: Έχει πολύ μικρότερη πρόσοδο από τόν καπνό και τά ροδάκινα, ενώ η άμοιβή της εργασίας είναι ενδιάμεση. Έχει όμως τό πλεονέκτημα η συγκομιδή του να γίνεται Σεπτέμβρη-Όκτώβρη, ενώ των ροδακίων είναι Ιούνιο-Αύγουστο και του καπνού Ιούλιο-Αύγουστο. Έπομένως τό βαμβάκι μπορεί να καλλιεργηθεί συμπλη-

17. Οι δαπάνες πού αναφέρονται στα ροδάκινα (πίν. Β) άποτελούν τό μέσο όρο των δαπανών για τά 20 χρόνια παραγωγικής ζωής του δένδρου. Πρέπει να σημειώσουμε ότι συνήθως γύρω στο 15ο χρόνο, όταν άρξισει να μειώνεται η άπόδοσή τους, οι ροδακινιές ξεριζώνονται. Στα 4 πρώτα χρόνια, όποτε τό δένδρο δεν άποδίδει, τό επενδυμένο κεφάλαιο φθάνει (σε τιμές 1965-68) τις 5.000 δρχ.

ρωματικά, μαζί με τον καπνό ή τὰ ροδάκινα κι εξασφαλίζεται έτσι κανονικότερη κατανομή τῆς ἐργατικῆς δύναμης τῆς οἰκογένειας πού δέν θά ἐπαρκοῦσε ἴσως γιά νά ἐξασφαλίσει τήν ταυτόχρονη συγκομιδή τῶν ροδακίων καί τοῦ καπνοῦ στίς ἐπιβαλλόμενες προθεσμίες.¹⁸

Ὅπως προκύπτει ἀπό τίς καμπύλες Ια-Να, ἡ ἐξέλιξη τῶν τιμῶν τῶν προϊόντων ἀπό τό 1966 καί μετὰ δέν ἔχει ἐπιδράσει καθοριστικά στίς τάσεις πού περιγράψαμε προηγουμένα. Αὐτό συμβαίνει γιατί οἱ καλλιεργητικές ἐπιλογές τῶν ἀγροτῶν τῆς Βεργίνας εἶναι ἰδιαίτερα ἀνελαστικές. Γιά νά ἐγκαταλείψει κάποιος παραγωγή τῆν καλλιέργεια τοῦ καπνοῦ καί ν' ἀρξῆσι νά καλλιεργῆ βαμβάκι, πρέπει (δεδομένου ὅτι οἱ στρεμματικές ἀποδόσεις καί γιά τὰ δύο αὐτά προϊόντα εἶναι σχεδόν ἴσες, καί μέ τήν ὑπόθεση ὅτι οἱ δαπάνες παραμένουσι ἴδιες) νά τριπλασιασθεῖ ἡ τιμή τοῦ βαμβακίου σέ σχέση μέ τήν τιμή τοῦ καπνοῦ. Γιά νά γίνει ἐναλλαγή ροδακίων-βαμβακίου πρέπει ὄχι μόνο νά διπλασιασθεῖ ἡ τιμή τοῦ βαμβακίου ἀλλά καί ν' ἀποφασίσει ὁ καλλιεργητής νά ξεριζώσει τὰ δένδρα, ἄν ὁ διπλασιασμός γίνει πρῖν ἐξαντληθῶν οἱ παραγωγικές ἰκανότητες τῶν δένδρων. Ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ καπνοῦ γιά τὰ ροδάκινα συνδέεται κύρια μέ τήν ἀπόφαση γιά μακρόχρονη δέσμευση καί τήν ἄμεση δυνατότητα πραγματοποίησης τῆς ἐπένδυσης. Καί τέλος ἡ ἀντικατάσταση τοῦ ροδακίου μέ τόν καπνό συνεπάγεται ἐκτός τοῦ προβλήματος καταστrophῆς τῶν ὀπαρῶνων, μία βαθεῖα ἀλλαγὴ στόν τρόπο ζωῆς τῶν παραγωγῶν ἐξ αἰτίας τοῦ τεράστιου ὄγκου ἐργασίας πού ἀπαιτεῖ ὁ τελευταῖος. Γιά τήν παραπέρα ἐγκατάλειψη τοῦ σταριοῦ, ἡ τήν ἐναλλαγὴ σταριοῦ μέ τριφύλλι, ἡ τριφυλλιοῦ μέ καπνό-ροδάκινα-βαμβάκι, δέν ἔχουμε τήν δυνατότητα νά ἀσχοληθῶμε λόγῳ τῆς ἔλλειψης στοιχείων σχετικὰ μέ τήν κτηνοτροφία βοοειδῶν καί τό τριφύλλι.

Ἀπό τὰ προηγουμένα προκύπτει πῶς μόνο μία ριζικὴ ἀλλαγὴ στόν τρόπο παραγωγῆς (π.χ. ὑπαρξὴ ἄφθονο ἕρπον, ἀναδασμός) ἢ ἡ εἰσαγωγή νέου καλλιεργίδων μπορεῖ νά ἀντρέψει τίς τάσεις πού χαρακτηρίζουν τὴν οἰκονομία τῆς Βεργίνας, δεδομένου ὅτι ριζικές ἀλλαγές στοὺς συσχετισμοὺς τῶν τιμῶν εἶναι ἀπίθανες. Ἡ ἀνελαστικότητα στήν ἐναλλαγὴ τῶν καλλιεργίδων ὀφείλεται στήν πολὺ μεγάλη διαφορά ἀνάμεσα στίς προσόδους πού ἐξασφαλίζει κάθε καλλιέργεια καί στήν παρουσία τῶν ροδακίων πού ἡ ἐπιλογή τους συνεπάγεται μακρόχρονη δέσμευση. Ἡ ἐξάρτηση ἐπομένως τῆς Βεργί-

νας ἀπὸ τὴν ἀγορὰ δέν εἶναι μιὰ ἐξάρτηση πού ἐπιβάλλει στοὺς ἀγρότες τὸ κυνήγι τοῦ μέγιστου ἄμεσο κέρδους, ὅπως θά γινόταν ἴσως ἂν ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα ἄμεσης, ἀνάλογα μέ τίς τιμές, ἐναλλαγῆς τῶν καλλιεργίδων.¹⁹ Στὰ πλαίσια τῶν ὑπαρχουσῶν κλιματολογικῶν καί ἑδαφικῶν συνθηκῶν ἡ ἐξάρτηση ἐπιβάλλει μακροπρόθεσμες ἐπιλογές πού εἶναι δυνατό νά ἐγκαταλειφθῶν μόνο μετὰ τήν ἐμφάνιση ριζικῶν νέων μεθόδων ἢ νέου καλλιεργίδων.

Συνολικὰ μποροῦμε νά διαπιστώσουμε πῶς στό τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 60 οἱ ἀγρότες τῆς Βεργίνας ἐγκαταλείπουν τὰ δημητριακὰ (καί στή συνέχεια, ἀπὸ τό 1972, τὸ βαμβάκι) γιά νά στραφῶν στίς ἐντατικότερες ἀπὸ πλευρᾶς ἐργασίας καλλιέργειας, πού εἶναι ὁ καπνός καί τὰ ροδάκινα.²⁰ Οἱ ἐπιλογές ὁμως αὐτές δέν εἶναι ἐλεύθερες: Ροδάκινα μποροῦν νά καλλιεργῶσιν μόνο ὅσοι ἔχουν γῆ σέ ἄρκτη ἔκταση, ὥστε γιά 3 χρόνια, νά θυσιάσουν οὐσιαστικὰ ἕνα κομμάτι τῆς. Καί διαθέτουν ἄρκετο ἀρχικό κεφάλαιο (ἢ δυνατότητα χρέωσης) γιά νά ἀντιμετωπίσουν τὰ ἔξοδα δημιουργίας τοῦ ὀπωρῶνα. Στόν καπνό θά στραφεῖ ὁ ἀντιπῶδᾶς τους: Οἱ ἀκτήμονες πού νοικιάζουν γῆ, οἱ μικροδιοκτῆτες.²¹

Ὅμως κι αὐτές οἱ ἐπιλογές εἶναι σχετικές: Ἡ μονοκαλλιέργεια ροδακίων ἢ καπνοῦ ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἢ μικροὺς καλλιεργίδους θά ὀδηγήσῃ σέ ἀνορθολογικὴ χρῆση τοῦ ἐργατικῶν δυναμικοῦ τῆς οἰκογένειας καί σέ πλήρη ἔνδεια σέ περίπτωση κατα-

19. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ εἶχε ἤδη γραφεῖ ὅταν πραγματοποιήσαμε τὴν δευτέρη ἐπίσκεψή μας στή Βεργίνα, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 78 καί δέν ἔχουν ἐνσωματωθεῖ σ' αὐτὸ τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τίς νέες παρατηρήσεις πού κάναμε. Διαπιστώσαμε ὁμως σ' αὐτὴ τὴν δευτέρη ἐπίσκεψή μας ὅπως σημαντικὸς ἀριθμὸς παραγωγῶν εἶχε ἐγκαταλείψει τό 1978 τὴν μονοκαλλιέργεια γιά νά ἀσχοληθεῖ μέ τίς μπάμες, μετὰ ἀπὸ συμβάσεις πού υπέγραψαν μέ τὴν Ὁμοσπονδία Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν Θεσ/νίκης, πού τίς προορίζει γιά κονσερβοποίηση. Ἦταν ἡ πρώτη φορά πού καλλιεργήθηκαν μπάμες στό χωριὸ καί τὰ ἀποτελέσματα δὲ φαίνεται νά ἱκανοποίησαν τοὺς καινότερους. Γιά πρώτη φορά ἐπίσης ἕνας παραγωγὸς, πάλι σέ συνεργασία μέ τὴν Ὁμοσπονδία, ἐπιχειρεῖ μιὰ νέα καλλιέργεια: Τὸ λάχανο Βρυελλῶν πού εἶναι δυνατό νά φυτεῖται τὸν Ἀγουστο, δίνοντας καρπὸ τὸ Δεκέμβριον, ἐπιτρέποντας ἔτσι μιὰ ἀκόμη ἐντατικότερη χρῆση τῆς γῆς ἀφοῦ εἶναι δυνατό νά προηγηθεῖ καλλιέργεια δημητριακῶν ἢ καί καπνοῦ.

20. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καί γιά τὴν καλλιέργεια τριφυλλιοῦ, γιατί εἶναι δέγμα στrophῆς πρὸς τὴν κτηνοτροφία βοοειδῶν.

21. Οἱ καλλιεργίδες ροδακίων ἀποτελοῦν ὀσοδήποτε τὴν δυναμικότερη ὁμάδα, ἀπὸ ἄποψη οἰκονομικῆ, μέσα στό χωριό. Ἐκτός ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ἰδιοκτησίας ἕνα ἄλλο στοιχεῖο εἶναι καί ὅτι οἱ 8 ἀπὸ τοὺς 11 παραγωγοὺς τοῦ δείγματος πού καλλιεργῶν ροδάκινα ἔχουν τρακτέρ, ἐνῶ ἡ ἀναλογία γιά τοὺς ὑπόλοιπους εἶναι 14/39. Ἐπίσης ἡ δημιουργία τῆς κοινοπραξίας «ΡΕ-ΝΑ» καί τοῦ διαλογητηρίου δείχνει μιὰ ἐντελὸς διαφορτικὴ ἀντίληψη γιά τὴν ὑποστήριξη τῶν συμφερόντων τους ἀπ' αὐτὴ τὴν καινοπαραγωγῶν πού ὁ σύλλογος γιά τὴν προώθηση τῶν ἐπαγγελματικῶν τους αἰτημάτων ἔχει περῆσει σέ ἀδράνεια. Ἀκόμη ἡ ἐνασχόληση μέ τὸ ροδάκινο συνεπάγεται ἐμπλοκὴ στήν κομπολοϊτικὴ ἀπόφαση τῆς Βέρποις πού περιγράψαμε προηγουμένα, ἀντίθετα μέ τὸν καπνό πού ὁ ἀπόηγι τῆς διεθνούς ἀγορᾶς θάβανον μέσω τοῦ Ἑθνικοῦ Ὁργανισμοῦ Καπνοῦ καί ἡ Ἀθήνα ἔχει τὸν πρῶτο λόγο.

18. «... ὁ ἀγρότης (agriculteur) σκέφτεται καί διαχειρίζεται τὴν ἐκμετάλλευσή του περισσότερο σάν χωρικός (paysan) παρά σάν ἐπιχειρηματίας, ἀκόμη κι ἂν ὅλη του ἡ παραγωγή εἶν' ἐμπορευματικὴ: ἡ γῆ καί ἡ οἰκογενειακὴ ἐργασία ἀποτελοῦν σταθεροὺς παράγοντες, πού πρέπει νά χρησιμοποιηθῶν ὅσο τὸ δυνατό καλύτερα κι ὄχι ν' ἀμειψθῶν σύμφωνα μέ τίς τιμές τῆς ἀγορᾶς». H. Mendras, *Sociétés Paysannes*, σελ. 44.

στροφής της παραγωγής. Γι' αυτό και η μονοκαλλιέργεια αποκλείεται: 'Από τους τέσσερις «μονοκαλλιέργειες» του δείγματος μας, οι δύο ήταν ταυτόχρονα οικοδόμοι και οι άλλοι δύο συνταξιούχοι: 'Η γεωργία άποτελοῦσε γι' αυτούς συμπληρωματική δραστηριότητα. 'Από τους έχοντες κύριο επάγγελμα τή γεωργία μόνο δύο (4%) καλλιεργούσαν δύο μόνο προϊόντα, χωρίς νά έχουν και ζῶα (βοοειδή ή γιδοπρόβατα). 'Η πολλαπλότητα άποτελεῖ τόν κανόνα στή Βεργίνα.

Τό συμπέρασμα αυτό, σχετικά μέ τούς ὄρους πού καθόρισαν τήν καλλιεργητική ἐπιλογή ροδάκινα/καπνός, ἐπαληθεύεται και ἀπό τά στοιχεῖα τοῦ δείγματος πού μελετήσαμε κατά τήν παραμονή μας στή Βεργίνα. 'Αν χωρίσουμε τούς παραγωγούς μέ βάση τά διχοτομικά χαρακτηριστικά: καλλιεργητής/μή καλλιεργητής ροδακίνων, καλλιεργητής/μή καλλιεργητής καπνός, και ὑπολογίσουμε τό μέγεθος τῆς ἰδιοκτησίας γιά κάθε μία κατηγορία, σχηματίζουμε τήν ἐξῆς ἱεραρχία:

Καλλιέργεια		Ἀριθ. περιπτώσεων	Μέσος ὄρος ἰδιοκτησίας (στρέμματα)	Μέσος ὄρος βοοειδῶν
Ροδάκινα	Καπνός			
NAI	OXI	6	38,5	3,2
NAI	NAI	5	35,6	5,0
OXI	OXI	19	29,1	5,1
OXI	NAI	20	19,8	2,3

'Η μέση ἰδιοκτησία τῶν παραγωγῶν πού καλλιεργούν ροδάκινα και ὄχι καπνός, εἶναι διπλάσια ἀπὸ τήν πού καλλιεργούν καπνός και ὄχι ροδάκινα, ἐνῶ αὐτοί πού δέν καλλιεργούν οὔτε καπνός οὔτε ροδάκινα βρίσκονται στή μέση ἀκριβώς. 'Οπως προκύπτει ἀπό τήν παραπάνω στήλη, ἡ κατηγορία αὐτή φαίνεται νά περιλαμβάνει τούς κτηνοτρόφους βοοειδῶν.²²

Σύμφωνα μέ τό σχῆμα πού περιγράψαμε, ἡ κατηγορία καλλιεργητής ροδακίνων/καλλιεργητής καπνός (NAI/NAI) δέν θά ἔπρεπε νά ὑπάρχει ἐνῶ σὸν πίνακά μας ἐμφανίζεται μέ ἴσο σχεδόν δυναμικό μέ τή NAI/OXI. 'Εμφανίζονται δηλαδή οἱ καλλιεργητές ροδακίνων νά χωρίζονται ἐξ ἴσου σέ καλλιεργητές ἢ μή καπνῶν. 'Από τίς πέντε ὄμες περιπτώσεις, οἱ δύο εἶχαν ροδακινιές μονοετείς πού δέν ἀπέδιδαν

ἀκόμη, ἕνας τρίτος μόλις εἶχε ξεριζώσει 8 ἀπό τά 14 στρέμματα ροδακίνων πού εἶχε. Μποροῦμε νά υποθέσουμε πῶς ἡ κατηγορία αὐτή ἐκφράζει μία μεταβατική κατάσταση και ὁ πληθυσμός της θά μετακινήθει πλειοψηφικά πρὸς τήν κατηγορία NAI/OXI ἐφ' ὅσον ἔχουν ἦδη φυτεῖται οἱ ὀπωρῶνες, ἢ πρὸς τίς δύο ἄλλες κατηγορίες στό βαθμὸ πού τά δέντρα δέν ἀποδίδουν πλέον. Θά κυριαρχήσει δηλαδή στό χωριό ἕνα τριπολικό σχῆμα καλλιεργητές ροδακίνων-κτηνοτρόφοι βοοειδῶν-καλλιεργητές καπνός μέ περιθωριακή ὁμάδα τούς κτηνοτρόφους αἰγοπροβάτων. 'Αναφερόμαστε πάντα σέ κυρίαρχη παραγωγική κατεύθυνση και ὄχι σέ μονοκαλλιέργεια, ὅπως τονίσαμε και προηγουμένα, και φυσικά δέν παίρνομε ὑπ' ὄψη και τήν περίπτωση ριζικῶν ἀλλαγῶν στό εἶδος τῶν καλλιεργειῶν ἢ τόν τρόπο παραγωγῆς.

Αὐτή ἡ πρώτη προσέγγιση τῆς οἰκονομίας τοῦ χωριοῦ στή διαχρονική της πορεία και τή σημερινή της κατάσταση, περισσότερο θέτει προβλήματα παρά δίνει ἀπαντήσεις. 'Η ἀδυναμία μας σ' αὐτή τήν πρώτη φάση νά βροῦμε στοιχεῖα γιά τήν περίοδο πρὶν τό 1964, δέν ἐπιτρέπει νά διαγνώσουμε τούς μηχανισμούς πού καθοδήγησαν τήν οἰκονομική ἀπογείωση τοῦ χωριοῦ —πού ἐπέβαλαν δηλαδή τήν πλήρη ἐνταξί του στήν οἰκονομία τῆς ἀγοράς. 'Οποια και ἂν ἦταν ἡ ἐπίδραση τοῦ περιγυροῦ, δέν ἀρκεῖ ἀπό μόνη της νά ἐρμηνεύσει τήν πορεία τοῦ χωριοῦ: Οἱ Κοῦτλες-Μπάρμπες ἔγιναν Βεργίνα μέ τήν ἄφιξη τῶν προσφύγων. Δέν ἔχομε νά κάνουμε μέ μία κοινότητα πού τή διαμόρφωσαν οἱ ἀργόσυρτες χρονικές διαδικασίες. Πρόκειται γιά γέννηση ex nihilo. 'Η τραυματική και προσιτή ἱστορικά (μόλις πρὶν 50 χρόνια) γέννηση τῆς Βεργίνας σέ ποῖο βαθμὸ ἐπικαθόρισε ἡ παράλαξε τήν πορεία της; Σέ ποῖο βαθμὸ ἐπηρεάσε και τήν οἰκονομία της; Πρόκειται γιά ἕνα πρῶτο και βασικό ἐρώτημα πού περιμένει ἀπάντηση.

Πρέπει ἀκόμη νά μελετηθεῖ μέ ποιές ἀκριβῶς διαδικασίες ὀδηγοῦνται οἱ παραγωγοί τῆς Βεργίνας στίς συγκεκριμένες καλλιεργητικές ἐπιλογές. Πῶς ἐπενεργεῖ ἡ κρατική πολιτική; Σέ ποῖο βαθμὸ αὐτή ἡ συνεχῆς ἐναλλαγή δημιουργεῖ μέσα στό χωριό συγκρούσεις και ἀνάμεσα σέ ποιές ὁμάδες; Μέ ποῖο τρόπο συνδέεται μέ ταξικές διαφοροποιήσεις μέσα στό χωριό; Σχετίζεται αὐτή ἡ ἐναλλαγή μέ τήν ἀνάγκη πληρωμῆς μιάς ἀπόλυτης ἢ και μονοπωλικῆς γαιοπροσόδου;

Μιά ἄλλη ὁμάδα ἐρωτημάτων πού περιμένουν ἀπάντηση εἶναι αὐτά πού συνδέουν τήν οἰκονομία τοῦ χωριοῦ μέ τή διαδικασία ἀνάδειξης τῆς ἡγεσίας του: Οἱ διαφοροποιήσεις στήν οἰκονομική κατάσταση—πού ὅπως εἶδαμε, συνδέονται μέ τίς καλλιεργητικές ἐπιλογές—συγκροτοῦν ὁμογενεῖς ἀντιτιθέμενες, στό πολιτικό ἐπίπεδο, ὁμάδες; 'Η μήπως οἱ πολιτικές ἀντιθέσεις ἔχουν σάν ἀναφορά τό ἔξω κῶσμο; 'Η, τέλος, ἔχομε δύο εἰδῶν ἀντιπαραθέσεις,

22. 'Ο J. Tericht (δ. π., σελ. 38) θεωρεῖ τήν οἰκιακή κτηνοτροφία βοοειδῶν σάν τό κατ' ἐξοχήν παράδειγμα περιθωριακῆς ἀπασχόλησης τῆς ἀγροτικῆς οἰκογένειας πού τῆς ἐπιτρέπει νά ἀυξάνει τό ἐισόδημά της μέ μειωμένη ἀμοιβή ἀνά ὥρα ἐργασίας. Στή συγκεκριμένη περίπτωση τῆς κατηγορίας OXI/OXI, ἡ ταυτόχρονη ἀπουσία μιάς τῶν καλλιεργειῶν πού δίνουν μεγάλη πρόσοδο (ροδάκινα-καπνός), ὀδηγεῖ στήν ὑπόθεση πῶς γιά τήν κατηγορία αὐτή ἡ καλλιέργεια τριφυλίου-ἐκτροφή ζῶων ἀποτελεῖ τήν κύρια παραγωγική της κατεύθυνση. 'Η ὑπαρξή τῆς κατηγορίας NAI/NAI, μέ ἴσο πρὸς τήν OXI/OXI ἀριθμὸ βοοειδῶν ἀνά ἐκμετάλλευση, φαίνεται ξανά σάν ἐξαιρεση. Θά πρέπει νά διερευνήσουμε μήπως αὐτή ἡ «διπλή ἀνομιαία» πού παρατηροῦμε ὀφείλεται στήν ὑπαρξή περισσότερων ἐργατικῶν χεριῶν.

αὐτές πού ἀφοροῦν συνολικά τή χώρα (καί ἐκδηλώνονται μέ τήν κομματική ἐνταξή καί τίς βουλευτικές ἐκλογές) κι αὐτές πού ἀφοροῦν εἰδικά τῷ χωριῷ (κι ἐκδηλώνονται στίς δημοτικές ἐκλογές);

Ἐπάρχουν τέλος τὰ ἐρωτήματα τῆς σχετικῆς μέ τήν κοινωνική-οἰκονομική εὐστάθεια τοῦ χωριοῦ, τῆς δυνατότητά του νά ὑπάρξει σέ ἀλληλεπίδραση μέ τό περιβάλλον χωρίς νά τείνει νά ἐξαφανιστεῖ. Ἐδῶ ὅμως ὑπεισέρχεται μιὰ καινούργια παράμετρος πού τήν ἀγνοοῦσαμε: ἡ ἀνακάλυψη τῶν βασιλικῶν τάφων. Ἡ ἀρχαιολογική καί συνακόλουθα τουριστική σημασία τους ἴσως ἐξαφανίσει τήν ἀγροτική Βεργίνα πού ἦταν τῷ ἀντικείμενο τῆς μελέτης μας, δημιουργώντας στή θέσι τῆς τήν τουριστική Βεργίνα, ἀνατρέποντας ὅλες τίς μέχρι τώρα δομές τοῦ χωριοῦ καί πρῶτα καί κύρια τίς μέχρι τώρα «ἰσορροπίες» του στίς σχέσεις του μέ τόν περίγυρο.

4. ἐξέλιξη καί διαμόρφωση τῶν «πολιτικῶν σχέσεων»

τοῦ
Ἡλίας Νικολακόπουλου

Μιά ἀπό τίς κεντρικές ὑποθέσεις γύρω ἀπό τίς ὁποῖες ἀρθρώθηκε ἡ γενικότερη προβληματική τῆς ἔρευνας, ὅπως αὐτή ἐκτίθεται στήν εἰσαγωγή (βλ. §0.1), ἦταν ὅτι «οἱ σχέσεις ἐξουσίας ἀποτελοῦν τόν ἰδεώδη χώρο γιά μιὰ συνολική παρατήρηση τοῦ ἀγροτικοῦ φαινομένου καί τῆς θέσης του στή πλαίσια τῆς καθόλου κοινωνίας, στήν ὁλότητά του καί μαζί στήν πολυμορφία του». Κάτω ἀπ' αὐτή τήν ὀπτική, ἕνας ἰδιαίτερος τομέας θεμάτων πρὸς τόν ὁποῖο στράφηκε τό ἐνδιαφέρον μας στήν πρόωτη φάσι τῆς ἔρευνας, ἀφοροῦσε τίς πολιτικές διαφοροποιήσεις καί ἀντιθέσεις, στήν ἰστορία τους ἐξέλιξη καί τῆς σημερινῆς τους ἔκφρασι, τίς ἐπιπτώσεις πού εἶχαν στή διαμόρφωση τῶν ἐνδοκοινωνικῶν καί διακοινωνικῶν σχέσεων, τούς παράγοντες πού τίς προσδιόριζαν καί γενικότερα τούς τρόπους συνάρθρωσός τους μέ ἄλλες κοινωνικές ἀντιθέσεις καθώς καί μέ τήν πρόσφατη κοινωνική, οἰκονομική καί δημογραφική ἐξέλιξη τοῦ χωριοῦ. Ὅμως ἂν (ἢ μᾶλλον ἐπειδή) οἱ «πολιτικές σχέσεις» ἀποτελοῦν ἕνα προνομιοῦχο πεδίο γιά τή μελέτη μιᾶς δοσμένης ἀγροτικῆς κοινότητος, ἡ συστηματική διαπραγμάτευσι τους προϋποθέτει μιὰ, κατά τό δυνατόν, συνολική γνώσι τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας, ἐνῶ παράλληλα ἡ διερεύνησι αὐτῶν τῶν θεμάτων συναντᾷ σημαντικές δυσκολίες πού προέρχονται ἀπό τήν ἴδια τήν ὕψι τους. Γι αὐτό τό λόγο τὰ συμπεράσματα πού παρουσιάζονται στή συνέχεια ἀφοροῦν ὀρισμένες μόνο πλευρές τῶν «πολιτικῶν σχέσεων», τίς πῶ εὐκόλα προσπελάσιμες, ἐνῶ γιά ἄλλες, ἴσως

ἐξίσου ἢ καί περισσότερο καθοριστικές, ὅπως π.χ. οἱ συγκεκριμένοι μηχανισμοί παρέμβασις τῆς ὀλικῆς κοινωνίας καί οἱ μεταλλαγές πού ἡ παρέμβασι αὐτή ἐπιφέρει στό σύστημα τῶν σχέσεων πελατείας, περιορίζομασε ἁπλῶς στή διατύπωση ὀρισμένων γενικῶν ὑποθέσεων, πού μένει νά ἐπαληθευτοῦν στίς ἐπόμενες φάσεις τῆς ἔρευνας.

4.1. πολιτισμικές διαφορές καί πολιτικές ἀντιθέσεις

Γιά τή μελέτη τῶν θεμάτων πού ἀφοροῦν τίς «πολιτικές σχέσεις» εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ ἱστορική ἀναδρομή, γιατί οἱ πολιτικές δυνάμεις στό ἐνδοκοινωνικό ἐπίπεδο διαμορφώθηκαν μέσα ἀπό μιὰ πολύχρονη καί πολύμορφη διαδικασία καί σέ συνεχή ἀλληλεπίδραση μέ διάφορες κοινωνικές ἀντιθέσεις, οἱ κυριότερες ἀπό τίς ὁποῖες φαίνεται ὅτι εἶχαν γιά ἀφετηρία τίς πολιτισμικές ἀντιθέσεις.

Ἡ ἐπικάλυψη πολιτικῶν διαφοροποιήσεων καί πολιτισμικῶν διαφορῶν ἦταν ἀρκετά συνηθισμένο φαινόμενο τήν ἐποχή τοῦ μεσοπολέμου καί πολλές φορές μάλιστα οἱ πολιτισμικές διαφορές ἔπαιζαν καθοριστικό ρόλο στή διαμόρφωση τῆς λαϊκῆς βάσις τῶν πολιτικῶν παρατάξεων.¹ Ἀπό τίς πολιτισμικές διαφοροποιήσεις πού ὑπῆρχαν τήν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου ἡ σημαντικότερη καί μαζικότερη ἦταν αὐτή πού διαχώριζε τούς γηγενεῖς ἀπό τούς πρόσφυγες—ἰδιαίτερα σέ περιοχές πού εἶχε πραγματοποιηθεῖ μαζική ἐγκατάστασι προσφύγων, ὅπως ἡ Μακεδονία καί ἡ Θράκη.² Οἱ ἀντιθέσεις μεταξύ γηγενῶν καί προσφύγων μεταφράζονταν πολύ συχνά σέ ἀντιθετική πολιτική τοποθέτησι ἢ—στίς περιπτώσεις πού οἱ δύο ὁμάδες εἶχαν γιά κάποιους λόγους ταυτόσημη (σχεδόν πάντα βενιζελική) τοποθέτησι—σέ ὑποστήριξη ξεχωριστῶν ὕπουφίων στή πλαίσια τῆς ἴδιας πολιτικῆς παρατάξης.³

Στή Βεργίνα, ὅπως διαμορφώθηκε μέ τήν ἐγκατάστασι τῶν προσφύγων καί τήν ἀγροτική μεταρρύθμιση, ἡ πολιτική ζωή, ἀπ' ὅτι μπορεῖ κανεῖς σή-

1. Βλ. Γ.Θ. Μαυρογορδάτου, «Οἱ διαστάσεις τοῦ κομματικοῦ φαινομένου στήν Ἑλλάδα, παραδείγματα ἀπό τό Μεσοπόλεμο», *Κοινωνικές καί πολιτικές δυνάμεις στήν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1978, σελ. 162-165.

2. Τό φαινόμενο ἦταν ἀκόμη πῶ ἐντονο σέ περιπτώσεις δπου ἡ ἀντίθεση γηγενεῖς/πρόσφυγες συνδυαζόταν μέ τήν ἀντίθεση Ἑλληνες/μειονότητα (π.χ. Σλαβομακεδόνες), βλ. καί Γ.Θ. Μαυρογορδάτου, ὁ. π., σελ. 168.

3. Ἡ ἐντονα βενιζελική τοποθέτησι, σέ ἐθνικό ἐπίπεδο, τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τῶν προσφύγων ἀποδίδεται κατά κανόνα στό γεγονός ὅτι ἡ ἀντιβενιζελική παράταξι βρέθηκε ὑπεύθυνη τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, βλ. Pentzopoulos, *The balkan exchange of minorities and its impact upon Greece*, Χάγη 1962, σελ. 171-181. Σχετικά μέ τούς ἄλλους παράγοντες πού καθόριζαν τήν τοποθέτησι τῶν προσφύγων, βλ. ἐπίσης Γ.Θ. Μαυρογορδάτου, ὁ. π., σελ. 163-164. Γιά τή μαζική ὑποστήριξη ἀπό τούς πρόσφυγες δικά του ὕπουφίων, βλ. Pentzopoulos, ὁ. π., σελ. 181-190. Στήν περίοχ τῆς Βέροιας προπολεμική οἱ πρόσφυγες ἐξέλεξαν σχεδόν πάντα δικό τους βουλευτή, πού κατά κανόνα ἦταν ὁ Ἀβραάμ Γρηγοριάδης.

μερα νά διαπιστώσει και νά υποθέσει, ἀρθρώθηκε γύρω ἀπό τίς διαφορές ανάμεσα στίς τρεῖς πολιτισμικές ομάδες τοῦ χωριοῦ (ντόπιοι, Πόντιοι, Καυκάσιοι), διαφορές πού σέ μιά πρώτη φάση προσδιορίσαν καί ἀποτελέσαν τό σχεδόν ἀποκλειστικό ὑπόβαθρο τῶν πολιτικῶν διαφοροποιήσεων. Σύμφωνα μέ τίς μαρτυρίες πού μπορέσαμε νά συλλέξουμε, οἱ ντόπιοι ἀνῆκαν, σχεδόν τό σύνολό τους, στήν ἀντιβενιζελική παράταξη καί μποροῦμε νά υποθέσουμε ὅτι ἀποτελοῦσαν, ἀπό πολιτική ἄποψη, μιά σχετικά ὁμοιογενή ομάδα, στό μέτρο πού δέν ἀναφέρονται περιπτώσεις πολιτικῶν ἀντιθέσεων πρῖν ἀπό τήν ἀφίξη τῶν προσφύγων. Ἡ τοποθέτηση αὐτή τῶν ντόπιων ἦταν προγενέστερη ἀπό τήν ἀφίξη τῶν προσφύγων καί ἐπομένως ἡ ἐρμηνεία της θά πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στίς πολιτικές διαφοροποιήσεις πού ὑπῆρχαν στήν περιοχή κατά τίς ἀρχές τοῦ εικοστοῦ αἰῶνα.⁴ Μιά ὑπόθεση πού πιθανόν θά μπορούσε νά ἐρμηνεύσει τή συγκεκριμένη πολιτική τοποθέτηση τῶν ντόπιων εἶναι ἡ, σύμφωνα μέ ὅλες τίς μαρτυρίες, βενιζελική τοποθέτηση τοῦ γαιοκτημόνα τῆς περιοχῆς. Ὁμως ἡ ὑπόθεση αὐτή δέν στήθεκε δυνατόν νά ἐπαληθευθεῖ, γιὰτί καί τέτοιο ἀπαίτουσε μιά εἰδική μελέτη σχετικά μέ τίς ἰδιαίτερες μορφές

4. Ὁ τ. βουλευτής Ἡμαθίας Ι. Παπαδάκης-Στάικος, στό βιβλίο του *Μισός αἰῶνα πολιτικῶν ἀγώνων καί ἔθνικῆς δράσεως*, Ἀθήνα, 1974, σελ. 54-55, ἀναφέρει ὅτι κατά τά τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ὑπῆρχαν στήν ἑλληνική κοινότητα τῆς Βέροιας δύο κομματικές μεριδές, τό «κόμμα τῶν πλουσίων» καί τό «κόμμα τῶν λαοῦ». Μετά τήν προσάρτηση τῆς Μακεδονίας στό ἑλληνικό κράτος, ἡ πρώτη μερίδα ἐντάχθηκε στήν ἀντιβενιζελική παράταξη καί ἡ δεύτερη—πού ἦταν καί ἡ ἰσχυρότερη—στό βενιζελική. Ἀλλαγές στό συσχετισμό τῶν δυνάμεων ἀνάμεσα στίς δύο παρατάξεις πρέπει νά πραγματοποιήθηκαν τήν περίοδο 1917-20 μέ τήν προσχώρηση πολλῶν κατοίκων στήν ἀντιβενιζελική παράταξη (βλ. Ι. Παπαδάκη-Στάικου, ὁ. π., σελ. 67-71) καί στή συνέχεια μέ τήν ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων, οἱ ὁποῖοι ἀπέτελεσαν σημαντικό στήριγμα τῆς βενιζελικῆς παρατάξης. Ἔτσι, κατά τή διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου, οἱ δύο κυρίαρχες πολιτικές παρατάξεις διέθεταν ἰσοδύναμη περίπου ἐκλογική ἀπῆχηση στήν περιοχή τοῦ σημερινοῦ ν. Ἡμαθίας, χαρακτηριστική ἐκφραση τῆς ὁποίας ἦταν τό ἀποτελεσμα τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1936, ὅπου ἡ ἀντιβενιζελική παράταξη συγκέντρωσε συνολικά τό 47% καί ἡ βενιζελική τό 46,5% τῶν ψήφων. Ἡ βενιζελική παράταξη διέθετε τήν πλειοψηφία στήν πόλη τῆς Βέροιας (53% στίς ἐκλογές τοῦ 1936), ἡ ἀντιβενιζελική στήν πόλη τῆς Νάουσας (55% στίς ἐκλογές τοῦ 1936), ἐνῶ στόν ἀγροτικό πληθυσμό τοῦ νομοῦ οἱ δύο παρατάξεις ἦταν περίπου ἰσοδύναμες. Τό διπολικό αὐτό σχῆμα μόνο περιθωριακά ἡ τοπικά μορφοῦσε νά διαταράξει ἡ παρουσία τοῦ ΚΚΕ. Ἡ δύναμη τοῦ ΚΚΕ στήν περιοχή τοῦ σημερινοῦ ν. Ἡμαθίας κυμαινῶταν προπολεμικά γύρω στό 6-7% (ἐκλογές 1932 καί 1936). Τήν ἰσχυρότερη παρουσία τοῦ ΚΚΕ διέθετε στήν πόλη τῆς Νάουσας, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε τό «βιομηχανικό κέντρο τῆς περιοχῆς καί ὅπου ἀπό ἐκλ. νομοῦ τό ΚΚΕ συγκέντρωσε περίπου τό 25% τῶν ψήφων (ἐκλογές 1928, 1932, 1933). Ἀντίθετα, στήν πόλη τῆς Βέροιας ἡ ἐπιρροή τοῦ ἦταν πολύ περιορισμένη (2%-3% στίς ἐκλογές τοῦ 1928 καί 1932) καί μόνο στή δεκαετία τοῦ 1930 ἄρχισε κάπως νά ἀνέβαινε (περίπου 8% στίς ἐκλογές τοῦ 1933 καί 1936). Στόν ἀγροτικό πληθυσμό τοῦ νομοῦ ἡ δύναμη τοῦ ΚΚΕ ἦταν ἐλάχιστη, βρισκόνταν συγκεντρωμένη σέ λίγο μόνο χωριά καί συνολικά κυμαινῶταν γύρω στό 1,5% (π.χ. ἐκλογές 1932 καί 1936)—ἡδη ἀδῆ αἰσθητά μικρότερη ἀπό τόν ἔθνικό μέσο ὄρο γιά τόν ἀγροτικό πληθυσμό.

μέ τίς ὁποῖες ἐκφράζονταν στό χωριό οἱ ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στό γαιοκτημόνα καί τοὺς κολήγους του καί σχετικά μέ τή συγκεκριμένη διάρθρωση τῶν δικτῶν πολιτικῆς πελατείας ἐκείνην τήν ἐποχή. Πάντως, αὐτό πού φαίνεται σίγουρο εἶναι ὅτι, ἡ ἀντιπαράθεση μέ τοὺς πρόσφυγες συνέβαλε ὥστε ὁ ντόπιος πληθυσμός—πού χαρακτηριζόταν ἀπό μιά σχετικά ἄνομοιογένεια καταγωγῆς, δέν διέθετε παραδοσιακή ἡγεσία, οὔτε συμμετείχε ἰδιαίτερα στή γενικότερη πολιτική ζωῆ⁵—, νά κατακτησε τήν ἐνότητά του. Μέ αὐτή τήν ἔννοια, ἡ ἀντιβενιζελική πολιτική του τοποθέτηση ἐνισχυθῆκε ἀπό τή βενιζελική τοποθέτηση (σέ ἔθνικό καί τοπικό επίπεδο) τῶν προσφύγων καί ἀπέτελεσε συστατικό στοιχεῖο τῆς ταυτότητάς του. Ἀκόμα καί ἡ προσχώρηση, ἀργότερα, ἐνός μικροῦ τμήματος τῶν γηγενῶν στό βενιζελισμό δέν μπορούσε νά ἀλλοιώσει αὐτό τό πλαίσιο, στό βαθμό μάλιστα πού καί στό ἐσωτερικό τῆς βενιζελικῆς παρατάξης πρόσφυγες καί γηγενεῖς ὑποστήριζαν διαφορετικούς ὑποψήφιους.

Σέ ἀντίθεση μέ τοὺς ντόπιους, οἱ πρόσφυγες, Πόντιοι καί Καυκάσιοι, εἶχαν ἔντονα τοινομένη βενιζελική τοποθέτηση πού καθοριζόταν ἀπό τή γενικότερη πολιτική τοποθέτηση τῶν προσφύγων καί ὡς ἕνα βαθμό, ἰδιαίτερα γιά τοὺς Πόντιους, συνδασόταν μέ μιά διαφορετική παράδοση πολιτιστικῆς, κοινοτικῆς καί πολιτικῆς ζωῆς. Ὅσοδήποτε ὅμως ἡ βενιζελική τοποθέτηση τῶν προσφύγων ἐνισχύθηκε σημαντικά ἀπό τήν ἀντιθετική πολιτική τοποθέτηση τῶν γηγενῶν καί ἔτσι ἄρχισε νά ἐμφανίζεται καί ἔτινε νά διαμορφωθεῖ ἕνα διχοτομικό σχῆμα βενιζελικοῦ/ἀντιβενιζελικοῦ, ἐκφραση στό πολιτικό ἐπίπεδο τοῦ διχοτομικοῦ σχήματος ντόπιοι/πρόσφυγες. Ὁμως τό διχοτομικό αὐτό σχῆμα πού ἔτινε νά διαμορφωθεῖ στή Βεργίνα ἄρχισε πολὺ σύντομα νά ξεπερνιέται. Ἐνα πρῶτο στοιχεῖο τοῦ συνέβαλε ἀλλά καί προέικασε τήν ἀνατροπή του ἦταν ἡ προσχώρηση στό ΚΚΕ ἐνός μικροῦ ἀριθμοῦ Ποντίων, προσχώρηση πού σύμφωνα μέ ὅλες τίς ἐνδείξεις μορεῖ νά ἐξηγηθεῖ ἀπό τίς σχέσεις πού διατηροῦσαν οἱ Πόντιοι τῆς Βεργίας μέ Πόντιους πού εἶχαν ἐγκατασταθεῖ σέ ἄστικες περιοχές. Αὐτό μάλιστα πού εἶχε ἰδιαίτερη σημασία εἶναι ὅτι οἱ Πόντιοι πού προσχώρησαν στό ΚΚΕ ὄχι μόνο δέν ἀποκόπηκαν γιά τό λόγο αὐτό ἀπό τήν πολιτισμική τῶν ομάδα, ἀλλά ἀντίθετα συμμετείχαν ἐνεργητικά στίς διαδικασίες ἀνάδειξης νέας τοπικῆς ἡγεσίας γιά τό ποντιακό στοιχεῖο καί κατ' ἐπέκτασι γιά τό χωριό. Πράγματι οἱ Πόντιοι, παρ' ὅλο πού πρῖν ἔρθουν στήν Ἑλλάδα εἶχαν ἀναπτύξει σημαντική κοινοτική ζωῆ, δέν φαίνεται νά διέθεταν, μέσα τουλάχιστον

5. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι δέν ὑπάρχει σήμερα καμιά παράδοση σχετικά μέ τό μακεδονικό ἀγῶνα ὅτε ἀναφέρεται κανένας μακεδονομάχος ἀπό τή Βεργίνα (βλ. κατάλογο μακεδονομάχων τῆς περιοχῆς Ἡμαθίας στοῦ Ι. Παπαδάκη-Στάικου, ὁ. π., σελ. 39-44).

στό χωριό, παραδοσιακή ἡγεσία, στό βαθμό πού σχεδόν κανεῖς ἀπ' ὄσους εἶχαν κάποια ἀρμοδιότητα στήν κοινοτική ὀργάνωση στίς περιοχές προέλευσής δέν ἐγκαταστάθηκε στή Βεργίνα. Ἡ ἔλλειψη ὁμως ἡγεσίας μέσα στό χωριό διευκόλυνε τή λειτουργία τῶν μηχανισμῶν ἀνάδειξης νέας ἡγεσίας. Ἔτσι οἱ Πόντιοι—κυρίως αὐτοὶ πού προέρχονταν ἀπό τήν περιοχή τῆς Σάντας καί οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν τὰ 3/4 τῶν Ποντίων τῆς Βεργίνας καί τή μόνη συγκροτημένη καί ἐνιαία ποντιακή ὁμάδα—ἀνέλαβαν, σχεδόν ἀμέσως μετά τήν ἐγκατάστασή τους, μιά σειρά πρωτοβουλιές (π.χ. ἰδρυση μορφωτικοῦ συλλόγου, ἀνέγερση σχολείου, ὀργάνωση θεατρικῶν παραστάσεων, δημιουργία βιβλιοθήκης, ἀγῶνες ἐναντίον τοῦ γαιοκτημόνα τῆς περιοχῆς κτλ.), πού τοὺς ἀναδείκνυαν, σέ συνδυασμό καί μέ τήν πληθυσμιακή ὑπεροχή τους, σέ ἡγετική ὁμάδα μέσα στό χωριό.⁶

Τό δεύτερο στοιχεῖο πού ἐπαιεῖ καθοριστικό ρόλο στήν ἀνατροπή τοῦ διχοτομικοῦ σχήματος ἦταν ἡ δξύνση τῶν ἀντιθέσεων μεταξύ Ποντίων καί Καυκασίων, οἱ ὁποῖες ἐκδηλώθηκαν μέ ἔντονη μορφή ἤδη ἀπό τά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1920, μέ ἀποτελέσματα οἱ πρόσφυγες νά μὴ μποροῦν ποτέ νά διαμορφωθοῦν σέ ἐνιαία ὁμάδα. Ἡ ἀντίθεση Ποντίων καί Καυκάσιων ἐνισχύθηκε καί συνδυάστηκε μέ τήν πολιτική διαφοροποίηση τῶν δύο ὁμάδων, πού ἐκφράστηκε, λίγο ἄργωτερα, μέ τήν προσχώρηση τῶν δευτέρων, ἢ τουλάχιστον τῆς ἡγετικῆς τῆς ὁμάδας ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ ἐκείνη τῆν ἐποχῆ, στό δικτατορικό καθεστῶς Μεταξά. Ὅμως παρ' ὅλο πού οἱ ἀντιθέσεις μεταξύ Ποντίων καί Καυκασίων σημάδων σέ μεγάλο βαθμό τῆ ζωῆ τοῦ χωριοῦ, εἶναι ἰδιαίτερα δύσκολο, χωρίς ἱστορική ἔρευνα, νά ἐπαληθευτεῖ ὁποιαδήποτε συγκεκριμένη ὑπόθεση σχετικά μέ τίς αἰτίες πού ὄξυναν τίς ἀντιθέσεις αὐτές (π.χ. διαμάχες ἐπιρροῆς σέ ἐθνικοκοινοτικό ἐπίπεδο, διαμάχες πού ἀφοροῦσαν τή διανομή τῆς γῆς, σχέσεις μέ διαφορτικές, καί πιθανόν ἀντιθέτες, συγκροτημένες ὁμάδες ἔξω ἀπό τό χωριό, κτλ.). Ἐπίσης σέ βαθμό πού οἱ ἀντιθέσεις οἱ ὁποῖες ἀναπτύχθηκαν στό ἐσωτερικό τοῦ γενικότερου ποντιακοῦ στοιχείου (Πόντιοι καί Καυκάσιοι) σέ ἐθνικό ἐπίπεδο δέν ἔχουν καθόλου μελετηθεῖ, δέν εἶναι δυνατόν νά προσδιοριστοῦν ἂν οἱ διαμάχες πού δημιουργήθηκαν στή Βεργίνα μεταξύ Ποντίων καί Καυκασίων ἐπιρράσθηκαν ἢ ἐντάσσονται (καί ἂν ναι μέ ποιό τρόπο) στίς γενικότερες αὐτές ἀντιθέσεις, οὔτε ἂν ἔχουν τίς

6. Ἔτσι π.χ. τὸ 1935, πού ἡ Βεργίνα γίνεται αὐτόνομη κοινότητα, στίς πρώτες κοινοτικές ἐκλογές οἱ Πόντιοι κερδίζουν ἀπὸ τοὺς ντόπιους τὴν προεδρία τῆς κοινότητας. Τὴν ἴδια ἐποχὴ Πόντιος ἦταν ἐπίσης ὁ γραμματέας τῆς κοινότητας καθώς καί οἱ δύο δάσκαλοι τοῦ χωριοῦ. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἐπειδὴ στὴ διάρκεια τῶν ἐμφυλίων συγκρούσεων κἀκαν τὰ ἀρχαία τῆς κοινότητας, γιὰ τὴ σύνθεση τῶν κοινοτικῶν συμβολίων πρὶν τὸ 1946 καθὼς καί γιὰ τὰ γεγονότα αὐτῆς τῆς περιόδου βασιζόμεστε σέ διασπαιρωμένες προσωπικὲς μαρτυρίες.

ρίζες τους (μέ ποιό τρόπο καί ὡς ποιό βαθμό) σέ ἀντιθέσεις πού προϋπῆρχαν στίς περιοχές προέλευσής τους.

Πάντως ὁ διαχωρισμὸς Ποντίων καί Καυκασίων καί ἡ συμμαχία σέ πολιτικό ἐπίπεδο τῶν τελευταίων μέ τοὺς γηγενεῖς δόηγε σὴν ἐμφάνιση ἐνὸς τριχοτομικοῦ σχήματος—ἴσους οἱ Καυκάσιοι ἀποτελοῦσαν μιά ὁμάδα πού πολιτισμικά ἦταν συγγενική μέ τοὺς Πόντιους ἀλλὰ πολιτικά ταυτισμένη μέ τοὺς ντόπιους—καί εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τὴν ἀνατροπὴ τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων, ὄχι τόσο ἀπὸ ποσοτικὴ ἀποψη—μιά καί ἡ ὁμάδα τῶν Καυκασίων ἦταν σχετικὰ ὀλιγάριθμη—ὄσο κυρίως λόγω τῆς δυναμικότητος τῶν Καυκασίων πού ἀπέτελεσαν τὸ ἐνεργητικὸ στοιχεῖο τῆς συμμαχίας μέ τοὺς ντόπιους καί ἄρχισαν νά διαδραματίζονται ἡγετικὸ ρόλο στὴ ζωῆ τοῦ χωριοῦ, ἀναλαμβάνοντας τὸ 1939 καί τὴν προεδρία τῆς κοινότητας. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶχε, ἀναυακλαστικά, ὡς συνέπεια νά ὄξυνθοῦν ἀκόμα περισσότερο οἱ ἀντιθέσεις τους μέ τοὺς Πόντιους καί νά διευρυνθεῖ τὸ χάσμα ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές ὁμάδες.

Οἱ διαφοροποιήσεις καί οἱ ἀντιθέσεις πού χαρακτήριζαν τὴν πολιτικὴ ζωῆ τοῦ χωριοῦ στό τέλος τοῦ μεσοπολέμου ὄξυνθηκαν καί μορφοποιήθηκαν στὴ διάρκεια τῶν ἐμφυλίων συγκρούσεων τῆς δεκαετίας τοῦ 1940, ὅταν σάν προέκταση τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν, ἡ ἡγετικὴ ὁμάδα καί ἕνα σημαντικό τμήμα τῶν Καυκασίων προσχώρησε στὴν ΠΑΟ ἐνῶ ἀντιθέτα τὸ ποντιακὸ στοιχεῖο προσχώρησε μαζικὰ στό ΕΑΜ.⁷ Ἔτσι, οἱ ἐμφυλίες συγκρούσεις τῆς δεκαετίας τοῦ 1940 μεταφράστηκαν, σέ τοπικὸ ἐπίπεδο, σέ συγκρούσεις κυρίως μεταξύ Ποντίων καί Καυκασίων—μέ μιά σχετικὰ ὀδύητη στάση, στὴν πρώτη φάση, τῶν γηγενῶν—καί μέ τὴν ἐννοια ἐντάσσονται στό εὐρύτερο πλαίσιο τῶν διαφοροποιήσεων καί συγκρούσεων τῶν ποντιακῶν στοιχείου σέ ἐθνικὸ ἐπίπεδο.⁸ Πάντως, παρ' ὅλο πού ἡ Βεργίνα

7. Μιλάμε γιὰ προέκταση κι ὄχι γιὰ αἰτιατὸ ἀποτέλεσμα γιὰ τὴ τοποθέτηση τῶν δύο ὁμάδων ἐνῶ στὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς—καί ἰδιαίτερα ἡ προσχώρησι τῶν Καυκασίων στὴν ΠΑΟ—διευκολύνθηκε καὶ ἀπὸ συμπτωματοκτικὰ περιστατικά. Ὅμως τὸ γεγονός ὅτι τὰ περιστατικά αὐτὰ ἴσως νά ἐπιδράσουν τόσο καταλυτικὰ καί κυρίως ἢ ἐνιαία ἀντιμετώπισή τους ἀπὸ τὴν συγκεκριμένη πολιτισμικὴ ὁμάδα, μποροῦμε νὰ υποθέσουμε ὅτι ὀφείλεται, σέ μεγάλο βαθμό, στὴν ἐνταση τῶν ἀντιθέσεων πού προϋπῆρχαν.

8. Δυστυχῶς τὸ θέμα αὐτὸ—ὅπως καὶ τὸ γενικότερο τῆς συνθέσεως τῆς λαϊκῆς βίωσις τῶν πολιτικῶν παρατάξεων (καὶ τῶν μεταβολῶν πού ὑπέστη αὐτὴ ἡ σύνθεση) στὴ διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ 1940—δέν ἔχει καθόλου μελετηθεῖ καί γι' αὐτὸ εἶναι πρακτικὰ ἀδύνατη ἀκόμα καί μιά κάπως σφαιρική περιγραφή του. Ἐνδεικτικὰ μόνο μποροῦμε νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἐνῶ ἕνα σημαντικό τμήμα τοῦ ποντιακοῦ στοιχείου προσχώρησε στό ΚΚΕ καὶ τὸ ΕΑΜ, ἕνα ἐξίσου σημαντικό τμήμα τῶν ἐπ'ἀνδρῶσι τῆς ἐθνικιστικῆς ὁμάδης ἢ συνερπαστικῆς καί ἐξοπλιστικῆς ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ὅπως π.χ. τὰ ποντιακὰ χωριά τῆς βόρειας ὀχθῆς τοῦ Ἀλιάκιωνα τῆς περιοχῆς τῆς Κοζάνης [βλ. Δημ. Φυλακτῆς, Ἐθνικὴ Ἀντίσταση (ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ Βελβιτόν), Ἀθήνα 1977, σελ. 79] ἢ πολλὰ χωριά τῆς περιοχῆς τοῦ Κιλκίς, τῆς Περίας ἢ τῆς Δράμης (βλ. Ἀθ. Χρυσοχόου, Ἡ κατοχὴ ἐν Μακεδονίᾳ, τομ. 1, Θεσσαλο-

βρέθηκε συχνά τόν επίκεντρο της διαμάχης ΕΛΑΣ και ΠΑΟ για τόν έλεγχο της περιοχής και τών Πιερών και στη συνέχεια τών μαχών μεταξύ κυβερνητικού στρατού και ανταρτών,⁹ οι διαμάχες μέσα στο ίδιο το χωριό δέν πήραν τήν δευτέρευτη μορφή που είχαν σέ άλλα χωριά και γι' αυτό τά περισσότερα από τά ανθρώπινα θύματα τών εμφύλιων συγκρούσεων (περίπου 30 άτομα) σκοτώθηκαν σέ μάχες, ενώ αντίθετα δέν αναφέρονται περιπτώσεις ομαδικών άντεκδικήσεων από τή μιá ή τήν άλλη πλευρά.

4.2. ή λαϊκή βάση τών πολιτικών παρατάξεων κατά τή μεταπολεμική περίοδο

Όποσδήποτε όμως οι εμφύλιες συγκρούσεις και ή έκβασή τους, σέ άμεσο συσχετισμό μέ τίς δευτέρευτες

νική 1949, σελ. 74-86 και ΚΚΕ *Επίσημα Κείμενα*, τομ. 5ος, Ἀθήνα 1974, σελ. 439-444). Είνα χαρακτηριστικό άπ' αυτή τήν άποψη ότι οι άρχηγοί τών κυριότερων έθνικιστικών ομάδων της Μακεδονίας στη διάρκεια της Κατοχής ήταν Πόντιοι, όπως π.χ. ο Κυριάκος Παπαδόπουλος (Κισιά-Μπαζιάκ) στην περιοχή Πιερίας, ο Κων. Παπαδόπουλος στο Κιλίκι, ο Άν. Φωστερίδης (Τσαούζ-Άντων) στη Δράμα κτλ. Η διάσπαση αυτή του γενικότερου πονιακού στοιχείου και ο ιδιαίτερα μαχητικός ρόλος που έπαιξε και στις δύο παρατάξεις είχαν σαν αποτέλεσμα ο έθνοπονητικός συγκρούσεις να πάρουν δεύτατη μορφή, όπως συνέβη π.χ. στην περιοχή του Κιλίκι.

Η έλλειψη μιáς σχετικά ολοκληρωμένης έστως και περιγραφικής μελέτης του θέματος κάνει πρακτικά άδύνατη τή διατύπωση ύποθετων σχετικά μέ τίς αιτίες που καθόρισαν τήν πολιτική ένταξη τών διαφόρων μεριδών του πονιακού στοιχείου. Ο R. V. Burks π.χ. στο *The Dynamics of Communism in Eastern Europe*, Princeton, 1961, σελ. 60, βασιζόμενος στο άναπόδεικτο στοιχείο ότι οι Κανκασίοι προσχώρησαν μαζικά στο ΚΚΕ, ισχυρίζεται ότι αυτό οφείλεται «στη νοσταλγική άνάμνηση της ιδιαίτερης πατρίδας τους». Μιά πιο ένδιαφέρουσα παρατήρηση, που όμως, όπως είναι προφανές και από τήν περίπτωση της Βεργίνας, δέν μπορεί νά αποτελέσει γενική ύπόθεση, είναι ότι στις έθνικιστικές ομάδες προσχώρησε σέ μεγαλύτερο βαθμό το τουρκόφωνο στοιχείο (βλ. ΚΚΕ, *Επίσημα κείμενα*, δ.π., σελ. 438 για Κιλίκι και Νιγρίτα, σελ. 443 για τήν περιοχή Κοζάνης και επίσης σελ. 451). Ένα παρόμοιο πονιακό χωριό όπου το τουρκόφωνο πονιακό στοιχείο προσχώρησε στην ΠΑΟ και το έλληνοφώνον στον ΕΛΑΣ είναι τήν το χωριό Ήμερα της Κοζάνης (βλ. Δ. Φυλακτός, δ.π., σελ. 55-56 και 77-79) ενώ ένα αντίστοιχο παράδειγμα για γηγενή κομμουνιστικό άναφέρει ο C. Vermeulen στο άρθρο του: «Development and migration in the Serres basin», *Annals of the New York Academy of Sciences*, vol. 268 (1976), σελ. 59-70.

9. Τήν άνοιξη του 1943, κοντά στη Βεργίνα, έγινε ή πρώτη μάχη μεταξύ ΕΛΑΣ και ΠΑΟ στην περιοχή (βλ. Χρυσόχοιδο, δ.π., σελ. 64). Μετά από τή νίκη του στη μάχη αυτή, ο ΕΛΑΣ έκανε τήν πρώτη εμφύλιση του στο χωριό όπου πολύ γρήγορα το ΕΑΜ άπέκτησε σημαντική έπιρροή. Άπό τά τέλη του 1943 ο ΕΛΑΣ είχε ουσιαστικά τόν έλεγχο του χωριού χωρίς όμως νά έχει μόνιμα εγκατασταθεί σ' αυτό, στο βαθμό που ή περιοχή του έξακολουθούσε νά αποτελεί πεδίο μαχών (βλ. Χρυσόχοιδο, δ.π., σελ. 76 και Ἡμερολόγιο Ὀμάδας Μερarchών Μακεδονίας (ΟΜΜ) του ΕΛΑΣ, *Εθνική Αντίσταση*, συλλογή δεκάτη, Ὀκτώβριος 1971, σελ. 32). Τόν ολοκληρωτικό έλεγχο της περιοχής άπέκτησε ο ΕΛΑΣ το Σεπτέμβριο του 1944, όταν κατέλαβε τή γειτονική Μελίχη που αποτέλεσσε το προπύργιο της ΠΑΟ στην περιοχή (βλ. ήμερολόγιο ΟΜΜ, δ. π., σελ. 38), και τόν διατήρησε ως τήν άνοιξη του 1945. Στη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου το χωριό, όπου από το 1947 είχε εγκατασταθεί μόνιμα στρατιωτική μονάδα, βρισκόταν σέ ουσιαστικά εμπόλεμη ζώνη ως τή τέλος του 1949.

πολιτισμικές αντίθεσεις, είχαν σημαντικές επιπτώσεις που, ως ένα βαθμό, καθόρισαν το πλαίσιο μέσα στο οποίο κινήθηκε ή πολιτική και κοινωνική ζωή του χωριού κατά τή μεταπολεμική περίοδο. Μιά πρώτη συνέπεια ήταν ότι μειώθηκε σημαντικά ή έπιρροή του πονιακού στοιχείου, άκόμα κι από ποσοτική άποψη άφου, όπως προκύπτει και από τά δημογραφικά στοιχεία (βλ. § 1.3), ένας σημαντικός αριθμός Ποντίων—περίπου το 30%-40% του συνόλου τών Ποντίων—εγκατέλειψε το χωριό κατά τή διάρκεια της δεκαετίας του 1940.¹⁰ Αντίθετα, ισχυροποιήθηκε σημαντικά ή θέση τών ντόπιων, που ουσιαστικά άπέκτησαν τήν πλειοψηφία μέσα στο χωριό άλλα και τών Καυκασίων οι οποίοι έτειναν νά διαδραματίσουν πρωτεύοντα ρόλο κυρίως λόγω της ένεργητικής τους συμμετοχής στις εμφύλιες συγκρούσεις. Έτσι, π.χ., ή ήγετική ομάδα τών Καυκασίων που είχε αναλάβει τήν προεδρία της κοινότητας το 1939 κατόρθωσε νά τή διατηρήσει, μέ μικρά μόνο διαλείμματα, για μιá δλόκληρη δεκαετιαταία (ως τίς άρχές του 1954), χωρίς όμως νά μπορέσει νά προσφέρει μιá άποδεκτή και έθνοποιητική ήγεςία στο χωριό. Γι' αυτό, λίγα χρόνια ύστερα από το τέλος του εμφύλιου ή έπιρροή της άρχισε νά μειώνεται σημαντικά, σέ συνδυασμό μέ τήν άνάδειξη νέων ήγετικών ομάδων και μιá συνεχή προσπαθεια—άλλοτε πετυχημένη και άλλοτε όχι—έξισορρόπησης τών πολιτισμικών αντίθεσεων, χαρακτηριστική έκφραση της οποίας είναι ή συνεχής έναλλαγή, στην προεδρία της κοινότητας, ντόπιων και προσφύγων κατά τή δεκαετία 1954-1964.

Στόν τομέα όμως που οι εμφύλιες συγκρούσεις είχαν, όπως είναι φυσικό, ιδιαίτερα σημαντικές επιπτώσεις ήταν στη διαμόρφωση και σύνθεση της λαϊκής βάσης τών πολιτικών παρατάξεων. Η κυριότερη ίσως μεταβολή, σέ σχέση μέ τήν προπολεμική περίοδο, ήταν ή εγκατάλειψη τών βενιζελογενών κομμάτων από το μεγαλύτερο μέρος του προσφυγικού στοιχείου που προσχώρησε μαζικά είτε στην άριστερα είτε στη δεξιά, μέ αποτέλεσμα μιá έντυπωση της μείωσης της λαϊκής τους βάσης που περιορίστηκε σέ ένα 20%-25%,¹¹ και το κυριότερο, μιá ριζική άλλαγή της φυσιογνωμίας τους, άφου δέν εξέφραζαν πλέον—σέ έθνοκοινωνικό επίπεδο—μιá συγκεκριμένη πολιτισμική ομάδα. Έτσι, ή λαϊκή βάση τών κομμάτων όν κέντρου κατά τή μεταπολε-

10. Θά πρέπει νά σημειώσουμε ειδικότερα ότι, όπως προκύπτει από τίς στειρήσεις Ιθαγένειας και από προσωπικές μαρτυρίες, 14 άτομα σκοτώθηκαν ως άνάγες στη διάρκεια του εμφύλιου και 9 κάτοφυαν πρόσφυγες, για άνατολικές χώρες. Πρόκειται στη συντριπτική πλειοψηφία, για Πόντιους, άνδρες, ήλικιας, εκείνη τήν εποχή, 18-30 έτών. Το γεγονός αυτό—που έπαληθεύει τήν ισχύρη συσχέτισης πολιτικών και πολιτισμικών διαφοροποιήσεων στο χωριό κατά τή δεκαετία του 1940—είχε φυσικά σαν αποτέλεσμα νά στειρηθεί το πονιακό στοιχείο από ένα σημαντικό τμήμα της διαμορφωμένης ή δυναμικής ήγεςίας του.

11. Βλ. Πίνακα 1, έκλογές 1958 και 1961.

Αποτελέσματα βουλευτικῶν ἐκλογῶν Βεργίνιας 1956-1977
(% τῶν ἐγκύρων)

	1956	1958	1961	1963	1964	1974	1977
ΕΔΕ/ΕΠ	-	-	-	-	-	0,0%	3,8%
ΕΡΕ/ΝΔ	55,5%	47,4%	39,8%	27,2%	32,0% ²	63,3%	54,5%
ΚΦ/ΕΚ/ ΕΚΝΔ/ΕΑΗΚ-	-	15,9%	23,7% ⁴	38,9%	47,4%	20,0%	8,6%
ΠΑΣΟΚ	-	-	-	-	-	9,3%	23,1%
ΕΔΑ/ΕΑ	-	29,1%	17,7%	19,3%	20,6%	7,4%	-
ΚΚΕ	-	-	-	-	-	(2,1%) ⁶	6,5%
Συμμαχία	-	-	-	-	-	(5,2%) ⁹	3,2%
Δημοκρατική Ἔνωσις ¹	43,7%	-	-	-	-	-	-
Διάφοροι	0,8% ²	7,6% ³	18,9% ⁵	14,5% ⁶	-	-	0,4% ¹⁰

*. Τὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου καὶ μεταπολεμικά ὡς καὶ τὶς ἐκλογές τοῦ 1952 (καὶ μὲ ἔξαιρση τὶς ἐκλογές τοῦ 1950) οἱ κάτοικοι τῆς Βεργίνιας ψήφισαν σὲ κοινὰ ἐκλογικά τμήματα μὲ ἄλλα χωριά (κατὰ κανὸνα τὰ Παλατιτσία).

1. Ὑποσημῶς τοῦ συνόλου τῶν κεντρῶν κομμάτων καὶ τῆς ΕΔΑ
2. Κόμμα Προοδευτικῶν (ΚΠ)
3. Πρόκειται γιὰ ἓνα συνδυασμὸ ἀνεξαρτήτων πού πῆρε 2,6% καὶ γιὰ τὸ συνδυασμὸ τῆς ΠΑΔΕ πού πῆρε 5%. Τὸ μεγαλύτερο μέρος (3,5%) τῶν ψήφων τῆς ΠΑΔΕ συγκέντρωσε ὁ ὑποψήφιος τοῦ Κόμματος Προοδευτικῶν
4. Ὑποσημῶς τῆς ΕΚ καὶ τοῦ ΚΠ
5. Ἀνεξάρτητος ὑποψήφιος, Παναγιωτῆς Νικ., ὑποψήφιος τοῦ ΚΠ τὸ 1963 καὶ τὸ 1964
6. Κόμμα Προοδευτικῶν
7. Ὑποσημῶς τῆς ΕΡΕ καὶ τοῦ ΚΠ
8. Σταυροὶ προτιμήσεως τῶν ὑποψηφίων τοῦ ΚΚΕ
9. Σταυροὶ προτιμήσεως τῶν ὑποψηφίων τῆς ΕΔΑ καὶ τοῦ ΚΚΕ (ἔσ.)
10. Κόμμα Νεοφιλελευθέρων καὶ ΕΚΚΕ

μικὴ περίοδο χαρακτηριζόταν ἀπὸ μιὰ ἔντονη ἀνομοιογένεια, δεδομένου ὅτι μιὰ σημαντικὴ μερίδα τῆς, πού διαδραματίζετο πλέον καὶ ἠγετικὸ ρόλο καὶ πού ἀποτελοῦσαν κυρίως ντόπιοι, διατηροῦσε στενοῦς πολιτικούς δεσμούς μὲ τὴ λαϊκὴ βάση τῆς δεξιάς, ἐνὸς τὸ ὑπόλοιπο τμήμα τῆς—πού σπηριζόμενοι στὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1958 μπορούμε νὰ υποθέσουμε ὅτι ἦταν τῆς τάξης τὸ 10%¹²— διατηροῦσε ἀντιστοιχίους δεσμούς, πολιτικικούς εἶτε πολιτικούς, μὲ τὴ λαϊκὴ βάση τῆς ἀριστερᾶς. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐντυπωσιακὴ ἐκλογικὴ ἄνοδο τῆς ΕΚ τὸ 1963 καὶ τὸ 1964—πού πραγματοποιήθηκε χάρις στὴν εὐκαιριακὴ προσχώρησι ἐνὸς τμήματος τῆς λαϊκῆς βάσεως τῆς δεξιάς¹³—πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἦταν ἀποτελέσματα καθαρὰ συγκυριακῶν λόγων καὶ γι' αὐτὸ καὶ πέρασε χωρὶς ν' ἀφήσει ἴχνη. Σήμερα ἡ λαϊκὴ βάση τῶν κομμάτων τοῦ κέντρου—πού τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς ἐκφράζεται ἀπὸ τὸ ΠΑΣΟΚ—ἐξακολουθεῖ νὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ἔντονη ἀμορφία καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἔχει κατορθώσει

12. Μὲ βάση τὰ ἀποτελέσματα τῆς ΕΔΑ στὶς ἐκλογές τοῦ 1961, 1963 καὶ 1964, μπορούμε νὰ υποθέσουμε ὅτι ἡ λαϊκὴ βάση κατὰ τὴν δεκαετία τοῦ 1950 ἦταν τῆς τάξης τὸ 20%, ἐνὸς στὶς ἐκλογές τοῦ 1958 πῆρε περίπου 30% (βλ. πίνακα 1).

13. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν πίνακα 1, τὴν περίοδο 1961-1964 δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρξε οὐσιαστικὰ καμιά διαρροὴ ἀπὸ τὴν ΕΔΑ πρὸς τὴν ΕΚ.

νὰ ἀναδείξει μιὰ ἰσχυρὴ ἀτομικὴ ἢ συλλογικὴ ἡγεσία πού νὰ μπορεῖ νὰ ἀναπληρώσει τὴ βιολογικὰ καὶ πολιτικὰ ξεπερασμένη ἡγεσία τῆς δεκαετίας τοῦ 1950. Γι' αὐτὸ, ἡ ἐκλογικὴ δυναμικότητα πού παρουσίασε τὸ ΠΑΣΟΚ στὶς ἐκλογές τοῦ 1977 φαίνεται νὰ προέρχεται κυρίως ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἀποτελεῖ—στὸ τοπικὸ ἐπίπεδο—μιὰ μορφὴ ὑπέρβασης τῶν παραδοσιακῶν πολιτισμικῶν καὶ πολιτικῶν ἀντιθέσεων, ὑπέρβαση πού ὡς ἓνα βαθμὸ διευκολύνεται ἀπὸ τὴν ἀνομοιογένεια καὶ ἀμορφία τῆς λαϊκῆς τῆς τῆς βάσεως.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ σχετικὰ περιορισμένη ἐπιρροὴ τῶν κεντρῶν ἢ κεντρογενῶν πολιτικῶν δυνάμεων, ἡ λαϊκὴ βάση τῶν δεξιών κομμάτων διευρύνθηκε—σὲ σύγκριση μὲ τὴν προπολεμικὴ ἀντιβενιζελικὴ παράταξι—χάνοντας ὅμως τὴν παλιὰ τῆς ὁμοιογένεια, δεδομένου ὅτι στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἄρχισαν νὰ παίζουν καθοριστικὸ ρόλο οἱ πολιτισμικὲς διαφοροποιήσεις. Πράγματι, στὴ μεταπολεμικὴ περίοδο, ἡ λαϊκὴ βάση τῶν κομμάτων τῆς δεξιάς ἀποτελέστηκε ἀπὸ δύο ξεχωριστὲς κοινωνικὲς ὁμάδες, πού ἡ κάθε μιὰ ἐμφανίζει ἰδιαίτερη ἐσωτερικὴ συνοχή, ἐνὸς ἂ μεταξὺ τους ἀντιθέσεις ἀποτελοῦν συχνὰ καθοριστικὸ παράγοντα στὴ διαμόρφωση τῶν συμμαχιῶν σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο.

Ἡ πρώτη ἀπ' αὐτὲς τὶς δύο ὁμάδες ἀποτελεῖται ἀπὸ ντόπιους καὶ χαρακτηρίζεται ἐπομένως ἀπὸ μιὰ ἔντονη πολιτισμικὴ ὁμοιογένεια—χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι καλύπτει τὸ σύνολο τῶν ντόπιων ἢ ὅτι, μὲσω οἰκογενειακῶν ἢ διαπροσωπικῶν συμμαχιῶν δὲν περιλαμβάνει καὶ ὀρισμένους πρόσφυγες—, τὴν ὁποία καὶ προβάλλει, ὅπως συνέβη στὶς κοινοτικὲς ἐκλογές τοῦ 1975, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ στὴ μεταπολεμικὴ ἱστορία τὸ χωριὸ ἐμφανίστηκε ἄμιγξής συνδυασμὸς γηγενῶν. Ἡ κοινὴ αὐτὴ πολιτισμικὴ ταυτότητα ἐνισχύεται καὶ συμβαδίζει ἐπίσης μὲ μιὰ κοινὴ πολιτικὴ ταυτότητα καὶ παράδοση (ἀντιβενιζελικὴ προέλευση, προσηλωσὴ τὸ βασιλικὸ θεσμὸ, ἀποδοχὴ τῆς δικτατορίας κτλ.), γεγονός πού μᾶς ἐπιτρέπει, ἴσως καταχρηστικά, νὰ χαρακτηρίσουμε τὴν ὁμάδα αὐτὴ ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη, ὡς «παραδοσιακὴ δεξιά». Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων—κοινότητα πολιτισμικῆς καὶ πολιτικῆς ταυτότητας—μποροῦμε νὰ υποθέσουμε ὅτι προσφέρει τὸν κυριότερο συνδετικὸ κρίκο καὶ ἐξασφαλίζει τὴ συνεκτικότητα τῆς ὁμάδας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ σήμερα τὴν συμπλερότερη καὶ ἰσχυρότερη ὁμάδα μέσα στὸ χωριὸ, συσπειρόντας, ὅπως μπορούμε νὰ ἐκτιμήσουμε μὲ βάση τὰ ἐκλογικὰ ἀποτελέσματα, τὸ 30%-40% τῶν κατοίκων.¹⁴ Ἀντίθετα, σὲ

14. Στὶς τελευταῖες βουλευτικὲς ἐκλογές 17-11-77, οἱ δύο γηγενεῖς ὑποψήφιοι τῆς ΝΑ συγκέντρωσαν τὸ 30% τῶν ψήφων, ἐνὸς γενικά στὶς ἐξῆ βουλευτικὲς ἐκλογές πού πραγματοποιήθηκαν ἀπὸ τὸ 1958 ὡς σήμερα οἱ γηγενεῖς ὑποψήφιοι τῆς ΕΡΕ καὶ τῆς ΝΑ συγκέντρωσαν ἀπὸ 25% (τὸ 1964) ὡς 50% (τὸ 1974) τοῦ συνόλου τῶν ψήφων. Δύο ἄλλοι ἐκλογικοὶ δείκτες πού μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἐκτιμήσουμε τὸ μέγεθος τῆς συγκεκριμένης ὁμάδας πού ἐξετά-

έκλογικό επίπεδο ή κοινή ταυτότητα της ομάδας εκφράζεται μόνιμα με ένια συμπεριφορά όσον αφορά την επιλογή του κόμματος όχι όμως κι όσον αφορά την επιλογή του υποψηφίου, όπου οι προτιμήσεις διαμοιράζονται ανάμεσα στους δύο γηγενείς υποψηφίους της ΝΔ που εκπροσωπούν την επαρχία της Βέροιας.¹⁵ Η διπλή αυτή βουλευτική εκπροσώπηση, που συνδυάζεται με την ύπαρξη πολυκέφαλης κι όχι ενιαίας ήγεσίας, εισάγει φυσικά ένα παράγοντα άνομοιογένειας, που ο πιθανός συνδυασμός του με άλλες αντιθέσεις άπειλει την ενότητα της ομάδας. Δείχνει όμως ταυτόχρονα ότι η πρόσδεση σ' ένα βουλευτή δεν φαίνεται να αποτελεί τό καθοριστικό στοιχείο για τη συνεκτικότητα της.

Η δεύτερη ομάδα αποτελείται από πρόσφυγες (Πόντιους και Καυκάσιους) που έχουν προσχωρήσει στη δεξιά, χαρακτηρίζεται δηλαδή κι αυτή, όπως και η πρώτη, από μία κοινή πολιτισμική και πολιτική ταυτότητα. Σε έκλογικό επίπεδο η ομάδα αυτή υποστηρίζει περισσότερο τον Πόντιο δεξιό υποψήφιο και σε πολύ μικρότερο βαθμό το κόμμα στο οποίο αυτός ανήκει.¹⁶ Είναι απ' αυτή την άποψη χαρακτηριστικό ότι όταν το 1961—που δεν είχε συμπεριληφθεί Πόντιος υποψήφιος στο ψηφοδέλτιο της ΕΡΕ—εμφανίστηκε ανεξάρτητος Πόντιος δεξιός υποψήφιος συγκέντρωσε, παρ' όλο που δεν είχε έλπίδες επιτυχίας, το 18% των ψήφων στο χωριό,¹⁷ ενώ αντίθετα η ΕΡΕ έπεσε κάτω από το 40%, δηλαδή συγκέντρωσε οδυσιαστικά μόνο τις ψήφους της ομά-

ζουμε είναι το δημοψήφισμα της 8-12-74, όπου η βασιλευστική συγκέντρωσε το 36,5%, και οι κοινοτικές εκλογές του 1975, όπου το ψηφοδέλτιο των γηγενών συγκέντρωσε το 45%.

15. Αυτό ίσχυει από το 1963 και μετά, που η εκλογική περιφέρεια του ν. Ήμαθίας έγινε τετραεδρική όποτε η σύνθεση του συνδυασμού της ΕΡΕ και της ΝΔ, άσχετα από δριςμένες αλλαγές προσώπων, ήταν πάντα: δύο γηγενείς υποψήφιοι από την έπ. Ήμαθίας (Βέροια), ένας από την έπ. Νάουσας και ένας Πόντιος. Την προηγούμενη περίοδο (1956-1961) η εκλογική περιφέρεια του ν. Ήμαθίας ήταν τριεδρική και γι' αυτό στο συνδυασμό της ΕΡΕ συμμετείχε κατά κανόνα μόνον ένας γηγενής υποψήφιος από την έπ. Ήμαθίας (ενώ οι άλλοι δύο ήταν ένας από την έπ. Νάουσας και ένας Πόντιος, με εξαίρεση τις εκλογές του 1961 που δεν είχε συμπεριληφθεί Πόντιος υποψήφιος).

16. Γενικότερα στο νομό Ήμαθίας το προσφυγικό στοιχείο (κυρίως Πόντιοι και Καυκάσιοι) που προσχώρησε μεταπολεμικά στη δεξιά αποτέλεσε ένα ιδιαίτερα συμπαγές εκλογικό σόμα που αντιπροσώπευε περίπου το 8% του συνόλου των ψηφοφόρων του νομού. Είναι χαρακτηριστική απ' αυτή την άποψη η σταθερότητα των αποτελεσμάτων που πέτυχαν οι διάφοροι Πόντιοι δεξιοί υποψήφιοι, άσχετα αν είχαν συμπεριληφθεί σε συνδυασμό κόμματος ή εμφανίστηκαν ως ανεξάρτητοι. [Πυλωφόρ Λεων., 1951 (Έλληνικός Συνταγματικός), 8,4%, 1952 (Ανεξάρτητος) 8%, Παναγιωτίδης Νικ., 1961 (Ανεξάρτητος) 8,2%, 1964 (ΕΡΕ) 7,85%, Ίακωβίδης Άρχ., 1974 (ΝΔ) 8,2%, 1977 (ΝΔ) 10,3%].

17. Σ' αυτά τα επίπεδα μπορούμε και γενικότερα να εκτιμήσουμε, με βάση τα εκλογικά αποτελέσματα, το μέγεθος της συγκεκριμένης ομάδας. Κυριότερη εξαίρεση αποτέλεσαν οι εκλογές του 1964 όπου ο Πόντιος δεξιός υποψήφιος συγκέντρωσε στη Βεργίνα μόνο το 7%, γεγονός που όδηγη στην υπόθεση ότι η μετατόπιση, μεταξύ 1963 και 1964, από τη δεξιά (ΕΡΕ και ΚΠ) προς την ΕΚ άφοροσε κυρίως τη δεύτερη αυτή ομάδα.

δας των γηγενών. Η πρόσδεση σ' έναν υποψήφιο—τό πρόσωπο του οποίου μπορεί ν' αλλάζει όχι όμως και τά συγκεκριμένα πολιτισμικά και πολιτικά χαρακτηριστικά—εκφράζοντας την επιδίωξη ένσωμάτωσης σ' ένα γενικόπορο πολιτισμικό και πολιτικό σύνολο, αποτελεί συστατικό στοιχείο της ταυτότητας της δεύτερης αυτής ομάδας. Γι' αυτό μπορούμε να υποθέσουμε ότι η διαφοροποίηση της από την «παραδοσιακή δεξιά» είναι κυρίως άπόρροια της διαφορετικής πολιτισμικής και πολιτικής της παράδοσης και σε μικρότερο βαθμό συνέπεια συγκεκριμένων ιδεολογικών επιλογών. Πάντως οι δύο ομάδες που συναποτελούν σήμερα τη λαϊκή βάση της ΝΔ πολύ σπάνια εμφανίζονται ως ενιαίο σύνολο, ενώ οι μεταξύ τους αντιθέσεις παίρνουν δριςμένες φορές δξυμένη μορφή, ιδιαίτερα στις κοινοτικές εκλογές. Η «προσφυγική» ομάδα της δεξιάς χαρακτηρίζεται από μία σημαντική δυναμική ή οποία όφειλεται σε μεγάλο βαθμό στη διαφορούμενη τοποθέτησή της: ενώ η διαμόρφωσή της πραγματοποιήθηκε κυρίως διά μέσου των εμφυλίων συγκρούσεων της δεκαετίας του 1940, η σημερινή της πολιτική ταυτότητα τείνει όλο και περισσότερο να άποδοσμευτεί απ' αυτές, άποτελώντας κατά κάποιο τρόπο μία μορφή υπέρβασης των παλιών αντιθέσεων. Η διαδικασία αυτής της άποδοσμευσης εκφράζεται έντυπωσιακά στο επίπεδο της «τοπικής ήγεσίας»: οι παλιοί «τοπικοί ήγέτες», που είχαν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο την εποχή του εμφυλίου, έχουν από καιρό τοποθετηθεί σχεδόν στο περιθώριο, ενώ η νέα ήγεςία της ομάδας, που έχει άναδειχθεί τά τελευταία 10-15 χρόνια, άποτελεί κατά κάποιο τρόπο τη σύγκλιση-σύνθεση των πολιτικών και πολιτισμικών αντιθέσεων του χωριού. Έτσι, χάρη στη νέα της ήγεςία και τοποθέτηση, η ομάδα αυτή άποκτά μία θέση-κλειδί στην πολιτικοκοινωνική ζωή του χωριού, γιατί ενώ στο γενικό πολιτικό επίπεδο βρίσκεται ταυτισμένη με τους ντόπιους, στο ένδοκοινοτικό επίπεδο τείνει να άποτελέσει μία γέφυρα για την άνασυσκόλληση της διασπασμένης ενότητας του προσφυγικού στοιχείου.

Τέλος, η άριστερά άποκτόησε τη μεταπολεμική περίοδο μία σημαντική κι ιδιαίτερα συμπαγή λαϊκή βάση, της τάξης του 20% (εκλογές 1961, 1963 και 1964) της όποιας κύριος κορμός ήταν τό ποντιακό στοιχείο και βασική άναφορά η αντίσταση και ό έμφύλιος πόλεμος στη διάρκεια των όποιων και διαμορφώθηκε.¹⁸ Ο καθορισμός της λαϊκής βάσης της

18. Η σημαντική αύξηση σε σχέση με την προπολεμική περίοδο και η σταθερότητα της λαϊκής βάσης της άριστεράς ως τά μέση της δεκαετίας του 1960 είναι χαρακτηριστικά για τό σύνολο του ν. Ήμαθίας, όπου η εκλογική δύναμη της ΕΔΑ πριν άπό τό 1967 κυμαινόταν μεταξύ 14%, και 17% (έκλογές 1951, 1961, 1963 και 1964) με κυριότερη εξαίρεση τις εκλογές του 1958 στις όποιες η ΕΔΑ συγκέντρωσε τό 26%. Όπως και προπολεμικά, η ισχυρότερη παρουσία της άριστεράς ήταν στην πόλη της Νάουσας

ἄριστερᾶς σέ ἄμεση ἀναφορά μέ τίς διαφοροποιήσεις πού προκάλεσαν οἱ ἐμφύλιες συγκρούσεις—τόσο στό ἐπίπεδο τῆς συνειδήσης τῶν ὁπαδῶν τῆς ὅσο καί στό ἐπίπεδο τῆς ἀντιμετώπισής τους ἀπό τούς ἀντιπάλους τους—ἐμπόδιζε (ἢ τουλάχιστον δυσκόλευε σημαντικά) τήν ἐπέκτασή της πέρα ἀπό τή συγκεκριμένη ὁμάδα πού ταυτίστηκε μέ τήν ἀριστερά τῆ δεδομένη ἐποχῆ, ἀλλά εἶχε ἐπίσης σάν συνέπεια νά διατηρηθεῖ γιά μιά μεγάλη χρονική περίοδο ἡ συνεκτικότητα τῆς λαϊκῆς τῆς βάσης. Ἡ συνεκτικότητα αὐτή ἀρχίζει νά κλονίζεται καθῶς ἡ ἐποχῆ ἢ ὅποια χρησιμεύει ὡς σημείο ἀναφοράς ἀποακρύνεται χρονικά καί ἀρχίζει νά μὴν ἀφορᾶ πιά τά ἴδια ἄτομα ἀλλά τήν οἰκογένεια ἢ τῆ γενικότερη πολιτισμική τους ὁμάδα—καί ἐπομένως οἱ ἀντιθέσεις πού προκάλεσαν οἱ ἐμφύλιες συγκρούσεις ἀρχίζουν νά ἀμβλύνονται—ἀλλά κυρίως στό βαθμό πού οἱ κοινωνικές καί οἰκονομικές συνθήκες μεταβάλλονται ἀλλάζοντας τή φυσιογνωμία τοῦ χωριοῦ. Ἔτσι, ἐνῶ ἡ λαϊκή βάση τῆς ἀριστερᾶς στό χωριό ἐμφανίζεται ἰδιαίτερα συμπαγῆς ὡς τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, παρουσιάζει μιά ἐντυπωσιακή διαρροή τῆς ἐπόμενης δεκαετίας πού περιορίζεται σήμερα τῆν ἀριστερά σέ δευτερεύουσα δύναμη, συμπληρωματική ἄλλων δυνάμεων.¹⁹

Ἡ διαρροή αὐτῆ, παρ' ὅλο πού δέν φαίνεται νά προσδιορίζεται ἀπό ἰδεολογικές ἐπιλογές καί ἐπομένως νά κατευθύνεται ἐνιαῖα πρὸς μιά συγκεκριμένη πολιτική ὁμάδα, μποροῦμε νά υποθέσουμε ὅτι καθορίζεται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό πολιτικοκοινωνικές συγγένειες, μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ καινούργια ἐνταξίση δέν πρέπει νά βρισκεται σέ ριζική ἀντίθεση μέ τήν πολιτική παράδοση ἢ τῆ σημερινή ὑπόσταση τῆς πολιτικοκῆς ὁμάδας. Ἔτσι, ἡ κυριότερη κατεύθυνση διαρροῆς τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀριστερᾶς φαίνεται ὅτι ἦταν τὸ 1974 ὁ Πόντιος ὑποψήφιος τῆς ΕΔΗΚ καί τὸ 1977 ὁ ὑποψήφιος τοῦ ΠΑΣΟΚ πού προέβλεπε τήν ἀριστερή προέλευσή του, ἐνῶ ἐνα μικρὸ τμήμα πρέπει νά προσχώρησε στήν «προσφυγική» μερίδα τῆς ΝΔ, γεγονός πού δείχνει ὅτι ἡ διαρροή τῶν ὁπα-

(ὅπου ἡ ΕΔΑ συγκέντρωνε κατὰ κανόνα τὸ 35-40% ἐνῶ τὸ 1958 ἔξεπεράσε τὸ 50%) καί κατὰ δεύτερο λόγο στήν πόλη τῆς Βέροιας (ὅπου ἡ ἐκλογική τῆς δύναμη κμωιόταν γύρω στὸ 20%). Ἀλλὰ σέ ἀντίθεση μέ τήν προπολεμική περίοδο, ἡ ἀριστερὰ εἶχε ἀποκτήσει ἐπίσης μιά σχετικὰ ἀξιολογία ἐπάρου καί στὸν ἀγροτικό πληθυσμὸ τοῦ νομοῦ (ὅπου ἡ ἐκλογική δύναμη τῆς ΕΔΑ κμωιόταν γύρω στὸ 10%), ἐπάρου πού βρισκόταν ὁμως συγκεντρωμένη σέ ὁρισμένα μόνο χωριά.

19. Ἡ διαρροή, ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 ὡς τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1970, ἐνῶς σημαντικῶν τμημάτων τῆς λαϊκῆς βάσης τῆς ἀριστερᾶς, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἐντυπωσιακή πτώση τῆς ἐκλογικῆς τῆς δυνάμεως—πὺ πιστοποιήθηκε στίς ἐκλογές τοῦ 1974 καί τοῦ 1977—δέν ἀφορᾶ μόνο τὸ συγκεκριμένο χωριό ἀλλὰ τὸ σύνολο τοῦ ν. Ἡμαθίας καί γενικότερα ὅλοκληρη τὴ Μακεδονία. Πράγματι ἀν συγκρίνομε τὰ ἀποτελέσματα τῆς ΕΔΑ στίς ἐκλογές τοῦ 1963 καί τοῦ 1964 μέ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ΚΚΕ καί τῆς Συμμαχίας τοῦ 1977 (καί φυσικά ἄκομα περισσότερο μ' αὐτά τῆς Ἐνωμένης Ἀριστερᾶς τοῦ 1974), παρατηροῦμε μιά πτώση πού ξεπερνάει, σ' ὅλες σχεδὸν τίς περιοχές τῆς Μακεδονίας, τὸ 30%.

δῶν τῆς ἀριστερᾶς ἐκφράζει κυρίως μιά τάση γιά ἐπανένταξη στό κοινωνικό σύνολο—στό περιθώριο τοῦ ὁποῖου εἶχαν τοποθετηθεῖ ἀπὸ τούς ἀντιπάλους τους—χωρὶς ὁμως μιά ταυτοχρόνη ἀπάρνηση ἢ ρήξη μέ τήν οἰκονομική εἴτε πολιτισμική παράδοσή.²⁰

4.3. συμπεράσματα καί ὑποθέσεις

Ἡ περιγραφή καί ἀνάλυση τῆς σύνθεσης τῆς λαϊκῆς βάσης τῶν πολιτικῶν παρατάξεων, τῶν διαφοροποιήσεών τῆς καί τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῶν διαφοροποιήσεων αὐτῶν τὰ τελευταῖα πενήτα χρόνια μᾶς ἐπιτρέπουν νά διατυπώσουμε ὁρισμένα πρῶτα συμπεράσματα πού ἀποτελοῦν ταυτοχρόνα ἀντίστοιχες ὑποθέσεις ἐργασίας.

α) Οἱ πολιτισμικές διαφορές μέ τίς ἀντιθέσεις πού προκάλεσαν στή διάρκεια τῶν τελευταίων πενήτα χρόνων καί ἰδιαίτερα μέ τή φόρτιση πού πῆραν μέσω τῶν ἐμφυλίων συγκρούσεων ἐξακολουθοῦν νά παραμένουν, παρὰ τίς μεταβολές πού ὑπέστησαν, τὸ βασικό ἱστορικό ὑπόβαθρο τῶν σημερινῶν πολιτικῶν διαφοροποιήσεων στή Βεργίνα. Μάλιστα ὁ μεγάλος βαθμὸς σύμπτωσης τῶν πολιτικῶν καί πολιτισμικῶν ἀντιθέσεων—κυρίως στήν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου, τῆς κατοχῆς καί τοῦ ἐμφυλίου—ὀδήγησε σέ μιά ἔντονη διαπλοκή τῶν δύο ἐπιπέδων ἔτσι συχνά οἱ πολιτισμικές ἢ πολιτικές κατηγορίες νά χρησιμοποιοῦνται ἐναλλακτικά γιά τὸν προσδιορισμὸ τοῦ συλλογικοῦ «ἡμεῖς» ἢ «αὐτοῖς», παραγνωρίζοντας ἢ ὑποβαθμίζοντας τίς, πολλές φορές, σημαντικές ἐξαιρέσεις. Μὲ ἀποτέλεσμα ἡ πολιτική ταυτότητα ἐνὸς ἀτόμου—ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾶ τίς διαμάχες σέ ἐνδοκοινοτικό ἐπίπεδο—νά μὴν καθορίζεται μόνο ἀπὸ τῆ σημερινή πολιτική του τοποθέτηση ἀλλὰ σέ μεγάλου βαθμοῦ ἀπὸ τήν πολιτισμική του προέλευση καί τῆ θέση πού ὁ ἴδιος ἢ ἡ οἰκογένειά του εἶχαν παρὲς τῆς συγκρούσεως τῆς δεκαετίας τοῦ 1940.

Ἡ ζωικότητα αὐτῆ τῶν παλιῶν ἀντιθέσεων—πὺ μόνο στοὺς νέους δείχνει ὡς ἓνα βαθμὸ νά ξεπερνιέται—συμβαδίζει μέ μιά σχετική ἀδράνεια, καί ἐπομένως αὐτονομίση, τῶν κομματικῶν ἐπιλογῶν ὡς πρὸς τίς νέες ἀντιθέσεις πού ἐμφανίζονται (π.χ. ἀκτῆμονες/παλιοὶ κληροῦχοι, μεγάλοι/μικροὶ παραγωγοί, πρόσφατοι ἐπιοικοί/παλιοὶ κάτοικοι, νέοι/γέ-

20. Ἄν καί ἡ ἐκλογική δύναμη τῶν πολιτικῶν κομμάτων στὸ ν. Ἡμαθίας κατὰ τῆ μεταπολεμική περίοδο παρουσίασε σημαντικές ἐναλλαγές, ἀκολουθοῦνται μιά μεγάλη προσήγηση, τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1956 καί μετὰ, τὰ γενικότερα ἐκλογικά ρεύματα πού ἐμφανίστηκαν στήν Ἑλλάδα, ἡ διαμόρφωση καί σύνθεση τῆς λαϊκῆς βάσης τῶν πολιτικῶν παρατάξεων πού περιγράφουμε γιά τῆ συγκεκριμένη περίπτωση τῆς Βεργίνας μπορεῖ νά θεωρηθεῖ τυπική γιά τὸ σύνολο τοῦ νομοῦ ὡς πρὸς δύο κυρίως ὁνείες: ἡ πρώτη ἀφορᾶ τῆ διαπλοκή τῶν πολιτικῶν καί πολιτισμικῶν ἀντιθέσεων (βλ. καί σσημ. 16) καί ἡ δεύτερη τῶν παράγοντες διαμορφώσεως καί τίς διακμωιότητες τῆς ἐκλογικῆς δυνάμεως τῆς ἀριστερᾶς (βλ. καί σσημ. 18 καί 19).

ροι κτλ.) και συμβάλλει επομένως στη δημιουργία μιας αναντιστοίχιας μεταξύ πολιτικών και κοινωνικών αντιθέσεων, με την έννοια ότι η λαϊκή βάση των διάφορων πολιτικών παρατάξεων καθορίζεται ως ένα μόνο βαθμό από τις πιο εξυμμένες κάθε φορά κοινωνικές αντιθέσεις, ενώ μεγάλο ρόλο στη διαμόρφωσή της παίζει το βάρος της ιστορικής παράδοσης με τη μορφή της επίμονης παρουσίας των παλιών πολιτισμικών και πολιτικών αντιθέσεων. Και ταυτόχρονα έχει ως αποτέλεσμα, αλλά και συμπλήρωμα, τη δημιουργία μιας δεύτερης αναντιστοίχιας μεταξύ γενικών πολιτικών κατηγοριών—όπως αυτές όριζονται σε έθνικό επίπεδο—και των πολιτικών ομάδων όπως διαμορφώνονται μέσα στο χωριό. Η δεύτερη αυτή αναντιστοίχια—ιδιαίτερα έντονη στις ενδοκοινοτικές διαμάχες—είναι ένας τρόπος και μία προσπάθεια προσωμογής της πολιτικής ζωής του χωριού, που καθορίζεται από τις παραδοσιακές διαιρέσεις της και τις ειδικές αντιθέσεις της, στη σύγχρονη πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα, όπως αυτή εκφράζεται σε έθνικό επίπεδο και καθορίζεται επομένως από κοινωνικές και πολιτικές αντιθέσεις που υπερβαίνουν τους κατοίκους του χωριού, με τη διπλή έννοια πώς οι τελευταίοι αισθάνονται ότι δεν έχουν καμιά δυνατότητα να επηρεάσουν άποραστικά στην έκβασή τους, ενώ παράλληλα πιστεύουν πώς η οποιαδήποτε έκβασή τους, δεν θα επιφέρει τελικά ουσιαστικές αλλαγές στην τοπική ζωή του χωριού.

β) Η προηγούμενη παρατήρηση συνδέεται άμεσα με μία σχετική αυτονομία της κοινοτικής πολιτικής ζωής που δεν φαίνεται να καθορίζεται, σε σημαντικό τουλάχιστον βαθμό, από τις γενικές πολιτικές κατηγορίες—μέ εξαίρεση ίσως την άριστερα που παρέμεινε βασικά απομονωμένη ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο. Πράγματι, μία μελέτη των συνδυασμών που εμφανίστηκαν στις κοινοτικές εκλογές δείχνει ότι οι συμμαχίες που κατά καιρούς δημιουργήθηκαν δεν ήταν σχεδόν ποτέ πολιτικά ομοιογενείς. Αντίθετα, χαρακτηρίζονταν από άσθθεια και συνεχείς μεταβολές (π.χ. ποτέ ο ίδιος σε γενικές γραμμές συνδυασμός δεν έχει εμφανιστεί σε δύο, διαδοχικές ή μη, κοινοτικές εκλογές) που εκφράζονται με μία έντυποσσιακά μεγάλη κινητικότητα και έναλλαγή στην προεδρία της κοινότητας [θέση που σε διάστημα μίας εκκοσπιπενταετίας περίου (1951-1977) έχουν καταλάβει πάνω από 10 άτομα] καθώς και στη σύνθεση των κοινοτικών συμβουλίων (π.χ. στις πέντε κοινοτικές εκλογές που πραγματοποιήθηκαν από το 1951 ως και το 1975 έχουν εκλεγεί συνολικά 26 άτομα από τα όποια μόνο τρία έχουν εκλεγεί δύο φορές και κανένα περισσότερες από δύο).

Μία πρώτη αιτία αυτού του φαινομένου είναι η απουσία ισχυρών «τοπικών ήγετων» τόσο για το σύνολο του χωριού όσο και για τις έπι μέρους πολι-

τισμικές είτε πολιτικές ομάδες, απουσία που όφειλεται στην έλλειψη παραδοσιακής ήγεσίας και στις δυσκολίες που συναντάει η διαδικασία ανάδειξης νέων ήγεσιών. Το γεγονός αυτό όδηγεϊ στην αναποφευκτη δημιουργία συμμαχιών, προσωρινών και συνεχώς μεταβαλλόμενων, όπου φυσικά σημαντικό ρόλο παίζουν οι διαπροσωπικές σχέσεις και οι διαπολιτισμικές αντιθέσεις στη διαπλοκή τους με τις πολιτικές διαφοροποιήσεις. Όμως αρκετά συχνά βλέπουμε έπίσης τις συμμαχίες αυτές να διαμορφώνονται και να επικαθορίζονται από τα συγκεκριμένα κάθε φορά αντικείμενα κοινωνικής διαπάλης στο ένδοκοινοτικό επίπεδο (π.χ. εμφάνιση ιδιαίτερου συνδυασμού άκτινων στην κοινοτική εκλογές του 1959) τα όποια διαπερνούν τις πολιτισμικές είτε πολιτικές διαφορές. Έτσι οι αντιθέσεις που εκφράζονται στις κοινοτικές εκλογές προσφέρουν όρισμένες φορές μία εικόνα πολύ λιγότερο διαμεσολαβημένη—σε σχέση με τις γενικές πολιτικές κατηγορίες—των πραγματικών σχέσεων εξουσίας στο ένδοκοινοτικό επίπεδο.

γ) Τα παραπάνω μς έπιτρέπουν μία πρώτη προσέγγιση των σχέσεων και των δεσμών που οι διάφορες ομάδες του χωριού διατηρούν με την πολιτική τους εκπροσώπηση. Όπως προκύπτει από την ανάλυση της λαϊκής βάσης των πολιτικών παρατάξεων, οι δεσμοί αυτοί, συχνά αρκετά πρόσφατοι, δεν φαίνεται να διαθέτουν τη συνέχεια και τη σταθερότητα που χαρακτηρίζουν ένα παραδοσιακό εκλογικό φόνδο. Έτσι π.χ. η ομάδα της «παραδοσιακής δεξιάς», παρά την ένιαια συμπεριφορά της σε ένδοκοινοτικό επίπεδο, δεν διαθέτει και ένιαια βουλευτική εκπροσώπηση αλλά αντίθετα οι προτιμήσεις της διαμοιράζονται ανάμεσα στους δύο γηγενείς υποψήφιους της ΝΔ που εκπροσωπούν την επαρχία της Βέροιας, κι αυτό από την πρώτη σχεδόν στιγμή που παρουσιάστηκε αυτή η δυνατότητα (βλ. και σημ. 15). Όσον άφορά την «προσφυγική» ομάδα της δεξιάς, η ένιαια εκλογική συμπεριφορά της καθορίζεται ουσιαστικά από το δεςμοός που διατηρεί μ' ένα γενικότερο πολιτισμικό και πολιτικό σύνολο—δεσμοί καθοριστικοί για τη σύνδεσή της με την όλική κοινωνία όχι όμως και για τη συγκεκριμένη συμπεριφορά της σε ένδοκοινοτικό επίπεδο—δεν είναι πρακτικά ανεξάρτητη από το πρόσωπο του υποψηφιου που εκπροσωπει αυτό το σύνολο.²¹ Τέλος, η πλήρης αποδιάρθρωση των σχέσεων πελατείας που είχαν δημιουργηθεί ανάμεσα στη λαϊκή βάση των κομμάτων του Κέντρου και την κοινοβουλευτική της εκπροσώπηση—σχέσεων που διέθεταν και τη σχετικά πιο μακρόχρονη παράδοση—είναι ίσως το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα του εύθραστου χαρακτήρα

21. Οι συνεχές έναλλαγές κατά τη μεταπολεμική περίοδο του προσώπου του Πόντιου δεξιού υποψηφιου (βλ. και σημ. 16) όφειλονται και στο γεγονός ότι ως το 1974 κανείς τους δεν είχε κατορθώσει να εκλεγεί βουλευτής.

τῶν δεσμῶν πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα σέ βουλευτή καί ψηφοφόρους.²²

Δύο εἶναι κυρίως οἱ παράγοντες πού, ἀλληλοσυμπληρωνόμενοι, μποροῦν νά συμβάλουν στήν ἐρμηνεία τῶν διαφορῶν πού ἐπισημάνθηκαν ὡς πρός τούς ἰσχυρούς, σταθερούς καί μακρόχρονους δεσμούς πού χαρακτηρίζουν τήν τυπική μορφή τῶν παραδοσιακῶν σχέσεων πελατείας. Ὁ πρῶτος ἀφορᾷ τή μικρή ἱστορική παράδοση—σέ σχέση μέ ἄλλες περιοχές ὅπως π.χ. οἱ περιοχές τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδας—τῆς ἀτυπίας ἢ θεσμοποιημένης ἀντιπροσώπευσης κοινοβουλευτικοῦ τύπου πού χαρακτηρίζει ὄχι μόνο τό συγκεκριμένο χωριό ἀλλά καί τό ν. Ἡμαθίας καί γενικότερα ὄλες σχεδόν τίς περιοχές τῆς Μακεδονίας.²³ Ὁ δεύτερος—πού ἀποτελεῖ μιά βα-

σική ὑπόθεση ἐργασίας γιά τή συνέχιση τῆς ἐρευνας— ἀφορᾷ τή σημαντική θέση πού φαίνεται νά κατέχουν στό πλέγμα τῶν σχέσεων πελατείας οἱ ἐνδιάμεσοι κρίκοι, μέσα κι ἔξω ἀπό τό χωριό, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμός πολλαπλασιάζεται καί οἱ ρόλοι διαφοροποιοῦνται ἀπό τήν πρόσφατη κοινωνική καί οἰκονομική ἐξέλιξη τῆς περιοχῆς καί τήν ἐπιταχυνόμενη ἔνταξη τοῦ χωριοῦ στήν καπιταλιστική ἀγορά. Βέβαια τοῦ σχήματος αὐτοῦ μένου νά διευκρινιστοῦν οἱ συγκεκριμένες ὄψεις καί λειτουργίες, τόσο στό ἐπίπεδο τοῦ χωριοῦ ὅσο καί στό ἐπίπεδο τῆς περιοχῆς, ὄψεις καί λειτουργίες πού καθορίζουν τόν ἀμφίδρομο ἀλλά καί, κυρίως, ἄνισο χαρακτήρα τῶν σχέσεων πελατείας.

22. Ἡ διαδικασία ἀποδιάρθρωσης τῶν σχέσεων πού εἶχαν δημιουργηθεῖ ἀνάμεσα στήν κοινοβουλευτική ἐκπροσώπηση καί τή λαϊκή βάση τῶν κομμάτων τοῦ κέντρου ἀρχίζει οὐσιαστικά μέ τή δημιουργία τῆς ΕΚ καί ἐκφράστηκε μέ τίς σημαντικές ἀνακατατάξεις στή δύναμη πού διέθεταν στό χωριό οἱ διάφοροι ὑποψήφιοι. Μετά τή μεταπολίτευση ἡ διαδικασία αὐτή ἐπιταχύνθηκε ραγδαία καί ἐκφράστηκε μέ τίς ἀνακατατάξεις πού σημειώθηκαν στό ἑσωτερικό τῆς ΕΚ-ΝΔ τό 1974 καί μέ τήν προσχώρηση στό ΠΑΣΟΚ, τό 1977, τοῦ μεγαλύτερου τμήματος τῆς λαϊκῆς βάσης τῆς κεντρῶς παράταξης.

23. Εἰδικότερα γιά τό ν. Ἡμαθίας ἕνας ἐπιπλέον λόγος πού δυσχέρανε τή δημιουργία μιᾶς τέτοιας παράδοσης εἶναι ὅτι μόνο

ἀπό τίς βουλευτικές ἐκλογές τοῦ 1951 καί μετὰ (καί μέ ἐξαίρεση τίς ἐκλογές τοῦ 1952) ὁ ν. Ἡμαθίας ἀποτελεῖ αὐτόνομη ἐκλογική περιφέρεια. Πρὶν ἀπό τό 1951, ὁ ν. Ἡμαθίας (ὡς τό 1946 ἐπ. Βέροιας) ἄλλοτε ἀποτελοῦσε ἐνιαία περιφέρεια μέ τήν ἐπ. Γιαννιτσῶν (ὅταν ἐφαρμοζόταν πλειοψηφικό σύστημα: 1923, 1928, 1933 καθὼς ἐπίσης καί τό 1952), ἄλλοτε μέ τήν ἐπ. Πιερίας (ὅταν ἐφαρμοζόταν ἡ ἀναλογική: 1926, 1932) καί τό κυριότερο, ἀπό τίς ἐκλογές τοῦ 1935 ὡς καί τίς ἐκλογές τοῦ 1950, ἀποτελοῦσε τμήμα τῆς ἐκλογικῆς περιφέρειας Θεσσαλονίκης, γεγονός πού ἐμπόδισε καί τήν ἀνάδειξη νέων πολιτευτῶν οἱ ὁποῖοι ἐμφανίστηκαν μόνο ἀπό τό 1951 καί μετὰ.